

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

ILMAR REBANE

NÕUKOGUDE KRIMINAALÕIGUS

ÜLDOSA

ÕPETUS KURITEOST

I osa

TARTU 1975

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

ILMAR REBANE

NÕUKOGUDE KRIMINAALÕIGUS

ÜLDOSA

ÕPETUS KURITEOST

I osa

Tartu 1975

Kinnitatud Õigusteaduskonna
nõukogus 16.01.1975.

Õppevahend Õigusteaduskonna üliõpilastele

KURITEO KLASSIOLEMUS

§ 1. Kuriteo klassiolemus ekspuataatorlikus ühiskonnas

I

1. Enne ühiskonna jagunemist antagonistlikeks klassideks ja riigi tekkimist, s. o. ü r g k o g u k o n d l i - k u s ü h i s k o n n a s kuriteo mõistet ei tuntud. Kuriteo mõiste on juriidiline mõiste. Ei saa kõnelda kuriteost seni, kuni puuduvad õigusnormid, mille alusel mingi käitumine kuriteoks tunnistatakse. Enne ühiskonna jagunemist antagonistlikeks klassideks ja selle tulemusena riigi tekkimist õigust aga ei eksisteerinud.

Ei saa kõnelda kuriteost enne riigi ja õiguse tekkimist ka sellepärast, et kuriteo toimepanemisega kaasneb kriminaalvastutus. Kuid kriminaalvastutus on juriidiline instituut, s. t. kriminaalvastutuse kehtestamiseks on vajalikud õigusnormid. Samuti eeldab kriminaalvastutus erilise aparaadi - riikliku sunniaparaadi - olemasolu. Selle aparaadi abil kohaldatakse kriminaalkaristusi isikute suhtes, kes on kuritegusid toime pannud.

Enne riigi tekkimist pole ka kuritegevust kui sotsiaalset massinähtust. Tõsi küll, oli tollalgi üksikuid eks-tesse ja rikuti ürgkogukondlikus ühiskonnas kehtivaid käitumisreegleid. Neil ekstsessidel ei olnud aga hulgalist iseloomu. Kuna nad ei olnud tingitud klassivastuoludest ning kahjustasid kogu ühiskonna huve, ei olnud võitluseks nende

vastu vaja ka riiklikku sunniaparaati. Ürgkogukondlikus ühiskonnas kehtivate käitumisreeglite rikkumisele reageeris suguharu, hõim või perekond ise lunatasu, lindpriiks kuulutamise jmt. vahenditega. Need vahendid on küll sunnivahendid, ent sellest ei järeldu, et nad on kriminaalkaristused. Kriminaalkaristus on riiklik sunnivahend, sundvõim aga, nagu märkis V. I. Lenin, "on olemas igasuguses inimeste ühiselus, niihästi sugukondlikus korras kui ka perekonnas, aga riiki siin ei olnud"¹.

Ajalooliselt on kuritegevus ühiskonna antagonistlikeks klassideks jagunemise ja ekspluataatorliku ühiskonna lepitamatusete klassivastuolude tulemus. Kuriteost ja kuritegevusest saab kõnelda alates esimese klassiühiskonna - orjapidamisühiskonna - tekkimisest. Nimelt omandab siis ühiskonnas kehtivate käitumisreeglite rikkumine massilise ulatuse. Rikkumised on suunatud valitsevate klasside huvide vastu ja nendes leiab väljenduse ebateadlik, harveini teadlik vastupanu ekspluateerijatele. Kuna antagonistliku ühiskonna klassivastuolud on lepitamatud, siis on ka see vastupanu, järelikult kuritegevuski paratamatu. Ja selle vastupanu mahasurumine ei ole mõeldav teisiti kui riikliku sunniaparaadi abil, mis sellel otstarbel kohaldab ka kriminaalrepressiooni. V. I. Lenin ütles, et riigiparaat "sundis orje orjusesse jääma, hoides ühiskonna üht osa teise osa sundimise, rõhumise all. Ilma alalise sundimisaparatuurita ei saa sundida ühiskonna üht, suuremat osa süstemaatiliselt töötama teise osa kasuks"².

Seega on kuriteo mõiste ajalooline kategooria ning ka kuritegevus on omane inimühiskonnale üksnes selle arengu teatavatel etappidel. Sellistena ei ole kuriteo mõistening kuritegevus midagi muutumatut. Neid tuleb vaadelda igas ühiskondlikus formatsioonis eraldi.

¹ V. I. L e n i n . Teosed. 1. kd., lk. 380.

² V. I. L e n i n . Teosed. 29. kd., lk. 442-443.

2. K o d a n l i k u s kriminaalõiguslikus k i r -
j a n d u s e s püütakse näidata, et kuritegu ei ole aja-
looline kategooria, kuna olevat sääraseid tegusid, mis on
keelatud ja karistatavad alati ja igas ühiskondlikus for-
matsioonis. Järelikult olevat ka nn. loomulikke kuritege-
vust. Selle moodustavat tapmised, vägistamised, vargused jt.

Ometi pole mingit alust väita, et on sääraseid tegu-
sid, mis on alati ja igal pool vastuolus ühiskonnas kehti-
vate käitumisreeglitega, olenemata sellest, kas need on ürg-
ühiskonna käitumisreeglid või õigusnormid. See käib nii tap-
mise, vägistamise kui ka varguse kohta.

Näiteks ei pidanud rida metsinimeste rändsuguharusid
elatanud vanemate tapmist keelatuks, vaid vaatas sellele ise-
gi kui mingi ühiskondliku kohustuse täitmisele. See oli tin-
gitud vanade inimeste tööõimetusest ning raskustest edasi-
liikumisel. Raukade olemasolu oli antud sotsiaalse grupi
seisukohalt ebasoodne. Võib samuti märkida, et raseduse kat-
kestamine ja lapsetapmine olid laialt levinud metlaste hul-
gas, kes elunesid väikestel saartel, kus rahvastiku kasv tõi
kaasa toitlustamiskursi. Etnograafilised andmed tõendavad,
et teo keelatuks või lubatuks tunnistamisel on määravat osa
etendanud sotsiaal-majanduslikud faktorid.

Taolisi näiteid võib hulganisti esitada ka hilisema aja
kohta, mil olid juba tekkinud riigid ja välja kujunenud õi-
gussüsteemid, kuhu ühe haruna kuulub kriminaalõigus. Nii ei
loetud Ameerika pärisrahvaste massilist hävitamist hispaan-
lastest ja portugallastest vallutajate - konkistadooride
poolt kuriteoks, vaid seda ülistati kui rahvuslikku kange-
lastegu. Pärtliöö massimõrva Prantsusmaal ei käsitletud sa-
muti kuriteona. Keegi ei tunnistanud kurjategijaks feodaa-
li, kes teostas oma "esimese öö õigust", kuigi see ei olnud
midagi muud kui vägistamine.

Tervete rahvusgruppide ja muude miljonite süütute ko-
danike hävitamine, igasugused vägivallateod, tsiviilelanik-
konna vara massiline riisumine, samuti teised koletud roi-
mad olid natsionaalsotsialistlikul Saksamaal ja fašistlikus

Itaalias täiesti lubatud. Inimeste massilist tapmist ei pea kuriteoks Tšiili hunta, kes on vägivaldselt anastanud riigivõimu. Sellepärast on ilma igasuguse aluseta väited, nagu oleks tegusid, mis on keelatud ja karistatavad igas ühiskondlikus formsioonis, igas riigis. Kuritegu on ajalooline kategooria ja tema olemuse määravad antud riigis valitseva klassi huvid.

II

Orjandusriigi kriminaalõiguse klassiolemus on selge ja varjamatu. Orjandusriigi kriminaalõigus kaitses orjapidajate huvisid ning tegi seda kogu jõu ja täie avameelsusega. Lähtudes orjapidajate huvidest määraski ta kindlaks, missugused teod on kuriteod.

Orjandusriigis oli ori orjapidaja omand, tema rääkiv tööriist, kõnelev asi. Seepärast ei kaitstud orja kriminaalõiguslikult kui inimest ning tema tapmine või vigastamine ei olnud karistatav isikuvastase kuriteona, vaid kujutas endast orjapidaja vara hävitamist või rikkumist. Orjapidaja poolt oma orja tapmine või vigastamine ei olnud üldse kuritegu: oma vara hävitamine või rikkumine polnud karistatav. Seevastu loeti raskeks isikuvastaseks kuriteoks ja karistati äärmise karmusega orjapidaja tapmist või temale kehavigastuse tekitamist orja poolt. Rasketeks kuritegudeks tunnistati ka ja karistati halastamatult orja põgenemist, kuuletamatust, vastupanu, kõnelemata orjade ülestõusudest.

Juba orjandusriigi seadusandlus tundis usuvastaseid kuritegusid. Nii oli Vana-India Manu seaduste järgi karistatav vaatamine päikese või tema peegelduse peale vees, Vana-Iraani seaduste järgi oma varju peale astumine või laiba katmine riidega, Sparta seaduste järgi aga oli keelatud orjadel käia tänaval püstipäi.

Mõned kodanlikud autorid leiavad, et säärase tegude karistatavaks tunnistamine põhineb vaid religioossetel väär-

arvamustel, mille kütkes on seaduseandja. Siit võib teha järelduse, et need teod ei ole tegelikult suunatud valitsevate klasside huvide vastu. Ometi pole see nii. Usu vastu suunatud tegude karistatavaks tunnistamisel ei ole klassivaist seaduseandjat ekspluataatorlikes maades mitte petnud.

Asi on selles, et ekspluataatorlikus ühiskonnas on usk alati toetanud kehtivat korda. Usk aga kujutab endast dogmade ja ettekirjutiste terviklikku süsteemi. Tingimustetu kinnipidamine kõigist usudogmadest sisendab inimestesse alistumisvaimu nii taevaste võimude kui ka selle maailma vägevate vastu. Viimased on otseselt huvitatud sellest, et näidata, nagu toetuks nende võim ka üleloomulike, inimesest kõrgemal seisvate jõudude tahtele. Siit aga tulenebki arusaamine, et on vaja kaitsta kõiki usudogmasid ning kindlustada religioosseid eelarvamusi. Seega kinnitab ka usu ja religioossete eelarvamuste vastu suunatud tegude tunnistamine orjandusriigis kuritegudeks reegliti, mille järgi käitumise kuritegelikkus määratakse seal kindlaks lähtudes sellest, kas tegu on ohtlik orjapidajate huvide seisukohalt, kas ta kahjustab nende klassihuviseid või mitte.

III

Feodaalriigis tunnistati kuritegudeks teod, mis olid vastuolus selles ühiskonnas valitsevate klasside - aadli ja vaimulikkonna - huvidega. Oma olukorda kergendada või feodaalikest vabaneda püüdvate pärisoriste talupoegade vähimadki vastupanuavaldused tunnistati seal rasketeks kuritegudeks. Tühisematki pärisorise talupoja tegu, mis riivas feodaalide huve, käsitleti kuriteona ja karistati karmilt. Eriti julmalt suruti maha talupoegade ülestõusud. Näiteks kirjutas tsarinna Jekaterina II ette hukata J. Pugatševi juhitud revolutsioonilisest ülestõusust osa-

võtjad "kristliku seaduse järgi": ära raiuda neil käed ja jalad ning pead teiste hirmutamiseks teede äärde välja panna. Halastamatult lämmatati talurahvasõjad Saksamaal XVI sajandil. Armutu omakohus ülestõusnud talupoegade kallal ei olnud aga karistatav. Sellest seisukohast on üpris iseloomulikud Martin Lutheri sõnad, mis õhutasid revolutsiooniliste talupoegade kallal arveid õiendama: "Igaüks, kes on selleks suuteline, peab neid piigi otsa võtma, kägistama ja raiuma, salaja ja avalikult, nagu tapetakse marutõbbist koera. Tulge seepärast appi, armulikud härrased, ja päästke; raiuge, pistke piigi otsa ja litsuge neid, kes kuidas saab, ja kui keegi saab seejuures surma, siis on õndsus tema päralt, sest õndsamat surma ei või olla." ³ Halastamatult lämmatati Mahtra sõda ja muud talurahva väljaastumised XII sajandil ka Eesti- ja Liivimaal. Jekaterina II aastast 1767 pärineva ukaasi järgi loeti kuriteoks isegi seda, kui talupoeg kaebas oma mõisniku peale. Säärase kaebuse eest karistati nuudiga ja saadeti asumisele Nertsinskisse. Teiselt poolt aga feodaalide ründed pärisoriste talupoegade vastu, kaasa arvatud nende tapmine, kas ei olnud üldse käsitletavat kuritegudena või siis karistati nende eest vaid kergelt ja sedagi üksnes erandjuhtudel. Nii on feodaalne kriminaalõigus samuti kui orjandusriigigi kriminaalõigus varjamatult ebavõrdse klassisisuga küsimuse otsustamisel, missugused teod tunnistada kuritegudeks ja kuidas nende eest karistada.

Et feodaalne kriminaalõigus ühe või teise teo tunnistamisel kuritegelikuks ja karistatavaks lähtus varjamatult feodaalide huvidest, kindlustades neile tugevdatud kriminaalõigusliku kaitse, nähtub sellestki, et olenevalt seisuslikust ja klassikuuluvusest kohaldati erinevaid kriminaalõiguslikke norme, kusjuures arvestati valitsevate klasside privilegieeritud seisundit. Iseloomulik feodaalse kriminaalõiguse klassilis-seisuslikule ebavõrdsusele on näi-

³ К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Т. 7, стр. 367.

teks kuritegude raskuse erinev aste, mis olenes sellest, kes oli kannatanu ja kas ta kuulus valitsevate klasside hulka või mitte. Nii oli tsaar Aleksei Mihhailovitsi 1649. a. "Uloženiye" 73-s paragrahvis kehtestatud karistuste määrad solvamise eest vastavalt kannatanu klassikuuluvusele, auastmele ja teenistuslikule seisundile. Patriarhi solvamise eest oli ette nähtud nuhtlemine piitsaga turuplatsil (nn. trgovaja kazn) ja türm üheks kuuks. Metropoliidi solvamise eest peksti kepiga ja ka türmi tähtaeg ei olnud nii pikk. Piiskopi solvamise eest peksti samuti kepiga, kuid türmi tähtaeg oli veelgi lühem. Eri karistused määrati kehtestatud bojaaride ja õukondlaste solvamise eest, kuid siingi ei pääsenud süüdlane ihunuhtlusest - peksmisest kantsikuga. Üksnes muude vabade inimeste solvamise eest karistati ainult rahatrahviga, kusjuures au mõõdeti rubladega ja see olenes kannatanu ühiskondlikust seisundist.

Eriti selge on juhendumine teo kuritegelikuks tunnistamisel valitsevate klasside huvidest neil juhtudel, kui feodaalne kriminaalõiguse lubas mõisnikel endil otsustada, millal ja mille eest oma pärisoriseid alamaid karistada. Sellise õiguse andis Tsaari-Venemaal mõisnikele 1760. a. seadus. Selle seaduse järgi võisid mõisnikud saata oma pärisorje ise Siberisse. Alates aastast 1765 oli neil koguni lubatud saata oma pärisorje sunnitööle, kui need olid toime pannud "väga jultunud üleastumisi". Mida säärase üleastumiste all mõelda, sõltus täielikult mõisniku suvast. Kohati kehtestasid mõisnikud isegi kriminaalõiguslikke normistikke oma talupoegade jaoks. Teoses "Reis Peterburist Moskvasse" kirjutas A. N. Radištšev - revolutsioonilise mõtte rajaja Venemaal: "Mõisnik on talupoja kohta seadus-tegija, kohtunik, otsuse täideviija ja soovi korral nõudja, kelle vastu kostja mitte midagi ütelda ei tohi."⁴

Mõisnike huvide kõrval olid feodaalse kriminaalõiguse eriliseks kaitseobjektiks kiriku huvid. Neid kindlustas nii

⁴ A. R a d i š t š e v . Reis Peterburist Moskvasse. Tln., 1958, lk. 182.

riiklik kriminaalõigus kui ka kirikuõigus (kanooniline õigus). See seletub kiriku erilise seisundiga feodaalriigis. Nimelt oli kirik üks suuremaid maavaldajaid, kuid ühtlasi feodalismi ideoloogiline tugisammas. Sellepärast tunnistas ka feodaalne kriminaalõigus kiriku huvide vastu suunatud teod rasketeks kuritegudeks. Raskeimaks nende seas oli ketserlus - iga arvamus, mis kaldus kõrvale kiriku õpetustest ja mis sageli oli rõhutatud hulkade vastupanu vorm feodaalsele ekspluateerimisele ja õigusetusele. Ketserluse eest karistati põletamisega tuleriidal. Umbkaudsete arvestuste järgi ulatus tuleriidal põletatute arv 350 tuhandeni ainuüksi Hispaanias, kus inkvisitsioon, tõsi küll, määras kõige metsikumalt.

IV

Kodanluse võimuletulekuga muutub kuriteo klassiolemus. K a p i t a l i s t l i k u s ü h i s k o n n a s tunnistatakse kuriteoks käitumine, mis on suunatud valitseva kodanluse klassihuvide, tema majandusliku ja poliitilise võimu vastu. Sellega seoses muutub ka nende tegude ring, mis on tunnistatud kuritegudeks. "Selsamal ajal," kirjutab K. Marx, "kui Inglismaal lakati põletamast tuleriitadel nõidasid, hakati seal pooma pangatähtede võltsijaid."⁵ Seejuures on aga kodanlikus riigis kuriteo klassiolemus peidetud. Kodanlusele ei ole kasulik näidata, kelle huvidest lähtudes tunnistatakse mingi käitumine kuriteoks. Kuritegevuse klassiolemust püütakse igati maskeerida. Sellepärast ei seatagi kodanlikes maades teo kuritegelikkust otsest sõltuvusse isiku rahvuslikust, rassilisest või klassikuuluvusest, kuigi sellest reeglist on rida erandeid.

Vaatamata kuriteo klassiolemuse hoolikale varjamise-

⁵ K. M a r x . Kapital. I kd. Tln., 1953, lk. 655-656.

le, on kodanlikes maades kuriteoks ikkagi vaid säärane käitumine, mis on ohtlik valitseva klassi - kodanluse huvide seisukohalt. Kõige selgemini avaldub seejuures nn. poliitiliste kuritegude klassiolemus. Nende kuritegude hulka arvatakse proletariaadi revolutsioonilisest võitlusest, rahvuslikust vabadusliikumisest ning võitlusest rahu eest osavõtmist.⁶ Asjaolu, et säärase osavõtu kuriteoks lugemine ei sõltu isiku klassikuuluvusest - karistatakse ju ka neid revolutsionääre, kes on pärit kodanluse enda hulgast -, ei muuda kuriteo ühiskondlik-poliitilist olemust. On ilmne, et kõnesolevate tegude toimepanemist ei saa käsitleda teisiti kui klassivõitluse üht avaldusvormi, kui rünnet võimul oleva kodanluse klassihuvide vastu. Sellest seisukohast ei ärata mingeid kahtlusi samuti streikide, boikoti ja tööliste palgavõitluses väljenduvate muude aktsioonide kuriteoks tunnistamine kodanliku kriminaalõiguse järgi.

Hoopis komplitseeritum on nn. üldkuritegude, eelkõige aga isiku- ja varavastaste kuritegude klassiolemuse avamine kodanlikes maades. Näha nende kuritegude toimepanemises klassivõitluse ilminguid oleks ekslik. F. Engels kirjutas: "Tööliste nõrdimus kodanluse üle hakkas avalduma varsti pärast tööstusliku arengu algust ja on läbi teinud mitmeid faase... Selle nõrdimuse esimene, kõige rohmakam ja kasutum vorm oli kuritegu... Kuid töölised kogesid peagi, et selvi- sil ei saavuta nad midagi. Varguse abil said kurjategijad olemasoleva ühiskondliku korra vastu ainult üksahaaval, üksik- isikutena protesti avaldada... Liiatigi oli vargus kõige pri- mitiivsem, kõige ebateadlikum protestivorm ja juba seetõttu ei saanud see vorm kujuneda tööliste ühiskondliku arvamuse üldiseks väljenduseks, kuigi nad oleksid selle oma südames

⁶ Rohkesti faktilisi andmeid esitab selle kohta N. F. Kuznetsova. Vt. Н. Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр. 18-22. Olgu märgitud, et paljudes kodanlikes maades loetakse kuriteoks kas või üksnes kuulumist kommunistlikesse parteidesse ning et selle eest on kehtestatud kriminaalvastutus. Nimelt on kommunistlikud parteid keelatud ja nendesse kuulumine karistatav umbes 40 kapitalistlikus riigis.

heaks kiitnud."⁷ Klassivõitlus ei ole säärane individuaalne protest. Klassivõitlus on k l a s s i poliitiline, majanduslik ja ideoloogiline võitlus, mida peetakse k l a s s i h u v i d e s , mitte aga klassi isoleeritud esinajate tegutsemine üksikisiku huvides.

Püüdes eitada üldkuritegude klassiolemust, väidavad kodanlikud autorid, et need kuriteod on ühtviisi kahjulikud nii valitsevate klasside kui ka töötava rahva, proletariaadi huvide seisukohalt. Ometi on väär küsimuse käsitlemine sellises üldises plaanis.

Et üldkuriteod - tapmine, vägistamine, röövimine, vargus jt. - on kahjulikud kodanluse huvide seisukohalt, see on ilmne. Kodanlane tahab tunda ennast ja oma vara väljaspool hädasohtu olevana. Ta on huvitatud sellest, et ühiskondlikus elus oleks teatav kord. Sellepärast tunnistatakse kodanlikes maades isiku ja vara vastu suunatud ründed kuritegudeks. Ometi ei ole normid, mis näevad ette üldkuritegude karistatavuse, otsese poliitilise klassivõitluse vahenditeks kodanluse käes. Nende normide abil püüab kodanlus eeskätt vältida anarhia ilminguid ühiskondlikus elus.

Ka tuleb arvesse võtta, et üldkuriteod põhjustavad kodanlikus ühiskonnas väga suurt materiaalist kahju. See koosneb kolmest komponendist: kuriteoga otseselt tekitatud varalisest kahjust, riigi kulutustest justiits- ja muude organite ülalpidamiseks, kes võitlevad kuritegevuse vastu, ja eraisikute ning -organisatsioonide kulutustest isiku ja vara kaitseks. Ametlikel andmeil oli USA-s 1965. a. kuritegude sel viisil arvatatud maksumus 21 miljardit dollarit.⁸ Teistel andmetel on USA-s kuritegevusega aastas tekitatud kahju üldsumma koguni 51 miljardit dollarit, mis moodustab umbes 5 % rahvatulust.⁹ Seepärast on mõistetav, et kuritegevusvastase võitluse küsimused etendavad USA-s tähtsat osa

⁷ К. М а р к с, Ф. Э н г е л ь с. Сочинения. Т. 2, стр. 438-439.

⁸ США: преступность и политика. М., 1972, стр. 220.

⁹ И. И. К а р п е ц. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973. стр. 28.

presidendi valimise kampaaniates ning valitsus on sunnitud nendega tõsiselt tegelema.

Teiselt poolt ei saa eitada, et tapmine, vägistamine, röövimine, vargused jms. kuriteod on kodanlikes ühiskonnas talumatud ka töötava rahva huvide seisukohalt. Kuritegevus töötava rahva seas kui individuaalse protesti anarhiline ilming halvab proletariaadi klassiteadvust, laostab teda organisatsiooniliselt ega kergenda tema olukorda. Sellepärast hinnatakse tänapäeval kapitalistlike maade kommunistlike ja töölisparteiide programmides ja muudes dokumentides kuritegevust järsult eitavalt ja tehakse kuritegevusvastase võitluse vähese efektiivsuse eest vastutavaks valitsevad ringkonnad.

Klassiteadlikul proletariaadil ja tema poliitilistel parteidel pole kapitalistlikes maades kaugeltki ükski, missugused teod tunnistatakse kuritegudeks ja kuidas nende eest karistatakse. Töörahal jätkub sageli jõudu oma seisukohad kriminaalõiguslikes küsimustes läbigi suruda ja sundida valitsevaid klasse järeleandmistele. Ja ometi on mõõndused tööliklassile suhteliselt progressiivse kriminaalseaduse vastuvõtmise näol kooskõlas kodanluse enda huvidega, sest need seadused leevendavad ühiskondlikku pinget, millest jõuga jagusaamiseks ei ole valitsev klass andnud tingimustes suuteline. Sellepärast väljendavad needki kriminaalseadused valitseva kodanluse tahet.

Asjaolust, et proletariaat on kodanlikes maades huvitatud võitlusest nn. üldkuritegude vastu, ei pea tegema ekslikke vulgaar-mehaanilisi järeldusi. Need kuriteod ei ole minetanud tänapäeva kapitalistlikes maades oma klassi-olemust. Kehtestades kriminaalseadustes vastutuse rünnete eest kodanike isikule ja varale, muutuvad need seadused kodanliku kriminaalõiguse koostisosadeks, mis tervikuna kaitsevad valitseva kodanluse klassihuve, tema majanduslikku ja poliitilist ülevõimu, kapitalistlikku korda. Ühtlasi tuleb arvesse võtta, et mingi käitumise tunnistamisel kuritegelikuks ja karistatavaks juhindub kodanlus oma klassi

kui niisuguse huvidest ega tarvitse üldse arvestada üksiku kapitalisti soove. Need võivad olla vastuolus kodanluse kui klassi huvidega.

Elkõige tuleb nn. üldkuritegude klassiõlemuse selgitamisel kapitalistlikes maades tähelepanu pöörata sellele, kuidas ja mis ulatuses kaitseb kodanlik kriminaalõigus kodaniku isikut ja vara. Ka tuleb silmas pida, missugused isiku ja vara vastu suunatud ründed ei ole kodanliku kriminaalõiguse järgi tunnistatud kuritegudeks.

Orjanduslikus ja feodaalühiskonnas oli isand majanduslikult huvitatud, et orja tööjõud säiliks. Oli ju ori tema vara, tema kõnelev tööriist. Kapitalismi tingimustes on asi teistmoodi: vabrikant püüab maksimaalselt lühikese aja kestel proletaarlasest välja pigistada võimalikult suuremat kasu, ära kulutada oma huvides võimalikult kiiremini kogu tema tööjõu. Vabrikant teab, et töötute suure reservarmee juures saab ta ära kulunud tööliste igal ajal asendada värske inimmaterjaliga. Sellest tulenevalt ei kaitsta kapitalistliku tootmisüsteemi juures töölist tootmisprotsessis kas üldse või siis on see kaitse üksnes nominaalne - näilik mõõndus tööliklassile. Eelnevaga seletub, et tööliste suretamine ja sandistamine vabrikutes, seal nende elu ja tervise ohtu asetamine ning sundimine alatiselt riskima, on käsitletavad vaid üleastumisena, mille eest ähvardab üksnes rahatrahv. Selle kapitalist tasub ja jätkab siis tööliste halastamatut ekspluateerimist. Loota, et tööliste isik leiab kapitalistlikus ühiskonnas efektiivset kaitset tööprotsessis, on sama utoopiline kui oletada, et seaduseandja tunnistab kodanluse ülevõimu juures inimese ekspluateerimise inimese poolt kuriteoks. Piisab, kui öelda, et töövigastuste tõttu saab kodanlikus ühiskonnas hoopis enam inimesi surma kui tapmise tagajärjel. Statistika näitab, et tööliste riisiko kaotada elu tööprotsessis on 35 korda suurem kui oht jääda sellest ilma tapmise tagajärjel. Juba F. Engels juhtis tähelepanu sellele, et tööliste asetamine teadvalt sääraستesse töötingimustesse, kus tema enneaegne,

ebaloomulik surm on vältimatu, ei erine millegi poolt tapmisest mõõga või kuuli abil.¹⁰ Ometi pole siin kodanliku kriminaalõiguse järgi tegemist tapmisega.

Ka vara vastu suunatud kuritegudel on kodanlikus ühiskonnas klassiiseloos. Tõsi küll, kodanlikud kriminaalkoodeksid näevad varavastased kuriteod ette üldisel kujul ning ei kõnele kuritegudest kapitalistliku eraomandi vastu. Siiski tabavad karistused, sageli väga ranged karistused, nende kuritegude eest reeglipäraselt isikuid, kes viletsusest meeleheitele viiduna või kodanliku korra tingimustes deklasseerunutena panevad toime vähetähtsaid ülesastumisi, mis on suunatud vara vastu. Karistatavad ei ole aga liigkasuvõtmine, spekulatsioon, kelmuslikud mahhinatsioonid jms. teod, mida varakate klasside esindajad selleks toime panevad, et rikastuda töötavate hulkade arvel. Nii on kodanlikes maades laialt praktiseeritav müük järelmaksuga. Kuigi müüdud esemete hind on tasutud pea täielikult, võetakse need ära, kui kas või viimane ositimaks jääb laekumata. Rida ettevõtteid ongi rajanud sellele oma tegevuse, olles kindlas teadmises, et enamik järelmaksuga müüdud esemeid saab jällegi ettevõtte omaks ning neid võib järelmaksuga taas müüa teisele kodanikule. Kodanliku kriminaalseaduse järgi ei ole säärasele ärile midagi ette heita.

Niisiis, kodanlikus ühiskonnas tunnistatakse kuriteoks käitumine, mis kahjustab valitsevate klasside huvisid. Selles leiab väljenduse kuritegude klassiolemus kapitalistlikus maailmas, ükskõik, kas tegemist on nn. poliitiliste või siis üldkuritegudega. Kuid ühtlasi tuleb kuritegude klassiolemuse mõistmiseks kapitalistlikus ühiskonnas arvestada veel üht väga tähtsat momenti, nimelt paljude kuritegude faktilist karistamatust. See võib tingitud olla mitmetest põhjustest, näiteks asjaolust, et kodanlus oli mingi teo eest kriminaalvastutuse kehtestamisel

¹⁰ vt. К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Т.2, стр. 329-330.

sunnitud oma tõelise tahte vastaselt progressiivsetele jõududele mõõndusi tegema, kuid korrigeerib vastuvõetud seadust selle kohaldamise käigus. Ka pole välistatud, et seaduses kuriteoks tunnistatud tegu ei ole konkreetsel juhul vastuolus kodanluse kui klassi või võimu juures oleva kodanluse osa huvidega. Nii või teisiti, kuriteo klassiolemuse mõistmiseks kapitalistlikus ühiskonnas tuleb arvestada peale selle, missugused teod on kapitalistlike maade seadustes tunnistatud kuritegudeks, ka teatavate kuritegude faktilist karistamatust.

Nii pääsevad kodanlikes maades enamikul juhtudel karistusest isikud, kes on süüdi revolutsionääride ja rahvusliku sõltumatus eest võitlejate mõrvamises. Säärastes kuritegudes süüdi olevaid politseinikke ja kodanlike terroristlike organisatsioonide liikmeid ei võeta tegelikult vastutusele. Veel enam on see kehtiv nende juhtumite kohta, kus tapmised on massilised ja nendega kaasnevad piinamised ning muud vägivallateod, mispärast neid tuleb kvalifitseerida kuritegudena inimsuse vastu ja sõjaroimadena. Seda võib illustreerida paari näitega.

Saksamaal andsid Ameerika denatsifitseerimiskohtud võimaluse kohtualustele, kes pidasid ennast vähemateks süüdlasteks, karistada ennast ise. Säärast "selvet" lubati kasutada 1947. a. ka ühel sõjaroimaril, keda süüdistati massimõrvades ja vägivallategudes. Oma otsust põhjendas kohus sellega, et kurjategija olevat käinud pühapäeviti kirikus, millest järeldati, et südame poolest polevat ta olnud paadunud hitlerlane. Kohtualune määras endale väikese rahatrahvi, mille ta samas ka tasus.

Iseloomustav on sellest seisukohast samuti Saksa Föderatiivse Vabariigi endise ministri J. Straussi õigeksmõistmine Bonni kohtuvõimude poolt. J. Straussi süüdistati rasketes sõjaroimades ja ajakirjanduse vabaduse rikkumises. Õigeksmõistmist põhjendati sellega, et kohtualune on oma veendumustelt ustav konstitutsioonile.¹¹

¹¹ Rohket faktilist materjali võib nende ja sarnaste juhtumite kohta leida järgmistes teostes: A. J a k o v l e v.

Tavaliselt pääsevad karistusest ka kapitalistlikud suurärimehed, kes altkäemaksude abil ning igasuguseid kõrvalteid kasutades teenivad hiigelsummasid riigihangetelt või lihtsalt varastavat kroonut. Tsaari-Venemaa ohusid silmas pidades, kirjutas selle kohta V. I. Lenin: "Väike varas - sunnitööle, aga suur varas, kõik need tuusad, ministrid, pangadirektorid, raudtee ehitajad, insenerid, töötajad jne., kes näppavad kümnete ja sadade tuhandete eest kroonu vara, - need tasuvad õige harva ja kõige halvemal juhul asumisele saatmisega kaugematesse kubernangudesse, kus võib kokkuröövitud rahaga muretult elada (pangavargad Lääne-Siberis), ja kust on kerge välismaalegi putkata..."¹²

Tänapäeva kapitalistlikus ühiskonnas omandab teatavate kuritegude faktiline karistamatus üha laiemad mõõdmed, tingituna kuritegevuse muutumisest elulaadiks, eriti kõige arenenumates kapitalistlikes maades. Ning see ei ole kaugeltki juhuslik nähtus.

Juba F. Engels kirjutas: "Arenenud kapitalistliku tootmissüsteemi juures ei saa ükski inimene aru, kus lõpeb aus kasusaamine ja kus algab kelmus."¹³

Siit järeldubki, et kapitalistlikus maailmas aus äriajamine ja kuritegevus tihedasti läbi põimuvad. Ning on seaduspärane, et sedamööda, kuidas kasvab monopolide võim, muutub ka kuritegevus üha organiseeritumaks, hakkab järjekindlalt osalema kaubanduses, tungib majandus- ja poliitikaelu paljudesse pooridesse ning selle pinnal kujunebki välja isesugune elulaad.¹⁴ Levib auväärsete ja kõr-

Kurjategijate maailmas. Tln., 1969; А. А. Герцен - з о н. Преступность в Соединенных Штатах Америки. - Труды Военно-юридической академии. Вып. VIII. М., 1948, стр.96-127; Б. С. Н и к и ф о р о в. Организованная преступность в США на службе монополий. М., 1954; Организованная преступность в Соединенных Штатах Америки. Под ред. Б.С.Никифорова. М., 1953; США: преступность и политика. Под ред. Б.С.Никифорова. М., 1973; Б. С. У т е в с к и й. Уголовное право на службе англо-американской реакции. М., 1951.

¹² V. I. L e n i n . Teosed. 4. kd., lk. 349.

¹³ K. M a r k s , Ф. Э н г е л ь с. Сочинения. Т.2, стр.

456. ¹⁴ Vt. viites 11 osundatud teosseid.

ge ühiskondliku positsiooniga isikute kuritegevus - nn. triiksärgis meeste kuritegevus (white collar crime; беловоротничковая преступность).¹⁵ Kapitalismi kuritegeliku palge paljastas K. Marx tabavalt, kui ta kirjutas: "Kui... kasum on küllalt suur, siis läheb kapital julgeks. Kindlustage talle 10 protsenti ja te võite teda kasutada igal pool; 20 protsendiga muutub ta elavaks, 50 protsendiga lausa hulljulgeks; 100 protsendi eest tallab ta jalge alla kõik inimseadused; andke 300 protsenti ja polegi enam säärast kuritegu, mida ta ei riskeeriks toime panna, isegi võlla ähvardusest hoolimata."¹⁶

Et ausa äriajamisega läbipõimunud kuritegevus ja triiksärgis meeste kuritegevus jääb kapitalismi tingimustes reeglina karistamata, see on mõistetav ja loomulik. Kuid kaasaegsetes kodanlikes maades talutakse teatavas ulatuses ka organiseeritud kuritegevust ja hoidutakse sellesse kriminaalrepressiooni abil sekkumast. Selle kohta ütlevad Ameerika kriminoloogid N. E. Barnes ja N. K. Teeters: "Poliitikud on huvitatud sellest, et oleks gangstereid ja bandidite, kuna neid saab kasutada progressiivsete tegelaste ja ausate valijate ärahirmutamiseks, valimistulemuste võltsimiseks ja poliitilise masina poolt antud muude ülesannete täitmiseks."¹⁷

Järelikult samuti kui kapitalistlikus ühiskonnas valitsevad klassid on huvitatud neile ohtlike tegude kurite-

¹⁵ Vt. Организованная преступность в Соединенных Штатах Америки. Под ред. Б.С.Никифорова. М., 1953, стр.16-45; Э д в и н Х. С а т е р л е н д. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? - Социология преступности. Под ред. Б.С.Никифорова. М., 1966, стр. 45-59; США: преступность и политика. Под ред. Б.С.Никифорова. М., 1973, стр. 47-104.

¹⁶ К. М а р х . Kapital. I kd., Tln., 1953, lk. 660.

¹⁷ Организованная преступность в Соединенных Штатах Америки. Под ред. Б.С.Никифорова. М., 1953, стр. 37.

gudeks tunnistamisest, on nad huvitatud ka sellest, et teod, mis on seaduse järgi küll kuritegudeks tunnistatud, jääksid faktiliselt karistamata, kui nendest võib mingit kasu loota. Arvestamata rea kuritegude faktilist karistamatust, ei ole võimalik avada kuriteo klassiolemust kapitalistlikus ühiskonnas.

§ 2. Kuriteo klassiolemus sotsialistlikus ühiskonnas

Ka Nõukogude riigis on kuriteo mõistel kindel klassisus. Siiski erineb kuriteo ühiskondlik-poliitiline olemus kapitalistlikus ja nõukogude ühiskonnas diametraalselt. See erinevus avaldub mitmeti.

Ka Nõukogude riigis on kuritegu ajalooline kategooria ja on ühiskonna antagonistlikeks klassideks jagunemise tulemus. Kuna aga ühiskond jagunes antagonistlikeks klassideks üleminekul ürgkogukondlikust korrast orjandusühiskonda ning antagonistlike klasside olemasolu on ekspluataatorlikus ühiskonnas paratamatu, siis on kuritegevus Nõukogude riigis igandlik nähtus ning kaob kommunistliku ühiskonna ülesehitamisega.

Kuriteo klassiolemus seisneb ka Nõukogude riigis selles, et ta on ründeaks valitsevate klasside huvide vastu. Kuna aga Nõukogude riigis ei ole valitsevaks klassiks ekspluataatorlik vähemus, vaid töölisklass ja talurahvas, siis ka need huvid, mille vastu kuritegu on suunatud, on Nõukogude riigis ja kapitalistlikus ühiskonnas põhjalikult erinevad. Tunnistades ühiskonnaohtlikud teod kuritegudeks ja karistatavaks, kaitseb Nõukogude riik tööliste ja talupoegade huvisid, kelle lõppeesmärgiks on klassideta ühiskonna loomine.

Kuritegude klassiolemus on erinev nõukogude ühiskonna esimesel arenguetapil - kapitalismilt sotsialismile üle-

mineku tingimustes - ja teisel arenguetapil - üleminekul sotsialismilt kommunismile. Nõukogude ühiskonna esimesel arenguetapil on kuritegu klassivõitluse ilming. Teatavasti oli klassivõitluse põhilisi vorme pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu Venemaal viis: ekspluataatorite vastupanu mahasurumine, kodusõda, kodanlike spetsialistide kasutamine, keskmiku neutraliseerimine ja võitlus uue töödistsipliini eest.¹⁸ Ka kuritegevus avaldus ekspluataatorite vastupanus, kodusõjas, riigi- ja majandusaparaadis ära kasutatud kodanlike spetsialistide ühiskonnaohlikes tegudes, keskmike poolt toimepandud kuritegudes ning uue töödistsipliini rikkumises. Need teod olid vastuolus rahva määratu suure enamiku - tööliste ja talupoegade - huvidega. Sellepärast tunnustatigi nad kuritegudeks ja karistatavaks kriminaalkorras. Loomulikult ei tule aga võitlust kuritegevuse vastu käsitleda kui klassivõitlust kurjategijate vastu, kuna kurjategijad ei moodusta ühiskondlikku klassi. Ometi oli võitlus kuritegevuse vastu Nõukogude riigi arengu esimesel faasil klassivõitluse ilming, nagu seda on ka kuritegevus ise.

Pärast kukutatud klasside likvideerimist kuriteo klassiolemus muutub. Kuritegu on nüüd ründeks kogu nõukogude rahva, kogu nõukogude ühiskonna huvide vastu.

Nõukogude kriminaalõiguses, erinevalt kodanlikust kriminaalõigusest, ei varja kuriteo klassiolemust, vaid avab selle selgesti. Ta määratleb kuriteo mõiste materiaalselt. Kuriteo ühiskondlik-poliitilise olemuse avamine aitab kaasa efektiivsemale võitlusele kuritegevuse vastu, kuna see hoiab tagasi kuritegude toimepanemisest ja loob sallimatu se õhkonna kuritegevuse ja kurjategijate ümber. Kuriteo ühiskondlik-poliitilist olemust, selle klassisisu väljendatakse kuriteo mõiste defineerimisel Nõukogude kriminaalõiguse järgi tunnuse abil "ü h i s k o n n a o h t l i k".

¹⁸ vt. В. Ж. Келле, М. Я. Ковальсон. Исторический материализм. М., 1969, стр. 188.

Kirjandust

- В л а д и м и р о в В.А. Карл Маркс о понятии преступления. - Труды Высшей школы МВД СССР. Вып. 24. М., 1969, стр. 3-12.
- Д у р м а н о в Н.Д. Понятие преступления в советском уголовном праве. М.-Л., 1948.
- Г е р ц е н з о н А.А. Понятие преступления в советском уголовном праве. М., 1955.
- К у з н е ц о в а Н.Ф. Преступление и преступность. М., 1969, раздел I, гл. I.
- К у р и н о в В.А., К у з н е ц о в а Н.Ф. Понятие преступления по советскому уголовному праву. М., 1962.
- Ф е ф е л о в П.А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний. - "Советское государство и право", 1970, № II, стр. 101-104.

KURITEO MÕISTE

§ 1. Kuriteo mõiste formaalne määratlus kodanlikus kriminaalõiguses

I

1. K o d a n l i k u d k r i m i n a a l s e a d u -
s e d , k u i n a d ü l d s e m ä ä r a t l e v a d k u r i t e o m õ i s t e t , t e e v a d
seda pea eranditult formaalselt. Nendes öeldakse, et kurite-
gu on tegu, mis on enne selle toimepanemist tunnistatud sea-
duse järgi karistatavaks. Vaatamata kõigile redaktsioonilis-
tele erinevustele, ei ole kodanlike KrK-de vahel selles osas
sisulisi lahkuminekuid. Nõnda määratlevad kuriteo mõistet
Prantsusmaa 1810. a. KrK, Itaalia 1930. a. KrK, Šveitsi 1937.a.
KrK, Rootsi 1965. a. KrK ning säärsest kuriteo mõistest läh-
tub Saksamaa 1871. a. KrK, mis praegugi kehtib Saksa Föderatiivses Vabariigis.¹⁹ Selliselt määratlesid kuriteo mõistet

¹⁹ Saksamaa 1871. a. KrK §-s 2 lg. 1 öeldakse: "Teo eest
võib ainult siis karistada, kui karistus oli kindlaks määra-
tud seaduses enne teo toimepanemist". Hitlerlikul Saksamaal
anti sellele sättele järgmine redaktsioon: "Karistatakse se-
da, kes paneb toime teo, mille seadus karistatavaks tunnis-
tab või mis väärib karistust kriminaalseaduse põhimõtte või
terve rahvustunde järgi. Kui teo suhtes ei ole ükski kindel
kriminaalseadus kohaldatav, siis karistatakse teo eest selle
seaduse järgi, mille põhimõte on sellele kõige vastavam." Sak-
sa Föderatiivses Vabariigis on 1871. a. KrK §-le 2 lg. 1 an-
tud järgmine redaktsioon: "Tegu on karistatav ainule siis,
kui selle karistatavus on kindlaks määratud seadusega enne
teo toimepanemist."

ka Tsaari-Venemaa 1903. a. KrK (nn. "Uus nuhtlusseadustik") ja kodanliku Eesti 1935. a. 1. veebruaril jõustunud "Kriminaalseadustik".

Kuriteo mõiste säärane määratlus tuleneb 1789. a. "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni" §-st 8, mis kuulutab: "Kedagi ei või karistada teisiti kui seaduse alusel, mis on vastu võetud ja avaldatud enne kuriteo toimepanemist ja mida on kohaldatud kehtestatud korras." Deklaratsiooni sellel sättel oli progressiivne tähendus võitluses feodaal-absolutistliku riigi omavoli vastu. Ning ei saa eitada, et see säte aitab kaasa seaduslikkuse kindlustamisele kriminaalõiguse valdkonnas ka tänapäeva kodanlikes maades.

Kuid teiselt poolt ei saa märkamatuks jääda toodud määratluse äärmine ühekülgsus ja puudulikkus, lühidalt - formalism. Kõnesolev definitsioon ei ütle ju midagi selle kohta, mis on kuritegu sisuliselt, milline on tema ühiskondlik-poliitiline olemus, kelle huvide vastu on ta suunatud, mida ta ründab. Jääb täiesti selgusetuks, millest lähtudes tunnistab kodanlik kriminaalõigus ühe või teise teo kuriteoks. Ja see pole kaugeltki juhuslik.

Kodanlus ei saa avada kuriteo klassisiseu, selle ühiskondlik-poliitilist tuuma. Kui ta seda teeks, peaks ta ütleva, et kuritegu on kapitalistlikus ühiskonnas suunatud valitseva kodanluse klassihuvide vastu. See aga ei aitaks kodanlikus ühiskonnas kaasa võitlusele kuritegevuse vastu, vaid hoopis soodustaks kuritegude toimepanemist, kuna oleks otseseks või kaudseks üleskutseks valitseva klassi huvide rikkumisele ekspluateeritavate poolt. Sellepärast ei ütlegi kodanlik kriminaalseadus, kelle huvides ta tunnistab mingi teo kuriteoks. Vastupidi: kodanlik kriminaalõigus püüab luua muljet, nagu oleks abstraktne, valitseva klassi tahtest sõltumatu ja selle huvisid mitteteeniv seadus see, mis käsib ja keelab. Ning olgugi seadus karm, tulevat temast siiski kinni pidada. Lex dura, sed lex! Kuivõrd aga seadus on ühtmoodi kehtiv kõigi suhtes, ja formaalselt võttes on see enamasti tõepoolest nii, siis tehakse siit järeldus, et kriminaalseadus on ka õiglane.

Säärane käsitus ongi kodanlikele kriminaalkoodeksitele lähtekohaks kuriteo mõiste määratlemisel seaduses ettenähtud karistatava teona. Niisuguse definitsiooni juures vaadeldakse kuritegu väljaspool aega ja ruumi, sõltumata sellest, kus ja millal see toime pannakse, missugune on riiklik ja ühiskondlik kord ning kes on valitsevad klassid. Eelnevast tingituna kaovad vaateväljalt kuritegu kui reaalsed ühiskondlikku nähtust iseloomustavad tunnused ja kuriteo mõiste muutub sisukasinaaks abstraktsiooniks.

Määratledes kuriteo mõistet formaalselt, püüab kodanlik kriminaalseadus ühtlasi süvendada õiguslikke illusioone, süstida arvamust, et kuritegu on suunatud üldinimlike huvide rikkumisele, mida kaitseb kõigi kodanike suhtes ühtviisi kehtiv seadus. Õiguslikud illusioonid on aga sageli väga tugevad ja võitlus nende vastu pole nii mõnigi kord kergem võitlusest usuliste eelarvamuste vastu.

Nüüdisaja kodanlikud kriminaalseadused säilitavad valdavas enamikus kuriteo mõiste formaalse määratluse. Kuid sellest reeglist on ka erandeid. Näiteks ei sisalda USA New Yorgi osariigi 1967. a. KrK üldse enam kuriteo mõiste määratlust. Küll aga öeldakse seal, et KrK esimese peatüki ülesandeks on kirjeldada käitumist, mis ebaõiglaselt ja andestamatult tekitab olulist kahju või loob selle tekitamise ohu isikule või ühiskondlikele huvidele, ning et KrK eesmärgiks on ühiskondliku julgeoleku ja ühiskonna kaitse huvide kindlustamine. Kõnelemata sellest, et säärane määratlus varjab kuriteo klassiolemust, avab ta ühtlasi tee omavolile kriminaalõiguse valdkonnas.

Säilitades väliselt kuriteo mõiste formaalse määratluse ja julgemata otseselt lahti öelda seaduslikkuse printsiibist, teeb tänapäeva kodanlik kriminaalõigus seda enamasti varjatult: ta püüab muuta sisutuks kuriteo mõiste need tunnused, mis tõkestavad justiitsorganite omavoli. Sellel otstarbel määratletakse kriminaalkoodeksite eriosades üksikute kuritegude tunnused äärmiselt ähmaselt ja laialivalguvalt, meelevaldseid tõlgendusi mittevälistavalt. Öeldu on eriti

kehtiv nende kuritegude kohta, mis nähakse ette mitte kriminaalkodeksites, vaid eriseadustes. Nii näeb USA-s 1950.a. "Sisemise julgeoleku seadus" (tuntud MacCarena seaduse nime all) ette türmikaristuse isikutele, kelle suhtes on mõistlik alus arvata, et nad tõenäoliselt panevad toime või salaja kavatsevad koos teistega toime panna spionaaži või sabotaazi. Niisuguse seaduse puhul ei saa enam kõnelda kuriteost kui käitumisaktist. Kuid sageli kaotab kodanlikus kriminaalõiguses ka kuritegelik tagajärg kui kuriteo tunnus oma tähtsuse. Tihti muutub ebamääraseks ja laiali valguvaks süü mõiste. Rea kodanlike maade KrK-desse on võetud sätted, mis näevad ette vastutuse analoogia põhjal. Selle tulemusena kaotab ka õigusvastasus kui kuriteo tunnus oma tähtsuse ja kuriteo mõiste formaalne määratlus muutub tegelikult sisutuks.

2. Kodanlikus kriminaalõiguslikus doktriinis domineeris algselt kuriteo mõiste formaalne määratlus. Niisugune määratlus oli tüüpiline klassikalisele suunale. Seevastu antropoloogiline ja sotsioloogiline suund kodanlikus kriminaalõiguslikus doktriinis ütleb kuriteo mõiste formaalsest määratlusest lahti ja püüab viimast asendada materiaalsega. Kuid pole vähe neidki kodanlikke autoreid, kes on jäänud endiselt kuriteo mõiste formaalse määratluse pooldajaks. Ühe selle näitena olgu esitatud Saksa FV autori E. Mezgeri definitsioon: "Kuritegu on karistuse eelduste kogum."

Kuriteo mõiste materiaalne määratlemine on kodanlikele autoritele üle jõu käiv. Selleks, et määratleda kuriteo mõistet materiaalselt, tuleks avada selle mõiste klassisus, ühiskondlik-poliitiline olemus. Kuid seda kodanlikud autorid ei tee, ei suuda ega tahagi teha. Nii jäävad kuriteo mõiste nn. materiaalsedki määratlused kodanlikus kriminaalõiguslikus doktriinis oma puudulikkuse, piiratud ja pealiskaudsuse tõttu ikkagi formaalseteks.

Antropoloogiline suund kodanlikus kriminaalõiguslikus doktriinis lähtus kuriteo mõiste määratlemisel teesist, et

kuritegu on bio-psühholoogiline anomaalia, mis põhineb peamiselt pärilikkusel. Lähtudes sellest ebateaduslikust teesist, ei suutnud antropoloogiline suund loomulikult anda kuriteo mõiste teoreetiliselt õiget määratlust. See on ebaõnnestunud ka neoantropoloogidel.

Sotsioloogilise suuna pooldajad kodanlikus kriminaalõiguslikus doktriinis nägid kuriteo mõiste materiaalselt tunnust teo ühiskonnakahjulikkuses. Nad väitsid, et kuritegu on anti- või asotsiaalse käitumise akt. Tegelikult teenis aga seegi määratlus kuriteo tõelise ühiskondlik-poliitilise olemuse varjamise eesmärki.²⁰ Nimelt käsitlesid kriminalistid-sotsioloogid ühiskonnakahjulikkust kui vastuolu kogu ühiskonna huvidega. Klassiühiskonnas aga ei ole kogu ühiskonnale tervikuna omaseid ühtseid huvisid.

Kuriteo mõiste materiaalselt tunnust on kodanlikud autorid püüdnud otsida ka teo amoraalsuses, vastuolus elementaarsete sotsiaal-eesiliste väärtustega, teoga põhiliste sotsiaalsete normide rikkumises jne. Ka on väidetud, et kuritegu on käitumine, mis on rahvale ebasoovitav. Kõik need määratlused lähtuvad sellest, et kodanlikus ühiskonnas puuduvad klassivastuolud ning järelikult ei saa üldse kõnelda kuriteo klassiolemusest. Loomulikult hülgab nõukogude kriminaalõigusteadus kõik need katsed maskeerida kuriteo klassisise kodanlikus ühiskonnas.

²⁰ Suundade kohta kodanlikus kriminaalõiguslikus doktriinis vt. I l m a r R e b a n e . Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Sissejuhatus. Õpetus kriminaalseadusest. Tartu, 1973, lk. 75-85.

§ 2. Kuriteo mõiste määratlus Nõukogude kriminaalõiguses

Kuriteo mõistet määratletakse nii Nõukogude kriminaalseadustes kui ka kriminaalõigusteaduses. Esimest määratlust nimetatakse legaalseks, teist aga teoreetiliseks või teaduslikuks.

KrK §-s 7 lg. 1 ("Aluste" § 7, lg. 1) sisaldub järgmine kuriteo mõiste legaaldefinitsioon:

"Kuritegu on käesolevas koodeksis ettenähtud ühiskonnaohtlik tegu (tegevus või tegevusetus), mis ründab nõukogude ühiskondlikku või riiklikku korda, sotsialistlikku majandussüsteemi, sotsialistlikku omandit, kodaniku isikut, tema poliitilisi, tööalaseid, varalisi või muid õigusi, samuti muu sotsialistlikku õiguskorda ründav ja käesolevas koodeksis ettenähtud ühiskonnaohtlik tegu."

Kuriteo mõiste legaaldefinitsiooni tähtsust ei tule alahinnata. Ekslik on pidada seda puhtdeklaratiivset laadi sätteks. Ta määratleb kuriteo tunnuseid normatiivselt ja aitab sel viisil kaasa sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamisele kriminaalõiguse valdkonnas.

Kuriteo mõiste teaduslik määratlus ei lange selle legaaldefinitsiooniga sõna-sõnalt ühte. Seletub see peamiselt asjaoluga, et esimene on eelkõige määratud juristidele, teine aga kodanike laiemale ringile. Sellepärast võib teaduslik definitsioon olla sõnastuselt ökonoomsem, vähem detailne ja seletav. Selles kasutatud väljendeid võib mõista spetsiaalsete terminitena.

Nii loetleb kuriteo mõiste legaaldefinitsioon objektid, mille vastu on kuritegelik rünne suunatud. Nimelt on kodanikel tähtis teada, missuguseid hüvesid Nõukogude kriminaalõigus kaitses kuritegelike rünnete eest. Teaduslikus definitsioonis võib sellest loetelust loobuda. Kui ühiskonnaohtlikkusele kui kuriteo tunnusele Nõukogude kriminaalõiguse järgi anda spetsiaalse termini tähendus, siis võib siit teha järeldusi ka kuritegeliku ründe objekti kohta.

Nõukogude kriminaalõiguse teoorias võib kuriteo mõiste defineerida järgmiselt:

kuritegu on ühiskonnaohtlik, kriminaalseaduses ettenähtud ja kriminaalkorras karistatav tegu.

Toodud definitsioonis on seega näidatud kuriteo neli tunnust: 1) kuritegu on tegu; 2) kuritegu on ühiskonnaohtlik tegu; 3) kuritegu on kriminaalseaduses ettenähtud tegu ja 4) kuritegu on karistatav tegu. Kuritegu kui tegu vaadeldakse lähemalt kuriteo objektiivsele küljele pühendatud teemas. Ülejäänud tunnuseid analüüsitakse aga käesolevas peatükis ammendavalt.

Esitatud definitsioonis on tunnus "ühiskonnaohtlik" kuriteo mõiste sootunnus. See tunnus määrab kindlaks, et kuritegu kuulub ühiskonnaohtlike tegude hulka, kuigi viimased ei ammendu kuritegudega. Kuid peale sootunnuseks olemise täidab tunnus "ühiskonnaohtlik" veel teist tähtsat funktsiooni. See tunnus avab kuriteo klassisisu, tema ühiskondlik-poliitilise olemuse. Ühiskonnaohtlikkus on järelikult kuriteo mõiste materiaalne tunnus, mispärast ühiskonnaohtlikkusele osundavat kuriteo mõiste definitsiooni peetakse kuriteo mõiste materiaalseks määratluseks. Tunnused "kriminaalseaduses ettenähtud" ja "kriminaalkorras karistatav" on koosvõetuna spetsiifilised ainult kuriteolening eristavad viimast kõigist muudest ühiskonnaohtlikest tegudest. Järelikult on nad kuriteo mõiste liigitunnused. Ühtlasi on need tunnused ka kuriteo mõiste juriidilised tunnused.

Vaadeldavas definitsioonis näidatud neli tunnust on omased kõigile kuritegudele üldse. Seega määratletakse nende tunnuste abil kuriteo üldmõiste Nõukogude kriminaalõiguse järgi. Kuriteo üldmõiste kõrval eristatakse veel kuritegude üksikute rühmade ja üksikute liikide mõisteid. Kuritegude üksiku rühma mõiste hõlmab tunnuseid, mis on omased kõigile teatavasse rühma kuuluvatele kuritegudele (näi-

teks isikuvastastele, ametialastele vm. kuritegudele), kuritegude teatava liigi mõiste aga tunnuseid, mis on omased kõigile samasse liiki kuuluvatele kuritegudele (näiteks kodumaa reetmisele, vägistamisele jne.). Lähemalt vaadeldakse kuritegude üksikuid rühmi ja liike ning neid iseloomustavaid tunnuseid Nõukogude kriminaalõiguse eriosa kursuses. Mõnevõrra üldisemas plaanis peatutakse neil ka õpetuses kuriteost edaspidi (II osa, 5. peatükk).

§ 3. Kuritegu kui ühiskonnaohtlik tegu

I

Juba varastes Nõukogude kriminaalõiguslikes normatiivaktides kõneldakse kuritegudest kui töölisklassi ja kogu töötava rahva huvide vastu suunatud tegudest. Seega juba nendes aktides rõhutatakse kuriteo mõiste materiaalsel tunnust. Esmakordselt iseloomustatakse kuritegu ühiskonnaohtliku teona VNFSV RKN-i 1918. a. 14. jaanuari dekreedis "Komisjonidest alaealiste jaoks"²¹.

1919. a. "Juhtivates põhimõtetes" öeldi, et kuritegu on tegevus või tegevusetus, mis on ohtlik ühiskondlike suhete antud süsteemile (p. 6). Ja kuigi seal kuriteo ühiskondlik-poliitilise olemuse avamiseks ei kasutatud otseselt terminit "ühiskonnaohtlik", ei jää mingit kahtlust selles, et kuritegu mõisteti ründena töörahva kui valitseva klassi huvidega kooskõlas oleva ühiskondlike suhete süsteemi vastu.

²¹ Vt. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. Под ред. И.Т.Голякова. М., 1953, стр. 21.

Vene NFSV 1922. a. KrK avas kuriteo kui ühiskonnaohtliku teo klassiolemuse väga selgelt. Koodeks tunnistas kuriteoks igasuguse ühiskonnaohtliku tegevuse või tegevusetuse, mis ähvardab töölis-talupoegade võimu poolt kommunistlikule korrale üleminekuperioodiks kehtestatud nõukogude korra aluseid ja õiguskorda (§ 6). Kuriteo mõiste määrast materiaalselt määratlust presumeerisid 1924. a. "Põhilaused" ja väheste redaktsiooniliste parandustega sisaldus see Vene NFSV 1926. a. KrK-s ja kõigi liiduvabariikide KrK-des, mis võeti vastu aastail 1926-1935.

Osundamine ühiskonnaohtlikkusele kui kuriteo klassiolemust avavale tunnusele ja sel viisil kuriteo mõiste materiaalne määratlemine oli pööranguliseks sündmuseks kriminaalõiguse ajaloos ja vapustas kogu kriminaalõiguslikku doktriini. Kuid, õigesti rõhutades kuriteo mõiste materiaalselt tunnust - kuriteo ühiskonnaohtlikkust -, nende aastate kriminaalseadused ei pööranud vajalikku tähelepanu kuriteo mõiste juriidilistele tunnustele. Nad läksid vaikides mööda sellest, et kuritegu on kriminaalseaduses ettenähtud ühiskonnaohtlik tegu. Osalt oli kuriteo mõiste määratluse puudulikkus tingitud tollal sellest, et nendel aastatel tundis Nõukogude kriminaalõigus analoogia instituuti: kui mõnda ühiskonnaohtlikku tegu ei olnud kriminaalseaduses ette nähtud otseselt, siis määrati vastutuse alused ja piirid selle teo eest kriminaalseaduse nende paragrahvide järgi, mis nägid ette liigilt kõige sarnasemaid kuritegusid.

II

Kuritegevuse materiaalsel tunnusel - ühiskonnaohtlikkusel - on Nõukogude kriminaalõiguses suur tähtsus. Selgusele jõudmine nimetatud tunnuses ja selle kaudu kuriteo ühiskondlik-poliitilise olemuse avamine nõukogude ühiskonnas aitab paremini mõista kuritegevusvastase võit-

luse perspektiive ja nendevahelisi erinevusi kodanlikes maades ja meie riigis.

Kuritegude klassiolemus ekspluataatorlikes maades seisneb selles, et nad on suunatud rõhuva vähemiku huvide vastu. Kuna aga rõhuva vähemiku ja rõhutute huvid on ekspluataatorlikus ühiskonnas lepitamatud, siis ei saa kuritegevus kaduda seni, kuni püsivad antagonistlikud klassid. Alles varakate klasside kukutamine ja ekspluataatorliku ühiskonna likvideerimine avab perspektiivid edukaks kuritegevusvastaseks võitluseks.

Need perspektiivid realiseeritakse Nõukogude sotsialistlikus riigis, kus ei ole vaenulikke klasse lepitamata, antagonistlike vastuoludega, mis tingivad kuritegevust. Sellepärast ei juurdugi kuritegevus nõukogude ühiskonna olemuses, vaid on igandlik nähtus, mis on suunatud kogu nõukogude rahva huvide vastu. Kuritegude selline ühiskondlik-poliitiline olemus Nõukogude sotsialistlikus riigis, mis leiab väljenduse ühiskonnaohtlikkuses, teebki eduka võitluse kuritegevuse vastu meil võimalikuks.

Selgusele jõudmine kuriteo materiaalses tunnuses ja kuriteo määratlemine ühiskonnaohtliku, kogu nõukogude rahva huvide vastu suunatud teona on ka vahetu kriminaalpoliitilise tähtsusega. See aitab mobiliseerida kuritegevusvastasele võitlusele. Kahtlemata tõuseb elanikkonna aktiivsus selles võitluses, kui ta äratundmisele jõuab, et kuritegu on ühiskonnaohtlik tegu.

Osundamine ühiskonnaohtlikkusele kui kuriteo tunnusele aitab samuti kaasa justiitsorganite praktilisele tegevusele. Nimelt võivad esineda juhtumid (nende kohta vt. allpool, p. IV), kus teatavad teod vastavad küll väliselt, formaalselt seaduses ettenähtud kuriteo tunnustele, kuid on vähetähtsad, ei kujuta endast kuritegu ega too kaasa kriminaalvastutust sellepärast, et nendel tegudel puudub kuriteo materiaalne tunnus. Õeldust tulenevalt võimaldab kuriteo materiaalne tunnus mõningail juhtudel piiritleda kuritegelikku käitumist mittekuritegelikust.

III

Lugedes kuriteoks ühiskonnaohtliku käitumise ning rühutades, et ühiskonnaohtlikkus on kuriteo mõiste materiaalseks tunnuseks, mille kaudu avatakse kuriteo klassisisu, tema ühiskondlik-poliitiline olemus Nõukogude kriminaalõiguse järgi, tuleb selgusele jõuda ka selles, milles konkreetselt leiab kuriteo ühiskonnaohtlikkus väljenduse. Siin ei piisa sellest, kui öeldakse, et kuritegu on suunatud töötavate klasside, nõukogude rahva huvide vastu. Säärane vastus on liiga üldine.

Belkõige tuleb tähelepanu juhtida igasuguste terminite teatavale tinglikkusele. Terminid ja mõisted kujunevad ajalooliselt ja nende maht võib hiljem mõnevõrra muutuda - avarduda või aheneda. See on kehtiv ka ühiskonnaohtlikkuse kui kuriteo tunnuse kohta Nõukogude kriminaalõiguse järgi. Eelnevat silmas pidades tulebki ühiskonnaohtlikkust kui kuriteo tunnust analüüsida Nõukogude riigi arengu eri etappidel.

Nõukogude riigi algaastate kriminaalõiguslikud aktid väljendasid kuriteost kui ühiskonnaohtlikust käitumisest kõneldes mõtet, et kuritegu on ründeks valitseva klassi, Nõukogude riigis seega töötavate hulkade huvide vastu. Seda on kuritegu Nõukogude riigis ka praegu. Vahe on aga selles, et nüüd on need huvid kogu nõukogude rahva, kogu sotsialistliku ühiskonna huvid.

Kuid iseloomustades kuritegu ühiskonnaohtliku käitumisena, väljendasid kuriteo mõiste esimesed legaaldefiniitsioonid Nõukogude kriminaalõiguses ühtlasi mõtet, et kuritegevus ähvardab nõukogude korra aluseid. Konkreetsetes ajaloolistes tingimustes, kui Nõukogude võim ei olnud veel lõplikult kindlustunud, oli säärane iseloomustus põhjendatud. Piisab, kui meenutada tolleaegseid kontrrevolutsioonilisi vandenõusid ja mässusid. Praegu aga, kui sotsialism on meie maal võitnud täielikult ja lõplikult, ei saa kuri-

tegevus, seda enam aga üksiku, olgugi raske kuriteo toimepanemine, väärata meid ühiskondliku progressi ja kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teelt ega seada ohtu sotsialistliku korra, Nõukogude riigi ja sotsialistliku sõprusühenduse olemasolu. Vaadelduna sellest aspektist, on ühiskonnaohtlikkuse kui kuriteo tunnuse maht muutunud.

Asjaolust, et kuritegevus, seda enam aga üksiku kuriteo toimepanemine ei saa nüüd enam muutuda ohtlikuks Nõukogude riigile ja sotsialistlikule korrale, pole aga ette otsustatud küsimus, kas ei oleks õigem näha kuriteo materiaalselt tunnust ühiskonnakahjulikkuses. Kahju, mida kurjategijad tekitavad näiteks materiaalse väärtuste riisumisega, samuti riigi- või majandusaparaadi ühtede või teiste lülide töö häirimisega, on ju silmanähtav.

Õelduga seoses tõusetub küsimus, kas termin "ühiskonnaohtlik", mille all mõeldakse kuriteo üht tunnust, pole vananenud ning kas ei oleks õigem, silmas pidades nõukogude ühiskonna käesolevat arenguetappi, asendada see terminiga "ühiskonnale kahjulik" ja kõnelda kuriteost kui käitumisest, mis tekitab kahju kogu nõukogude ühiskonna, kogu nõukogude rahva huvide seisukohalt?

Sääraseks asendamiseks puudub siiski vajadus. Termin "ühiskonnaohtlik" on aastakümnete kestel kindlalt juurdunud ja nagu iga terminit võib sedagi kasutada avaramas tähenduses kui üldkeeles. Järelikult pole põhjust etteheideks, kui ühiskonnaohtlikkuse all mõeldakse ka kuriteo ühiskonnakahjulikkust, seda enam, et üks ei välista teist. Küll aga nõuab selle nagu iga muugi termini teatav tinglikkus erilist tähelepanu tema sisu õigelt avamisel. Ühtlasi vajab lahendamist küsimus, kas säärasel viisil on võimalik isoleerida iga kuriteo ühiskondlik-poliitilist olemust Nõukogude sotsialistlikus riigis.

Iseenesest on mõisted "ohtlik" ja "kahjulik" võimalikkuse ja tegelikkuse kategooriad. Sellest seisukohast on ühiskonnaohtlik iga tegu, mis väga tõenäoliselt põhjustab kahjuliku tagajärje. Pärast kahjuliku tagajärje saabumist

kõneldakse aga teost, mis on kahjulik nõukogude ühiskonnale. Võimalikkuse ja tegelikkuse kategooriate aspektist vaadelduna on iga kuritegu nõukogude ühiskonnas ühiskonnakahjulik, kuid ühtlasi ka ühiskonnaohtlik.

Kuriteo ühiskonnakahjulikkus järeldeb sellest, et ta on alati ründeks Nõukogude õiguskorra ja sellesse kuuluvate sotsialistlike ühiskondlike suhete vastu. Ühel või teisel määral õõnestab iga kuriteo toimepanemine meie õiguskorda ning desorganiseerib sotsialistlikke ühiskondlikke suhteid, mida Nõukogude kriminaalõigus kaitseb. Kahju tekitab kuriteo toimepanemine ka inimeste teadvuse sfääris. Nimelt ei kinnista kuriteo toimepanemine uusi, kommunistlikke käitumisharjumusi, vaid tekitab ühiskonna ebakindlates liikmetes mõnigi kord soovi matkida kurjategijat. Ausates kodanikes kutsub kuriteo toimepanemine esile pahameele ja nõrdimuse, mis häirib ühiskondlikku teadvust. Eespoolses mõttes tekitabki iga kuritegu nõukogude ühiskonnale ja õiguskorrale kahju, olenemata koguni sellest, kas kuritegeliku käitumisega põhjustatakse või mitte kahjulik tagajärg välismaailmas, näiteks tapetakse inimene või hävitatakse vara. Kuriteo ohtlikkus väljendub aga järgmises.

Häired ja desorganisatsioon, mis kuriteo toimepanemisega tekitatakse sotsialistlike ühiskondlike suhete distaansimise, samuti kuriteo laostav, demoraliseeriv mõju inimeste teadvusele võib kasvada ka pärast kuriteo toimepanemist. See oht püsib seni, kuni Nõukogude riik ja üldsus ei ole kuriteo toimepanemisele reageerinud energiliselt ja viivitamatult.²²

²² Lähemalt on neid küsimusi käsitletud monograafias И. Р е б а н е. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Вып. 182, 1966, гл. II, § I.

1. Ühiskonnaohtlikkus on iga kuriteo objektiiivne tunnus, mitte aga seaduseandja või kohtu poolt teole antav subjektiivne hinnang. Kuna seaduseandja võib kuriteoks tunnistada üksnes ühiskonnaohtliku teo, peab ta tuvastama selle tegeliku, faktilise ühiskonnaohtlikkuse. Ning ainult reaalsel ühiskonnaohtlikkust võib ka kohus arvestada karistuse mõistmisel konkreetse kuriteo eest.

On muidugi võimalik, et seaduseandja mõnikord eksib teo ühiskonnaohtlikkuse suhtes ja tunnistab üksikutel juhtudel kuritegudeks teod, mis faktiliselt polegi ühiskonnaohtlikud. Pole samuti välistatud, et seaduseandja ei tühistata kriminaalõiguse sätteid, mis näevad ette vastutuse ühiskonnaohtlikkuse minetanud käitumise eest. Säärased eksimused on võimalikud ka sellepärast, et ühiskonnaohtlikkus muutub olenevalt aja- ja kohatingimustest ning mõnikord on raske seda kohe märgata. Kriminaalseadustes uute kuritegude ettenägemine ja teiselt poolt kriminaalvastutuse tühistamine mõningate tegude eest on sageli tingitud just muutustest teo ühiskonnaohtlikkuses. Nii oli Vene NFSV 1922.a. KrK järgi (§ 199) kuriteoks kõlvatu äriiline võistlus, mida ammugi enam ei esine meil ühiskonnaohtliku teona. Seevastu nähti parandusliku töö asutuses, uurimisisolaatoris või ravi- ja tööprofülaktooriumis peetavale isikule alkohoolsete ainete, narkootilise või uimastava toimega ravimite jmt. esemete ebaseadusliku üleandmise eest kriminaalvastutus ette alles Eesti NSV Ülemnõukogu Prediisiumi 1973. a. 31. augusti seadlusega.²³ Eksib kohus karistuse mõistmisel teo ühiskonnaohtlikkuse suhtes, siis parandab kohtu vead asja kassatsiooni- või järelevalvekorras läbivaatav kohus.

Seaduseandja ja kohtu pädevus teo ühiskonnaohtlikkuse tuvastamisel on erinev. Seaduseandja tuvastab teo ühiskon-

²³ Vt. ENSV ÜVT 1973, nr. 37, art. 328.

nahtlikkuse selleks, et lahendada küsimust, kas tunnista-
da tegu kuriteoks ja missugune karistus selle eest seadu-
ses ette näha. Kohus arvestab seevastu teo ühiskonnaht-
likkust eelkõige karistuse mõistmisel konkreetse kuriteo
eest, milles ta on isiku süüdi tunnistanud. Seejuures ei
ole kohus ja uurimisorganid pädevad lahendama küsimust, kas
kriminaalseaduses ettenähtud teod on tõepoolest ühiskonna-
ohtlikud ja seega ka kuriteod. Kohus ja uurimisorganid pea-
vad lähtuma sellest, et juhul, kui mingi teo eest on sea-
duses kriminaalvastutus ette nähtud, on selle teo ühiskon-
nahtlikkuse ja kuritegelikkuse küsimus lahendatud seadu-
seandja poolt nende jaoks siduvalt. Kompetentsi selline pii-
ritlemine välistab kohtu omavoli võimalikkuse ning aitab
kindlustada sotsialistlikku seaduslikkust õigusemõistmisel
kriminaalasjades.

2. Ühiskonnaohtlikkus on kuriteo vajalik tunnus. Ei
ole tegu ühiskonnaohtlik, ei saa teda lugeda kuriteoks.
Siiski ei ole ühiskonnaohtlikkus kuriteo spetsiifiline tun-
nus. Ta on, nagu märgitud (vt. eespool, § 2), kuriteo mõis-
te s o o t u n n u s . Järelikult on peale kuritegude
muidki ühiskonnaohtlikke tegusid. Kehtiv kriminaalseadus
kinnitab täiel määral seda seisukohta. Et KrK eeldab peale
kuritegude teisigi ühiskonnaohtlikke tegusid, järeldub koo-
deksi §-st 1 lg. 2, mille kohaselt kriminaalseadus määrab
kindlaks, missugused ühiskonnaohtlikud teod on kuriteod.
KrK § 11 lg. 1 kõneleb aga süüdimatusseisundis toimepandud
ühiskonnaohtlikest tegudest. Selles seisundis viibiv isik
ei saa kuritegu toime panna. Ta ei vasta kuriteo subjekti
tunnustele.

Nõukogude juriidilises kirjanduses on kõnesolevas kü-
simuses avaldatud ka teistsuguseid seisukohti ja väidetud,
et ühiskonnaohtlikkus on kuriteo spetsiifiline tunnus. Sel-
le tunnuse poolest erinevat ta kvalitatiivselt kõigist teis-
test õiguserikkumistest ja ühiskonnavastastest tegudest.
Muud õiguserikkumised ei olevat ühiskonnaohtlikud, vaid

ühiskonnale kahjulikud teod.²⁴ See seisukoht on leidnud toetajaid ka eestikeelses juriidilises kirjanduses.²⁵ Seda seisukohta püütakse põhjendada viitega "Aluste" §-le 7 lg. 2 (ENSV KrK § 7 lg. 2) ja mõningate teoreetiliste kaalutlustega.

"Aluste" § 7 lg. 2 ütleb: "Kuritegu ei ole tegevus või tegevusetus, mis formaalselt sisaldab küll mingi kriminaalseaduses ettenähtud teo tunnuseid, kuid vähese tähtsuse tõttu ei ole ühiskonnaohtlik." Sellest tekstist võib tõepoolest järeldada, et ainult kuritegelik käitumine on ühiskonnaohtlik. Kuid nagu nägime, ei ole "Aluste" § 7 lg. 2 tekst kooskõlas kriminaalseaduse nende sätetega, mis peale kuritegude eeldavad ka muid ühiskonnaohtlikke tegusid. Kehtiva õiguse normide vastuolulisuse tõttu ei ole kõnesolev küsimus nende alusel lõpuni lahendatav.²⁶

Autorid, kes käsitlevad ühiskonnaohtlikkust kuriteo spetsiifilise tunnusena, lähtuvad sellest, et kuritegu on

²⁴ Kirjanduses selles küsimuses avaldatud seisukohti analüüsivad paljud autorid. Siinkohal võib piirduda osundamisega järgmistele teostele: Н. Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр. 123-124; Курс советского уголовного права. Т. II. Преступление. Ред. колл. А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. М., 1970, стр. 40-41; И. Ребане. О разграничении видов правонарушений и юридических санкций по советскому социалистическому праву. - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Вып. 61, 1959, стр. 155-170; И. Ребане. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Вып. 182, 1966, стр. 80 - 85; 263-265.

²⁵ Vt. H. Kadari, E. Raal, I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Toimetaja H. Kadari (ka kõnesolevad seisukohad kuuluvad H. Kadarile). Tln., 1963, lk. 100; L. K ä i s. Distsiplinaarüleastumise mõiste ja piiritlemine muudest õiguserikkumistest. - "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused", 1968, nr. 17/3, lk. 281.

²⁶ Kirjanduses on tehtud katseid tõlgendada "Aluste" § 7 koguni ühiskonnaohtlikkuse üldmõiste määratlusena. Vt. Н. Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр. 75; Н. С. М а л е и н. Возмещение вреда, причиненного личности. М., 1965, стр. 5.

kõigi muude õiguserikkumistega võrreldes viimaste kõige raskem liik. Säärast seisukohta põhjendavad nad sellega, et kuritegu on rünne ühiskonna kõige tähtsamate objektide vastu, et kuriteoga tekitatakse rasket kahju ning et kuriteo toimepanemise viis ja olukord, samuti süü ja motiivid ning kuriteo subjekti enda omadused muudavad selle ühiskonnaohtlikuks teoks. Kõigist nendest asjaoludest olivatki tingitud kuriteo kvalitatiivne erinevus muudest õiguserikkumistest.²⁷

Säärane konstruktsioon ei ole vastuvõetav. Selle konstruktsiooni juures ei saa juttugi olla ei õiguserikkumise üldmõistest ega ka õiguserikkumiste üksikutest liikidest. Nii õiguserikkumise üldmõiste kui ka õiguserikkumiste üksikud liigid on mõeldavad vaid niivõrd, kui võrd nende liikide vahel pole kvalitatiivseid erinevusi. Vastupidisel juhul ei mahuks need liigid üldmõiste raamidesse. Ühtlasi on selge, et vahetegemise aluseks õiguserikkumiste vahel peavad olema olulised kriteeriumid, s. t. erinevused õiguserikkumiste materiaalses tunnus, järelikult erinevused õiguserikkumiste ühiskondlik-poliitilise olemuse ühtsuse (või teiste sõnadega - nende ühiskonnaohtlikkuse) raamides. Siit selgubki, et kõneldes õiguserikkumiste üksikutest liikidest, tuleb nad kõik tunnistada ühiskonnaohtlikeks tegudeks. Nendevahelised erinevused on kvantitatiivsed - erinevused nende ühiskonnaohtlikkuses.

Ilmselt mõistes kritiseeritava konstruktsiooni nõrkust, püüab I. S. Samoštšenko seda päästa väitega, et kuritegu kujutab endast kvalitatiivselt erinevat nähtust õiguserikkumise ühtse mõiste raamides.²⁸ Tegelikult jääb

²⁷ vt. Н. Д. Дурманов. Понятие преступления. М.-Л., 1948, стр. 132. Põhiliselt sedasama ütleb ka Н. Кадари. Vt. Н. Кадари, Е. Раал, I. Ребане. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Toimetaja Н. Кадари. Тл., 1963, lk. 100.

²⁸ vt. И. С. Самоштенко. Понятие правонарушения по советскому законодательству. М., 1963, стр. 62.

seegi katse tulemustetuks. Kui kuritegu on kvalitatiivselt erinev nähtus õiguserikkumiste ühtse mõiste raamides, siis on seda ka õiguserikkumiste kõik muud liigid. Ning seega ei jää midagi üle õigusrikkumise üldmõistest, ühtlasi aga muutub võimatuks õiguserikkumiste üksikute liikide eristamine.

Et peale kuritegude ka muud õiguserikkumised on ühiskonnaohtlikud teod, järeldub vaieldamatult tõsiasjast, et sama tegu võib üheaegselt olla nii kuritegu kui ka tsiviilõiguserikkumine ning seetõttu kriminaalkaristuse kõrval kaasa tuua ka varalise vastutuse. Näiteks on tapmine kriminaalkorras karistatav tegu, s. t. kuritegu. Oli aga tapetu ülalpidamisel töövõimetuid isikuid, siis peab süüdlane ühtlasi hüvitama materiaalse kahju, mis ta neile tekitab, s. t. kandma samuti tsiviilvastutust. Seega võib tapmine olla ka tsiviilõiguserikkumine. Kui nüüd nõustuda sellega, et kuritegu on ühiskonnaohtlik tegu, tsiviilõiguserikkumine aga mitte, siis jääb arusaamatuks, kuidas saab sama tegu, toodud näites tapmine, üheaegselt olla ja mitte olla ühiskonnaohtlik.

Mis puutub sellesse, kas õiguserikkumisi, sealhulgas kuritegusid nimetada ühiskonnaohtlikeks või ühiskonnakahjulikeks tegudeks, siis on see eelkõige terminoloogiline, mitte põhimõtteline küsimus (vt. eespool, p. III). Pole aga õige, kui kuritegude materiaalset tunnust tähistatakse mõistega "ühiskonnaohtlik", muude õigusrikkumiste puhul aga kasutatakse terminit "ühiskonnakahjulik". Tuleb silmas pida, et just kahjulik tagajärg välismaailmas on sageli tunnuseks, mis eristab kuritegusid muudest õiguserikkumistest - administratiiv- ja distsiplinaarüleastumistest.

Seega pole mingit alust vaidlustada teesi, mille järgi ühiskonnaohtlikkus on küll kuriteo materiaalne tunnus, kuid mitte liigi-, vaid seotunnus, mis peale kuritegude on omane muudelegi õiguserikkumistele.

3. Tunnistades ühiskonnaohtlikkuse kuriteo mõiste sootunnuseks ning ühtlasi väites, et kuritegu erineb kõigist muudest õiguserikkumistest temale omase eripärase ühiskonnaohtlikkuse poolest, tõusetub küsimus, milline on siis kuriteo spetsiifiline ühiskonnaohtlikkus ja kuidas, missuguste tunnuste abil seda määritleda.

Väljapaistev nõukogude kriminaalõigusteadlane A. N. Trainin oli seisukohal, et ühiskonnaohtlikkus iseloomustab kuritegu tervikuna. Tema arvates on väärt taandada kuriteo ühiskonnaohtlikkust selle mõnele üksikule faktilisele tunnusele (kuriteokoosseisu elemendile). Vastupidi, A. N. Trainin leidis, et kuriteo ühiskonnaohtlikkuse üle saab otsustada kõigi nende objektiivsete ja subjektiivsete tunnuste kogumi alusel, mis seaduse järgi on vajalikud selleks, et mingi käitumine tunnistada kuriteoks.²⁹

A. N. Trainini seisukohti kritiseeriti omal ajal teravalt. Teda süüdistati selles, et ta suhtub vajaliku lugupidamiseta sotsialistlikku seaduslikkusesse, kuna ta suruvat tagaplaanile ühiskonnaohtlikkuse kui kuriteo ühe vajaliku tunnuse osa.³⁰

Ometi oli A. N. Traininil õigus, kui ta väitis, et ühiskonnaohtlikkus iseloomustab kuritegu tervikuna ja pole mingit alust taandada ühiskonnaohtlikkust kuriteo ühe või teise faktilise tunnuse sotsiaal-poliitilist olemust ise-

²⁹ Vt. A. Н. Т р а й н и н. Состав преступления по советскому уголовному праву. М., 1951, стр. 81; А. Н. Т р а й н и н. Общее учение о составе преступления. М., 1957, стр. 78. Raamatus Учение о составе преступления. М., 1946 ei olnud see seisukoht veel selgelt formuleeritud.

³⁰ Vt. näiteks Х. А. П и о н т к о в с к и й. О некоторых вопросах теории советского уголовного права. - "Социалистическая законность", 1950, № II, стр. 7-8; Обсуждение книги проф. А. Н. Трайнина "Состав преступления по советскому уголовному праву". - "Социалистическая законность", 1952, № 9, стр. 85-89; А. А. П и о н т к о в с к и й. Укрепление социалистической законности и основные вопросы о составе преступления. - "Советское государство и право", 1954, № 6, стр. 68-79.

loomustavale tasandile. A. N. Traininil oli õigus ka selles, et kuriteo ühiskonnaohtlikkus seondub kuriteo faktiliste tunnuste kogumiga, väljendab selle kogumi ühiskondlik-poliitilist olemust.

Nüüd tunnistavad ka A. N. Trainini kriitikud, näiteks A. A. Piontkovski, et ühiskonnaohtlikkus iseloomustab kuritegu kui niisugust tervikuna. Ometi käsitleb A. A. Piontkovski kuriteo ühiskonnaohtlikkust kuriteo objektiivse külje (s. t. kuritegeliku käitumise, selle tagajärje, kuriteo toimepanemise aja, koha, olukorra, viisi jms.) tunnusena.³¹

Et ühiskonnaohtlikkus iseloomustab kuritegu tervikuna, kõigi nende faktiliste tunnuste kogumis, mille alusel seadus tunnistab mingi käitumise kuriteoks, järeldub vaieldamatult tõsiasjast, et need faktilised tunnused on ühtlasi kuriteo juriidilised tunnused. Juriidilised hinnangud on aga nõukogude ühiskonnas lahutamatu seotud poliitiliste hinnangutega. Niivõrd, kuivõrd juriidilise hinnangu - käitumise tunnistamise kuriteoks - tingivad kuritegu tervikuna iseloomustavad faktilised tunnused nende kogumis, peab järeldama, et nende faktiliste tunnuste kogumist sõltub ka kuriteo ühiskonnaohtlikkus. Just nende faktiliste tunnuste kogumi alusel tuvastataksegi kuriteo ühiskonnaohtlikkus.

Õeldust tuleneb tähtis järeldus: kuritegudele on omane spetsiifiline, tinglikult öeldes - kriminaalõiguslik ühiskonnaohtlikkus, mis seondub nende faktiliste tunnuste kogumiga, mille olemasolu korral mingi käitumine nähakse seaduses ette just kuriteona. See ei tähenda, et mõne tunnuse puudumisel lakkaks tegu üldse olemast ühiskonnaohtlik. Kuid see ühiskonnaohtlikkus ei ole omane kuriteole. Näiteks kui kriminaalseadus tunnistab kuriteoks mingi teo toimepanemise teistkordselt, teo toimepanemine

³¹ Vt. Курс советского уголовного права. Т. II. Преступление. Ред. колл. А.А.Понтоковский, П.С.Ромашкин, В.М.Чиквадзе. М., 1970, стр. 131.

esmakordselt on aga karistatav administratiivkorras, siis pole alust eitada administratiivkorras karistatava teo ühiskonnaohtlikkust. Kuid see ühiskonnaohtlikkus ei ole kriminaalõiguslikult arvestatav, vaid on omane administratiivüleastumisele, kuna ta seondub nende tunnuste kogumiga, mille olemasolu korral on käitumine tunnistatud administratiivüleastumiseks. Muude tunnuste kogumist võib sõltuda mõne teiseliigilise õiguserikkumise ühiskonnaohtlikkus. Samuti on mõeldav, et mingi käitumise ühiskonnaohtlikkuse tingivad asjaolud pole üldse käsitletavat õiguserikkumise tunnustena, teiste sõnadega: iga ühiskonnaohtlik tegu ei tarvitse olla õigusvastane.

Missugused on need asjaolud, mille kogum annab aluse tunnistada käitumise kuriteoks ja kõnelda spetsiifilisest ühiskonnaohtlikkusest, sellele küsimusele ei saa vastata üheselt. Kriminaalõiguslikku ühiskonnaohtlikkust tingivate asjaolude seas on eriti suur tähtsus kuriteo objektile, sellel ühiskondlikul suhtel, mida kuriteoga rünnatakse.³² See on ka mõistetav. Ründe kaudu kriminaalõiguslikult kaitstavale objektile ongi kuritegu suunatud sotsialistliku õiguskorra, nõukogude ühiskonna huvide vastu. Siit selgub ka kuritegeliku tagajärje suur tähtsus kuriteo ühiskonnaohtlikkuse tuvastamisel. Kuritegelik tagajärg näitab, millises ulatuses on tekitatud kahju kriminaalõiguslikult kaitstud objektile. Kuid ei saa eitada, et teo kuriteoks tunnistamine ja järelikult selle kriminaalõiguslik ühiskonnaohtlikkus sõltub ka kuriteo toimepanemise viisist ja vahendeist, kuriteo toimepanemise aja- ja kohatingimustest, samuti süüvormist, kurjategija isikut iseloomustavatest andmetest jms. Näiteks võib teo ühiskonnaohtlikkus olla erinev sõltuvalt sellest, kas süüdlane on ametiisik või tavaline kodanik, täiskasvanu või alaealine jne.

³² Esmakordselt näitas seda nõukogude juriidilises kirjanduses B. S. Nikiforov. Vt. Б.С. Никифоров. Об объекте преступления. - "Советское государство и право", 1948, № 9, стр. 35-49; Б.С. Никифоров. Объект преступления по советскому уголовному праву. М., 1960, стр. 21-22.

Kuigi spetsiifilisest kriminaalõiguslikust ühiskonna-
ohtlikkusest saab kõnelda üksnes nende faktiliste tunnus-
te kogumi korral, mille olemasolu puhul seadus mingi käi-
tumise kuriteoks tunnistab, võib kriminaalõigusliku ühis-
konnaohtlikkuse üksikute kriteeriumide kaal olla konkreet-
sel juhul väga erinev. Missugust osa etendab üks või teine
faktiline tunnus kuriteo ühiskonnaohtlikkuse määramisel,
seda pole võimalik mingite formaalsete, täpsete näitajate
abil mõõta. Kuriteo faktilised tunnused tingivad kriminaal-
õigusliku ühiskonnaohtlikkuse ainult kogumis, üksteisega
seotuna ja vastastikku läbipõimununa.

Üsrikute kuritegude ühiskonnaohtlikkus on erinev, ja
seda nii oma iseloomu kui ka astme poolest.³³ Erinevusi ku-
ritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloomus ja astmes arvestab
eelkõige seaduseandja, kui ta määrab kindlaks üksikud ku-
riteoliigid, rühmitab need, ning paigutab kuriteod vasta-
valt sellele KrK eriosa erinevatesse peatükkidesse, vii-
mastes aga kindlasse süsteemi. Olenevalt erinevustest ku-
ritegude ühiskonnaohtlikkuses määrab seadus KrK eriosa sankt-
sioonides kindlaks ka karistused kuritegude eest, ühtlasi
diferentsserides vastutust sel teel, et teeb vahet kurite-
gude põhiliikide ja enam ning vähem ohtlike liikide vahel.
Kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet arvestab sa-
muti kohus karistuse mõistmisel konkreetse kuriteo eest.

Kuriteo mõiste defineerimisel kõneldakse ühiskonna-
ohtlikkusest üldises plaanis, mainimata, et kuriteole on
omane spetsiifiline, kriminaalõiguslik ühiskonnaohtlikkus.
Kuid selleks puudub ka vajadus. Kuriteo mõiste määratlemi-
sel on tunnusel "ühiskonnaohtlik" kindel funktsioon. Selle
tunnuse kaudu avatakse kuriteo ühiskondlik-poliitiline ole-
mus, näidatakse, kelle huvide vastu on kuritegu suunatud,
ja arvatakse ta sel viisil kõigi õigusvastaste ja muude

³³ Kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astme koh-
ta vt. I l m a r R e b a n e . Nõukogude kriminaalõi-
gus. Üldosa. Õpetus karistusest. I osa. Tartu, 1971, lk.
148-153.

ühiskonnaohtlike tegude hulka. Et kuriteole on omane spetsiifiline, kriminaalõiguslik ühiskonnaohtlikkus, see järeldeb niigi kuriteo mõiste teisest tunnusest, nimelt asjaolust, et kuritegu on kriminaalseaduses ettenähtud tegu. Kuna kriminaalseadus näeb kuriteod ette sel viisil, et määrab kindlaks kuriteo faktilised tunnused, need aga ongi ühiskonnaohtlikkuse kriteeriumid, siis eeldab seadus ühtlasi kuriteo spetsiifilist, kriminaalõiguslikku ühiskonnaohtlikkust ja juhatab kätte tee selle tuvastamiseks.

4. Tegevus või tegevusetus, mis formaalselt sisaldab küll mingi kriminaalseaduses ettenähtud teo tunnused, ei ole kuritegu, kui ta vähese tähtsuse tõttu ei ole ühiskonnaohtlik kriminaalõiguse mõttes ("Aluste" § 7 lg. 2; KrK § 7 lg. 2). Seadus ei kõnele siinkohal küll ühiskonnaohtlikkusest "kriminaalõiguse mõttes", kuid ilmselt peab silmas neid juhtumeid, kus tegu vähese tähtsuse tõttu pole kriminaalõiguslikus mõttes ühiskonnaohtlik. Kõne nimelt välistatud, et juhul, kui teo vähese tähtsuse tõttu on kriminaalvastutus välistatud, see tegu on siiski karistatav distsiplinaar- või halduskorras või siis toob kaasa varalise vastutuse vahendite kohaldamise. Neil juhtudel moodustab see tegu üleastumise või tsiviilõiguserikkumise ja seega ka ühiskonnaohtliku teo haldus-, tsiviil- või mõne teise õigusharu seisukohalt. Kui kriminaalvastutus on välistatud teo vähese tähtsuse tõttu, puudub isiku käitumises kuriteokoosseis.

Vaadeldav juht moodustab erandi reeglist, mille kohaselt üksnes seaduseandja otsustab küsimuse, kas mingi tegu on kriminaalõiguslikus mõttes ühiskonnaohtlik või mitte (vt eespool, p. 2). Seadus volitab antud juhul kohut ja uurimisorganeid kontrollima, kas ei esine erilisi asjaolusid, mis tingivad ühiskonnaohtlikkuse puudumise, vaatamata sellele, et tegu formaalselt vastab kuriteo tunnustele.

Kõnesoleval sättel on suur põhimõtteline tähtsus, kuna selles leiab väljenduse kuriteo mõiste materiaalse mää-

ratluse järjekindel rakendamine Nõukogude kriminaalõiguses: üksnes formaalsetel alustel, kuriteo materiaalse tunnuse - ühiskonnaohtlikkuse - puudumisel, ei saa meil ühtegi tegu tunnistada kuriteoks ja kriminaalvastutus säärase teo eest on välistatud.

Printsiip, mille järgi ühiskonnaohtlikkuse puudumisel ei loeta tegu kuriteoks, kajastus juba 1919. a. "Juhativates põhimõtetes". Seevastu Vene NFSV 1922. a. KrK-s vastavat sätet ei olnud. Küll aga täiendati sellega 1925. a. VNFSV KrPK-d (§ 4-a), kuigi siin sisuliselt oli tegemist mitte protsessuaal-, vaid materiaalsoigusliku normiga. Seevastu Vene NFSV 1926. a. KrK (§ 6) määras, et "kuritegu ei ole tegu, mis küll formaalselt vastab käesoleva koodeksi erilise mõne paragrahvi tunnustele, kuid ilmse vähese tähtsuse ja kahjulike tagajärgede puudumise tõttu ei ole ühiskonnaohtliku iseloomuga". Sealtpaale sisaldub see säte kõigis Nõukogude KrK-des, kusjuures "Alused" avardasid selle kohaldamise tingimusi veelgi. Nimelt ei kõnele "Alused" enam teo ilmsest vähesest tähtsusest ega nõua teo tunnistamisel vähetähtsaks kahjuliku tagajärgede puudumist. See on ka õige. Nii ei saa kuriteoks lugeda paari rubla vargust, kuna tegu on vähetähtis, kuid kahjulik tagajärg siin ei puudu.

Millist tegu lugeda vähetähtsaks, see on fakti küsimus (quaestio facti), mille lahendamisel tuleb arvesse võtta kõiki tegu ja tegijat iseloomustavaid andmeid nende kogumis: teo enda iseloomu, selle faktilisi ja reaalselt võimalikke tagajärgi välismaailmas, süüdlase isikut ja vastutust kergendavaid ja raskendavaid mittekoosseisulisi asjaolusid (KrK §-d 37 ja 38). Reeglina võib küsimus teo vähese tähtsuse kohta tõusetuda üksnes nende kuritegude suhtes, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur (vt. allpool, § 7, II). Seejuures võib vähetähtsaks tunnistada ka tegu, milles menetlus algatatakse ainult kannatanu kaebuse põhjal (KrPK § 95 lg. 1). Iseenesest pole aga välistatud võimalus lugeda vähetähtsaiks koguni tegusid,

milles formaalselt on mõne raske kuriteo (KrK § 7¹) tunnused, näiteks juhul, kui isik tühisel määral kaasa aitas sellise kuriteo toimepanemisele.

Kui tegu ka formaalselt ei sisalda mingi, KrK eriosas ettenähtud kuriteo tunnuseid, puudub vajadus menetluse lõpetamiseks KrK § 7 lg. 2 alusel. Nii ei ole isegi formaalselt kuriteo tunnuseid ametiisiku lohakuses, mis ei põhjustanud olulist kahju, kuna kriminaalkorras on ametialane lohakus karistatav üksnes siis, kui sellega põhjustati oluline kahju (KrK § 162).

§ 4. Kuritegu kui kriminaalseaduses ettenähtud tegu

I

Kuritegu on üksnes säärane tegu, mis on kriminaalseaduses ette nähtud. Kuriteo mõiste see tunnus on "Alustes" (§ 7 lg. 1) otseselt näidatud. Mõnevõrra erinev on KrK redaktsioon. KrK kõneleb kuriteost kui "käesolevas koodeksis" ettenähtud teost. Sellel erinevusel ei ole sisulist tähtsust. KrK määratleb kuriteo mõiste KrK järgi.

Kriminaalseadus (KrK) n ä e b k u r i t e o d e t t e s e l v i i s i l , e t t a m ä ä r a b k i n d l a k s n e n d e f a k t i l i s e d t u n n u s e d . N i i n ä i t e k s , t u n n i s t a d e s k u r i t e o k s s o l v a m i s e , o s u n d a b K r K § 130 k a s e l l e k u r i t e o t u n n u s t e l e . N i m e t a t u d s ä t t e j ä r g i o n s o l v a m i n e t e i s e i s i k u a u j a v ä ä r i k u s e a l a n d a m i s e e b a s ü n d s a s v o r m i s . N ä h e s a g a k u r i t e g u v a n e m a k u r i t a h t l i k u s k ö r v a l e h o i d u m i s e s l a p s e l e k o h t u p o o l t v ä l j a m ö i s t e t u d a l i m e n t i d e m a k s m i s e s t , o n s e a d u s (K r K § 122) s i i n g i o s u n d a n u d s e l l e k u r i t e o t u n n u s t e l e . S a m a l v i i s i l n ä e b k r i m i n a a l s e a d u s e t t e k a m u u d e k u r i t e g u d e t u n n u s e d .

Ekslik on arvamus, nagu näeks KrK kuritegude tunnused ette üksnes oma eriosas. Osa nendest tunnustest on kõiki

või paljusid kuritegusid hõlmaval viisil ette nähtud KrK üldosas, näiteks tunnused, mis iseloomustavad kuriteo subjekti (KrK §-d 10 ja 11), süüvormi kuriteo toimepanemisel (KrK §-d 8 ja 9), j.m. Sellepärast on kirjanduses kahtluse alla seatud Vene NFSV jmt. liiduvabariikide KrK-de redaktsioon, mille järgi kuriteoks tunnistatakse koodeksi eriosas ettenähtud teod.³⁴

Kõneldes kuriteost kui kriminaalseaduses ettenähtud teost, mõeldakse kuriteo all peale lõpuleviidud kuriteo ka selle ettevalmistamist ja katsset, samuti osavõttu kuriteost.

Tunnistades kuriteoks üksnes kriminaalseaduses ettenähtud teo, rõhutab Nõukogude kriminaalõigus, et tema ainsaks allikaks on seadus ning seni, kuni seadus pole tegu otseselt tunnistanud kuriteoks, on kriminaalvastutus selle eest välistatud. Kuriteo määratlemine kriminaalseaduses ettenähtud teona on järelikult täielikus kooskõlas loobumise analoogia instituudist Nõukogude kriminaalõiguses.³⁵

Kuriteo mõiste legaaldefiniitsioonis iseloomustatakse kuritegu kriminaalseaduses (või KrK-s) ettenähtud teona väga õnnestunult. See tunnus on täpne, ja kui lisada, et kuritegu on kriminaalkorras karistatav tegu (vt. allpool, § 6), annab ta selge juriidilise kriteeriumi kuriteo piiritlemiseks kõigist muudest õiguserikkumistest ja ühiskonnaohtlikest tegudest üldse. Puudub igasugune vajadus asendada see tunnus mõne teisega või püüda teda meelevaldselt "täpsustada". Kahjuks katsub rida autoreid seda siiski teha.

³⁴ Vt. Н.Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр. 106.

³⁵ Vt. Ilmar Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Sissejuhatus. Õpetus kriminaalseadusest. Tartu, 1973, lk. 25.

II

Mõned nõukogude kriminalistid, lähtudes sellest, et kuritegu on kriminaalseaduses ettenähtud tegu, teevad sellest järelduse, et kuritegu on ühtlasi õigusvastane (seadusvastane) tegu, ja defineerivadki kuritegu õ i g u s - v a s t a s e (seadusvastase) teona.³⁶

Iseenesest on täiesti õige, et iga kuritegu on õigusvastane tegu, s. t. tegu, mis on juriidiliselt lubamatu. Kui kuritegu ei oleks õigusvastane tegu, oleks juriidiline vastutus, mille üheks liigiks on kriminaalvastutus, selle teo eest välistatud. Kuid kuriteo juriidilist spetsiifikat pole võimalik avada, kui piirdutakse osundamisega kuriteo õigusvastasusele. Peale kuritegude on muidki õigusvastaseid tegusid. Järelikult on õigusvastase teo mõiste kuriteo mõistest avaram. Ning kui isegi öelda, et kuritegu on ühiskonnaohtlik ja õigusvastane tegu, poleks kuriteo mõiste siiski vajalikul määral piiritletud. Peale kuritegude on muidki ühiskonnaohtlikke õigusvastaseid tegusid.

Sellepärast on kuriteo mõiste defineerimisel osundamine teo õigusvastasusele vähe viljakas. Nimelt pole õigusvastasus kuriteo mõiste sootunnusena vajalik. Kuriteo mõiste sootunnuseks on ju ühiskonnaohtlikkus. Sellisena on see tunnus küllaldane ja ka sobiv, kuna ta avab kuriteo ühiskondlik-poliitilise olemuse. Ent õigusvastasus ei sobi ka kuriteo mõiste liigitunnuseks. Nagu märgitud, pole ta selleks küllaldane. Ja tegelikult peetaksegi kuriteo mõiste määratlemisel õigusvastase teona silmas mitte kuriteo õigusvastasust üldse, vaid kuriteo nn. kriminaalõigusvastasust. Viimase all mõeldakse kriminaalõigusliku

³⁶ Vt. Курс советского уголовного права. Т.2. Преступление. Ред.колл. А.А.Пионтковский, Л.С. Ромашкин, В.М.Чиквадзе. М., 1970, стр. 24-25; Советское уголовное право. Часть Общая. М., 1972, стр. 58-59.

normiga (täpsemini: selles sisalduva imperatiiviga) vastuolus olevat käitumist, kusjuures lähtutakse eeldusest, et kriminaalseaduses sisaldub teatavate tegude toimepanemise keeld, mida kuritegeliku käitumisega rikutaksegi.³⁷ On ka autoreid, kes väljendavad selle mõtte otseselt.³⁸

Kuriteo tunnistamine kriminaalõigusvastaseks teoks on sügavalt ekslik ja põhineb õigusvastasusest väärar arusaamisel. Õigusvastasuse mõiste on ühtne Nõukogude õiguse kõigi harude jaoks. Pole mõeldav, et mingi tegu on ühe õigusharu, näiteks Nõukogude kriminaalõiguse seisukohast õigusvastane, teine õigusharu seda aga õigusvastaseks ei tunnista. Tõsi küll, õigusvastane tegu rikub tavaliselt teatava õigusharu norme, kuid need normid ei ole kriminaalõiguslikud, vaid sisalduvad muudes õigusharudes. Nõukogude kriminaalõigus kehtestab üksnes vastutuse nende normide rikkumise eest. Kuid kuritegu võib olla õigusvastane ka sellespärast, et ta rikub Nõukogude õigust tervikuna läbivaid käitumisprintsiipe või siis õiguslikult kinnistatud ühiselureegleid või moraalinorme. Siingi seisneb kriminaalõiguse osa nende printsiipide, reeglite või normide sanktsioneerimises.³⁹ Sellepärast ongi väär lugeda kuriteo tun-

³⁷ Sellest seisukohast pakub huvi näiteks P. I. Grisaževi arutlus. Ta kirjutab, et VNFSV KrK § 122 (ENSV KrK § 121) kohustab vanemaid ülal pidama oma alaealisi lapsi ja hoolitsema nende eest kuni laste täisealiseks saamiseni. Selle, KrK-s ettenähtud kohustuse rikkumine moodustavatki VNFSV KrK § 122 järgi karistatava kuriteo. Vt. Совершение уголовного право. Часть Общая. М., 1972, стр. 59. Ometi on päris selge, et vanemate need kohustused oma alaealiste laste suhtes on kindlaks määratud "NSV Liidu ja liiduvabariikide abielu ja perekonna seadusandluse aluste" §-des 16 ja 20 (ENSV APK §-d 67 ja 88).

³⁸ Nii väidab H. Kadari, et kuritegu on kriminaalõigusliku normiga vastuolus olev tegu. H. K a d a r i, E. R a a l, I. R e b a n e. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Toimetaja H. Kadari. Tartu, 1963, lk. 96.

³⁹ Vt. selle kohta lähemalt I l m a r R e b a n e. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Sissejuhatus. Opetus kriminaalseadusest. Tartu, 1973, lk. 15-21.

nuseks kriminaalõigusvastasust. Kuritegu on küll õigusvastane tegu, kuid üksnes säärane õigusvastane tegu, mis on ette nähtud kriminaalseaduses, s. t. tegu, mille faktilised tunnused on kriminaalseaduses kindlaks määratud.

III

Kuna kuritegu on kriminaalseaduses ettenähtud tegu ja selle teo faktilised tunnused on kriminaalseaduses kindlaks määratud, siis on kuritegu ühtlasi s ü ü l i n e ja m o r a a l i v a s t a n e t e g u . Süülisusele ja moraalivastasusele kui kuriteo tunnustele osundab kuriteo mõiste määratlemisel rida autoreid.⁴⁰ Ei ole kahtlust selles, et iga kuritegu on ühtlasi moraalivastane tegu. N. D. Durmanov märgib põhjendatult, et kuriteo käsitlemine ka moraalivastase teona tõstab kriminaalseaduse, karistuse ähvarduse ning samuti mõistetud karistuse kasvatuslikku toimet.⁴¹ On vaieldamatu seegi, et iga kuritegu on süüliselt toimepandud tegu. Et ilma süüta ei saa ühtegi tegulugeda kuriteoks, see järeldub otseselt "Aluste" (ja KrK)§-st 3 lg. 1. Siiski ei ole vajadust kuriteo mõiste määratlemisel osundada moraalivastasusele ja süüle kui kuriteo tunnustele. Moraalivastased on kõik õiguserikkumised ja rida muidki tegusid. Selle tunnuse alusel pole võimalik kuriteo piiritlemine muudest tegudest. Ka on tarbetu lisaks ühiskonnaohtlikkusele kõnelda veel moraalivastasusest kui ku-

⁴⁰ Moraalivastasust käsitleb kuriteo mõiste iseseisva tunnusena näiteks A. A. Gertsenson, süülisust aga P. I. Grisajev, N. F. Kuznetsova, A. A. Piontkovski jt. Vt. A. A. Герцензон, Понятие преступления в советском уголовном праве, М., 1955, стр. 51-52; Курс советского уголовного права. Т. II. Преступление. Ред. колл. А. А. Понтоковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чиквадзе. М., 1970, стр. 29; Н. Ф. Кузнецова, Преступление и преступность. М., 1969, стр. 76-90; Советское уголовное право. Общая часть. Под ред. В. Д. Менягина, Н. Д. Дурманова, Г. А. Кригера. М., 1969, стр. 75; Советское уголовное право. Часть Общая. Под ред. М. А. Геллера, П. И. Грицаева, Б. В. Здравомыслова. М., 1972, стр. 61.

⁴¹ Н. Д. Дурманов, Понятие преступления. М.-Л., 1948, стр. 248.

riteo mõiste sootunnusest. Mis aga puutub süülisusesse, siis on see tunnus hõlmatud tunnusega "kriminaalseaduses ettenähtud tegu".

§ 5. Kuritegu kui tegu

I

Nõukogude kriminaalõiguse järgi on kuritegu k o n k - r e e t n e - k ä i t u m i s a k t : tegevus või tegevusetus. Siit järeldub, et ühiskonnaohtlikkus on konkreetset tegevust või tegevusetust iseloomustav tunnus. Ainult konkreetse tegevuse või tegevusetuse näeb ka Nõukogude kriminaalseadus kuriteona ette. Eelnevaga seoses tulebki kuriteo mõiste analüüsimisel anda vastus küsimusele, mida mõelda teo all Nõukogude kriminaalõiguse järgi. Seejuures tuleb silmas pidada, et kuriteo mõiste analüüsimisel käsitletakse tegu üksnes üldises plaanis selleks, et piiritleda teda sääras- test aktidest, mis pole kellelegi inkrimineeritavad. Lähemalt vaadeldakse tegu kui kuritegeliku käitumise akti objektiivsele küljele pühendatud teemas, kuna tegu ise on kuriteo objektiivse külje element.

Asjaolust, et tegu on kuriteo objektiivse külje element, ei pea järeldama, nagu puuduks teol subjektiivne külg. Iga tegu on inimese t a h t e v ä l j e n d u s . Selle poolest erinevadki inimese teod loomade käitumisest. Inimese tegu kui tema tahte väljendus eeldab tema teadvuses teatavaid eesmärgi ja motiive, mis suunavad tema tahet ja ajendavad teda tegutsema. Seega on tegu teo objektiivse ja subjektiivse külje ühtsus. Et aga tegu vaadeldakse kriminaalõiguses siiski kuriteo objektiivse külje elemendina, lahkus subjektiivsest küljest, seletub kahe asjaoluga. Esiteks on teos inimese tahteakt objektiiviseerunud välismaailmas, ja teiseks, teadusliku analüüsi huvides on teo objektiivse ja

subjektiivse külje eraldi käsitlemine otstarbekohasem.

Iga tegu on seotud selle objekti ja subjektiga. Tavaliselt kaasneb teoga ka tagajärg välismaailmas. Kuid ei objekt ega subjekt, samuti ka mitte väline tagajärg ning põhjuslik seos teo ja tagajärje vahel ei ole teo elemendid.

Ainult sellise teo tunnistamine kuriteoks, mis on inimese tahte väljendus, on kriteeriumiks, mis Nõukogude kriminaalõiguse järgi määrab kindlaks inimesele teatava käitumise inkrimineerimise võimalikkuse ja eristab teo säärasest kehaliigutustest, mis ei ole süüks arvatavad. Jaatav vastus küsimusele, kas tegu on inimese tahte väljendus, ei lahenda aga veel tema süüküsimust. Süüküsimus lahendatakse olenevalt sellest, kas isik sai aru oma teo iseloomust või võis sellest aru saada ja pidi aru saama ning kas ta nägi ette oma teo tagajärgi või võis neid ette näha ja pidi ette nägema. Süü kuulub mitte kuriteo objektiivsesse, vaid subjektiivsesse külge.

Sellest asjaolust, et tegu on inimese tahte väljendus, järeldub, et kuriteoks saab olla üksnes säärane inimese käitumise akt, mis allub tema kontrollile, mida ta on suuteline valitsema ning võimeline ära hoidma. Vastasel korral ei saa üldse kõnelda teost ei õiguslikus ega ka psühholoogilises tähenduses. Juttu võib olla vaid kehaliigutustest: inimese mootorsete funktsioonide väljendusest, tema reflektorsest reageerimisest teatavale situatsioonile. Näiteks lunaatik ei käitu ega pane toime tegusid kriminaalõiguslikus ja üldse juriidilises mõttes. Ta võib vaid jäsemeid liigutada: liikuda katusel, silla käsipuul või mujal jne.

Kuna tegu on vaid inimese poolt kontrollitav, tema tahte alluv ja tema poolt suunatav käitumisakt, siis ei ole teoks kriminaalõiguslikus ja üldse juriidilises mõttes see, kui isik tegutseb füüsilise sunni (vis absoluta) mõjul. Kuid seda üksnes niivõrd, kuivõrd inimene selle sunni mõjul ei ole võimeline valitsema oma käitumise üle, ei suuda seda juhtida ning on välistatud valiku võimalus käitu-

mise mitmesuguste variantide vahel. Nii ei saa kõnelda riikliku saladuse avaldamisest, kui riiklikku saladust sisaldav dokument võeti ära vägivaldselt. Samuti ei saa juttu olla oma kohustuse mittetäitmisest riikliku vara valve alal isiku poolt, kes selle vara riisujate poolt lukustati vägivaldselt ruumi, kust väljapääs oli võimatu. Vaadeldavil juhtudel inimene ei käitu, vaid on allutatud teiste isikute tahtele, mistõttu tal puudub võimalus valida mitmesuguste variantide vahel. Kui aga inimene, vaatamata füüsilisele sunnile, säilitab siiski võimaluse valida käitumise mitmesuguste variantide vahel, siis pole mingit alust väita, et puudub tegu juriidilises mõttes, ja välistada tema kriminaalvastutust. Säärastel juhtudel on kuritegu toime pandud üksnes KrK §-s 37 lg. 1 p. 3 tähendatud vastutust kergendaval asjaolul. Nii paneb isik, kes löömise tulemuseks saadab laimava sisuga kirja, toime KrK §-s 129 lg. 1 ettenähtud kuriteo. Üksnes siis, kui isik, kelle suhtes tarvitatakse vägivalda, kuid kes säilitab võimaluse juhtida oma tegevust, satub hädaseisundisse (KrK § 14), on kriminaalvastutus välistatud, kuid mitte seepärast, et puudub tegu kriminaalõiguslikus mõttes, vaid et ta viibib hädaseisundis. Nii ei kuulu kriminaalvastutusele isik, keda kurjategija ründab, kui see isik loobub ründe tõrjumisest ja põgeneb, kasutades selleks mootorratast, viimase omanikult luba küsimata. Säärane tegu ei moodusta KrK §-s 197 ettenähtud kuritegu.

Tegu kriminaalõiguslikus mõttes ei ole ka vääramatu jõu (vis maior) juhtudel, kus sõltumatult isiku tahtest on objektiivselt võimatu teatavate tegude toimepanemine või nendest hoidumine. Seejuures tuleb aga arvestada konkreetset olukorda, milles inimene viibib, ja tema seisundit. Nii välistab näiteks tee lagunemine või haigus eraisiku teatavate tegude toimepanemata jätmise eest kriminaalvastutusest. Sõjaväelase suhtes, kes on kohustatud taluma ohtu, lahendatakse see küsimus aga teiste kriteeriumide alusel.

Psüühilise sunni või ähvarduse (vis compulsiva) korral säilitab inimene kontrolli oma tegude üle. Ta saab neid valitseda ja suunata. Seepärast ei ole neil juhtudel tegu kriminaalõiguslikus mõttes ning järelikult ka kriminaalvastutus välistatud. Üksnes siis, kui isik, keda ähvardatakse, tegutseb hädaseisundis, on kriminaalvastutus välistatud. Kuid jällegi mitte seepärast, et puudub tegu kriminaalõiguslikus mõttes, vaid viibimise tõttu hädaseisundis. Nii tegutseb hädaseisundis näiteks taksojuht, kes loovutab klientidelt laekunud raha, sest teda ähvardatakse vahetult ja reaalselt tapmisega. Ühelgi juhul pole alust kõnelda, et psüühilise sunni tõttu on välistatud nende isikute kriminaalvastutus, kes on kohustatud taluma ohtu. Küll on aga kuriteo toimepanemine ähvarduse mõjul vastutust kergendav asjaolu karistuse mõistmisel (KrK § 37 lg. 1 p. 3).

Seega ei ole kuritegu ilma teota. Kedagi ei saa Nõukogude kriminaalõiguse järgi vastutavaks teha nn. ohtlike mõtete või iseloomu negatiivsete omaduste eest. Nii rikutud kui inimene ei olekski, ei kuulu ta kriminaalvastutusele seni, kuni ta pole toime pannud kriminaalseaduses ettenähtud konkreetset tegu. Järelikult ei ole Nõukogude kriminaalõiguse järgi tegemist kuriteoga, kui isik avaldas üksnes tahtlust kuritegu toime panna.

Sellest reeglist, et kuriteo moodustab üksnes konkreetne tegu - tegevus või tegevusetus - ei tunne Nõukogude kehtiv kriminaalõigus ühtegi erandit. Varem oli see mõnevõrra teisiti.

Vene NFSV 1922. a. KrK §-s 49 on öeldud: "Kohtuotsusega võib tähtajaks mitte üle kolme aasta ära võtta õiguse viibida teatavais paikkondades isikult, keda kohus on tunnistanud ühiskonnaohtlikeks nende kuritegeliku tegevuse või sidemete tõttu antud paikkonna kuritegeliku keskkonnaga." Kõnesolev norm oli aga erandlik ja praktika tõlgendas seda kitsendavalt. Kohaldati Vene NFSV 1922. a. KrK § 49 väga harva. Peamiselt mõisteti selle alusel lisakaristus isikule, kes oli süüdi tunnistanud konkreetse kuriteo toimepanemises.

Siiski on ilmne, et nimetatud paragrahvi teksti järgi võis karistust kohaldada ka sõltumatult konkreetse teo toimepanemisest, üksnes sidemete tõttu kuritegeliku keskkonnaga.

Vene NFSV 1926. a. KrK § 58^{lv} lg. 2 järgi (1934. a. 20. juuli redaktsioonis) karistati sõjaväelase põgenemise või lendamise korral välismaale tema täisealisi perekonnaliikmeid, kes kuriteo toimepanemise ajal temaga koos elasid või tema ülalpidamisel olid, kuid millegagi ettevalmistamisel olevale reetmisele kaasa ei aidanud ning sellest isegi ei teadnud, valimisõiguste äravõtmisega ja Siberi kaugeimasse rajoonidesse asumiseleasaatmisega viieks aastaks. Seegi norm oli erandlik, tingitud konkreetsest ühiskondlik-poliitilisest situatsioonist, milles Nõukogude riik tollal viibis. Kõnesolev säte tulenes NSV Liidu KTK 1934. a. 8. juuni määrusest.⁴²

1946. a. 12. juuli määrusega seletas NSV Liidu Ülemkohtu pleenum, et seaduses ettenähtud kriminaalkaristusi, sealhulgas ka asumiseleasaatmist ja väljasaatmist võib kohus kohaldada ainult sel juhul, kui kohtualune tunnistatakse kohtuotsusega süüdi teatava kuriteo toimepanemises.⁴³ Sealt alates pole enam mingeid kahtlusi selles, et kuriteoks saab Nõukogude kriminaalõiguse järgi lugeda üksnes konkreetset tegevust või tegevusetust, mis on seaduses kuriteona ette nähtud.

⁴² vt. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. Под ред. И.Т.Голякова. М., 1953, стр. 344.

⁴³ vt. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi kehtivate määruste kogu 1924-1951. a. Tln., 1953, lk. 63-64.

Marksism-leninism on alati olnud seisukohal, et inimese üle saab otsustada ainult tema tegude järgi. Juba K. Marx rõhutas: "Ainult niivõrd, kui võrd ma ennast avaldan, kui võrd ma astun tegelikkuse sfääri, astun ma sfääri, mis kuulub seaduseandja võimkonda. Väljaspool oma tegusid ei eksisteeri ma üldse seaduse jaoks, ei ole üldse tema objektiks."⁴⁴ V. I. Lenin rõhutas: "... milliste tunnuste järgi peame otsustama reaalse te isikute reaalse te "mõtete ja tundmuste" üle? On arusaadav, et selliseid tunnuseid võib olla ainult üks: nende isikute teod, - aga kuna jutt on ainult ühiskondlikest "mõtetest ja tundmustest", siis tuleb veel juurde lisada: isikute ühiskondlikud teod, s. o. sotsiaalsed faktid."⁴⁵

Marksismi-leninismi nende printsipide järjekindel rakendamine välistabki Nõukogude kriminaalõiguse järgi vastutuse juhul, kui isik ei ole toime pannud konkreetset tegu, mis on kriminaalseaduses kuriteona ette nähtud. Sellise teo puudumisel pole ka kuritegu. On selge, et sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamise ja kodanike vabaduste ning õiguste tagamise seisukohast on sellel ülisuur tähtsus.

Printsiibi, mille järgi kedagi ei saa karistada mõtete eest (cogitationes poenam nemo patitur), formuleerisid võimalike sammude kodanluse progressiivsed esindajad võitluses feodaalse kriminaalõiguse omavoli ja seadusetuse vastu. Kaas aegses kodanlikus kriminaalõiguses aga hakkab see printsip minetama oma tähtsust. Konkreetne tegu või tegevusetus etendab nüüd üha väiksemat osa kuriteo vajaliku tunnusest. Säärasel viisil püüab kodanlus purustada tema enda loodud sea-

⁴⁴ Vt. К. М а р к с, Ф. Э н г е л ь с. Сочинения. Т. I, стр. 14.
⁴⁵ В. И. Л е н и н. Teosed. 1. kd., lk. 367.

dušlikkust, avada tee omavolile ja vägivallale. Kuid siinjuures on täheldatav oluline erinevus USA ja hitlerliku Saksamaa vahel. Viimane kuulutas avalikult ja häbenemata, et on lõõnud kodanliku (liberaalse) demokraatia viimane tund. Proklameeriti jultunult, et kolmandas impeeriumis otsustab ainult vägivald. Siin sõltus repressiooni kohaldamise võimalikkus mitte konkreetsest, seaduses ettenähtud teost, vaid isiku ohtlikkusest võimul olevale kildkonnale. Kuid hävitades ja purustades kodanlikku seaduslikkust, ei suutnud fašism üle saada kodanliku seaduslikkuse printsiibist endast. Ta ei purustanud ega pidanud vajalikukski purustada seda seestpoolt. See heideti lihtsalt kõrvale kui mineviku tarbetu rämps. Ja just seepärast oli seal kodanliku seaduslikkuse printsiip vastandatav fašistlikule omavolile, kodanlikud vabadused riiklikult organiseeritud banditismile.

Teisiti talitatakse USA-s. Seal ei heideta kodanlikku seaduslikkust lihtsalt üle parda, see õõnestatakse ja purustatakse seestpoolt. Seaduslikkus nagu kõrvaldaks iseenda. Ta muutub iseenda vastandiks, laguneb seestpoolt, kui gi väliselt jäävad püsima konstitutsioonilised valitsusvormid. Seejuures kasutatakse neid vorme seadusetuse relvana, kodanlike vabaduste piiramise ja hävitamise relvana. Tänapäeva USA õigus on, kui kasutada K. Marxi väljendit, seadusetuse positiivseks sanktsiooniks⁴⁶, s. t. legaliseeritud, juriidiliselt lubatuks tunnistatud vägivallaks.

Kõige selle markantseks väljenduseks USA kriminaalõiguses on vastutuse kehtestamine üksnes mõtete eest, sõltumata konkreetse teo toimepanemisest (vt. eespool, § 1, I). Seega aga kaotab igasuguse tähtsuse konkreetse teo tunnuste kui kriminaalvastutuse eelduste fikseerimine seaduses ning ka kriminaalseadus ise. USA juristid väidavadki, et ameerika õigusnormid on iseenesest paberitükid, hüüdjä hää

⁴⁶ Vt. К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Т. I, стр. 107.

kõrbes; nad pole enamikus küllalt selged või targad või siis ei sisalda selget vastust küsimusele, kuidas neid rakendada. Kuigi see on iseenesest õige, tehakse siit hoopis ootamatu järeldus: seadused tuleb asendada kaalutlustega selle kohta, mis on õiglane, sotsiaalselt taunitav või praktiliselt otsustarbekohane jne. Kõigi nende mõttetute, kirevate sõnakõlksudega püütakse varjata seadusetust ja omavoli kriminaalrepressiooni teostamisel. Selle ühe näitena võib esitada fraasi "suurest kuumast ameerika südamest", mis pidavat ütlema, kuidas seadust kohaldada.

Et seadus muutub USA-s seadusetuse positiivseks sanktsiooniks, seda illustreerib fakt, et seal kehtib üle 10 miljoni seaduse, mis on omavahel vastuolus, millest enamikku tuntakse vähe või ei tunta üldse, kuid mille rikkumise puhul on siiski võimalik kriminaalkaristuse kohaldamine. On ilmne et selles seaduste rägastikus on alati võimalik leida meelepärast ning selle alusel "mõistlikult arvata", et inimesel oli salajane kavatsus toime panna kuritegu: konkreetne tegu pole ju kuriteo tunnusena ja järelikult ka karistamise eeldusena seal vajalik.

§ 6. Kuritegu kui kriminaalkorras karistatav tegu

Kõik kriminaalseaduses (KrK-s) ettenähtud ühiskonnaohtlikud teod pole kuriteod. Mõnel juhul näeb kriminaalseadus (KrK) ette ka distsiplinaarüleastumisi (näiteks KrK §-d 214 lg. 2; 216 lg. 2; 218 lg. 2, jt.). Kuritegu on üksnes säära-ne KrK-s ettenähtud tegu, mis on karistatav mitte distsiplinaar-, vaid kriminaalkorras. Kui piirduda sellega, et kuritegu on kriminaalseaduses ettenähtud ühiskonnaohtlik tegu, siis hõlmaks kuriteo mõiste ka eespool nimetatud distsiplinaarüleastumisi.

Kuritegudeks tuleb aga tunnistada teod, mille eest kriminaalseadus olenevalt tehiooludest näeb ette kas kriminaalvastutuse või ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamise. Küll ei ole kuriteoks säärase tegevus või tegevusetus, mille eest kriminaalvastutus on üldse välistatud. Olgu märgitud, et ENSV KrK eriosa sanktsioonid ei näe ette kas kriminaalkaristuste või ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamist. Teiste liiduvabariikide KrK-d aga tunnevad säärast alternatiivi (näiteks VNFSV KrK § 192).

Kui teatav tegu, toimepanduna esmakordselt, on karistatav administratiiv- või distsiplinaarkorras või toob kaasa ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamise, toimepanduna teistkordselt on aga karistatav kriminaalkorras, siis on kuriteoks üksnes selle toimepanemine teistkordselt. Esmakordselt toimepanduna moodustab see tegu üleastumise, kuna säärasel juhul on selle teo eest kriminaalvastutus üldse välistatud.

Teo karistatavust kriminaalkorras kui kuriteo tunnust ei tule mõista nii, et see tegu peab konkreetsel juhul tingimata kaasa tooma kriminaalvastutuse. KrK-s ettenähtud alustel võib kuriteo toimepannud isiku kriminaalvastutusest ja(või) -karistusest ka vabastada. Seejuures pole välistatud süüdlase suhtes muude mõjutamisvahendite kohaldamine. Karistatavus kriminaalkorras tähendab vaid seda, et teatava teo eest võib karistada ka kriminaalkorras. Kas seda antud juhul faktiliselt tehakse või mitte, sellest teo kuritegelikkus ei sõltu. Kuriteo vajalik tunnus on küll teo karistatavus kriminaalkorras, mitte aga kriminaalkaristuse faktiline kohaldamine selle eest.

§ 7. Kuritegude klassifitseerimine

I

Kuritegusid võib klassifitseerida mitmeti, olenevalt sellest, mis otstarbel seda tehakse. Belkõige rühmitatakse kuritegusid KrK eriosa süsteemi kujundamise eesmärgil. Selleks nähakse kõik kuriteod ette KrK eriosa erinevates peatükkides, kusjuures rühmitamise aluseks on üksikute kuritegude objektide eripära ja sellest tulenev kuritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloomu spetsiifika. Kehtiv ENSV KrK näeb eriosas kuriteod ette ühe-teistkümmes peatükis. Kuna KrK eriosa süsteem on Nõukogude kriminaalõiguse eriosa kursuse aineks, puudub vajadus sellel siinkohal pikemalt peatuda.

Kuritegude rühmitamisega KrK eriosa peatükkidesse on seotud ka nende paigutamine ühe või teise peatüki raamides. Seegi küsimus on KrK eriosa struktuuri küsimus, mida käsitletakse lähemalt Nõukogude kriminaalõiguse eriosa kursuses.

II

Kuritegusid võib klassifitseerida ka olenevalt nende ühiskonnaohtlikkuse astmest. Sõnase rühmitamise tulemusena on võimalik kergemini orienteeruda nendes kriminaalõiguslikes tagajärgedes, mis kuriteo kuuluvuse tõttu ühte või teise rühma tema toimepanemisega seonduvad. Kuriteo kuuluvust ühte või teise rühma olenevalt ühiskonnaohtlikkuse astmest järeldatakse mõnikord karistusest, mis selle kuriteo eest seaduse järgi ähvardab või on mõistetud. See väliselt kergesti piiritletav tunnus võimaldab kuritegusid eksimatult klassifitseerida. Ometi pole nimetatud tunnus puhtformaalne, kuna karistuses kuriteo eest leiab ka selle ühiskonnaohtlikkuse aste väljenduse. Muidugi on võimalikud teisedki kriteeriu-

mid kuritegude klassifitseerimisel nende ühiskonnaohtlikkuse astme järgi, kas või ühte või teise rühma kuuluvate kuritegude loetlemine.

Tavaliselt ei klassifitseerita kuritegusid siiski ainult nende ühiskonnaohtlikkuse astme järgi. Selle kõrval arvestatakse ka nende ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja mõningaid muid tunnuseid. Küll on aga igal juhul soovitav, et kuritegude klassifitseerimise alused oleksid väliselt selgesti tuvastatavad.

Esmakordselt Nõukogude kriminaalõiguses jaotas kõik kuriteod olenevalt nende ühiskonnaohtlikkusest kahte suurde rühma Vene NFSV 1922. a. KrK. Esimesse kuulusid kuriteod, mis olid suunatud töölis-talupoegade võimu poolt kehtestatud uue õiguskorra aluste vastu või mida tunnistasid kõige ühiskonnaohtlikumateks. Nende kuritegude eest nähti KrK-s ette ainult vabadusekaotuse alammäär, millest kohus ei tohtinud allapoole minna. Kõik muud kuriteod kuulusid teise rühma. Kuritegude säärase kaksikjaotuse säilitasid "Põhialused" ja Vene NFSV 1926. a. KrK.

Kehtiv kriminaalõigus klassifitseerib kõik kuriteod järgmiselt: rasked kuriteod, mille ühe alaliigina tuntakse veel eriti raskeid kuritegusid, kuriteod, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, ja vähetähtsad kuriteod. Kõik ülejäänud kuriteod kuuluvad ühte suurde rühma.

E r i t i r a s k e t e k s loevad "Alused" (ja KrK) kuritegusid, mille eest seaduse järgi võib karistuseks mõista surmanuhtluse või vabadusekaotuse kuni viieteistkümneme aastani. Kuna eriti rasked kuriteod on raskete kuritegude üheks alarühmaks, siis kõik kriminaalõiguslikud tagajärjed, mis seonduvad raskete kuritegude toimepanemisega, kaasnevad ka eriti raskete kuritegudega.

R a s k e t e k u r i t e g u d e mõisteti tundis juba "Aluste" esialgne (1958. a.) redaktsioon. Vastavalt sellele oli isiku süüditunnistamisel raskes kuriteos oluline kriminaalõiguslik tähtsus. Nii võis vabadusekaotust kinnipidamise näol türmis mõista isikule, kes on toime

1
pannud raske kuriteo (§ 23 lg. 4). Võrreldes teiste kurjategijatega oli hoopis piiratum raskete kuritegude eest süüdimõistetute tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamine ja karistuse ärakandmata osa asendamine kergemaliigilise karistusega (§ 44 lg. 2). Kuid raske kuriteo mõistet "Alused" ei määratlenud, jättes selle liiduvabariikide pädevusse. Liiduvabariikide KrK-d hoidusid samuti raske kuriteo mõiste ühtsest määratlusest ja üksnes loetlesid kuriteod, mis ühe või teise paragrahvi kohaldamisel tunnistati raskeiks. Seejuures oli üksikute liiduvabariikide KrK-de vahel olulisi erinevusi.

Küsimus komplitseerus veelgi pärast seda, kui parandusliku töö õiguse normid ette nägid, et süüdimõistmist raske kuriteos tuleb arvestada ka parandusliku töö koloonia liigi määramisel. Mõningate hilisemate kriminaalseadustegi (näiteks KrK § 75¹) kohaldamine osutus võimatuks seni, kuni ei olnud defineeritud raske kuriteo mõistet. Küsimust püüti lahendada ametkondlike juhendite ja NSV Liidu Ülemkohtu määrustega, kuid see oli vaid ajutine väljapääs.

Nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses tunnistati raske kuriteo mõiste ühtne määratlus vajalikuks, kuid vaieldi raske kuriteo tunnuste üle. Diskuteeriti peamiselt selle üle, kas raske kuriteo üle tuleb otsustada kuriteo eest seaduse järgi ähvardava või kohtu poolt mõistatud karistuse järgi. Raskete kuritegude loetlemine kriminaalseaduses ei leidnud erilist poolehoidu. Hoopis eitavalt suhtuti sellesse, kui kohus lahendab kuriteo raskeks tunnistamise faktiküsimusena.

Lähtudes vajadusest anda raske kuriteo mõiste ühtne laagaldefiniitsioon ja silmas pidades, et see NSV Liidu kriminaalseadustes puudub, täiendas Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium oma 1970. a. 29. aprilli seadlusega⁴⁷ KrK § 7 lõikega 3 järgmises redaktsioonis:

"Kui seadus ei määra teisiti, loetakse raskeks tahtlikult toimepandud kuritegu, mille eest käesoleva koodeksi järgi võib karistuseks mõista vabadusekaotuse tähtajaga viis

⁴⁷ ENSV ÜVT 1970, nr. 20, art. 170.

aastat või enam, kui seejuures süüdlasele mõisteti karistuseks vabadusekaotus mitte alla kolme aasta." Seega määratleti raske kuriteo mõiste siin kolme tunnuse abil: 1) toimepandud kuriteo eest seaduse järgi ähvardav karistus, 2) selle kuriteo eest mõistatud karistus, 3) süüvorm kuriteo toimepanemisel.⁴⁸

ENSV KrK § 7 lg. 3 ei kehtinud kaua. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1972. a. 18. mai seadlusega⁴⁹ täiendati "Aluseid" §-ga 7¹, milles anti raske kuriteo mõiste ühtne määratlus, mis on kohustuslik kõigile liiduvabariikidele. Raske kuriteo mõiste ühtne määratlus "Alustes" on kahtlemata põhjendatud. Karistuspoliitika alused NSV Liidus on ühtsed ning ei ole mingeid kaalukaid argumente, mis kõneleksid selle kasuks, et niivõrd tähtsas küsimuses kui raske kuriteo toimepanemise kriminaalõiguslikud tagajärjed võiks olla ja peaks igal liiduvabariigil olema oma joon. Mingeid kohalikud erisused seda ei õigusta. "Aluste" § 7¹ on Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 1972. a. 29. septembri seadlusega⁵⁰ kodifitseeritud nüüd ENSV KrK-s §-na 7¹. Ühtlasi kaotas kehtivuse ENSV KrK § 7 lg. 3.

"Aluste" § 7¹ järgi loetakse rasketeks ainult tahtlikult toimepandud kuriteod, mis on selles paragrahvis loetletud. See loetelu näeb ette kokku umbes 50 kuritegu ning temast tuleb juhinduda siis, kui seadus seondab mingid kriminaalõiguslikud tagajärjed just raske kuriteo toimepanemisega. Nii näeb KrK § 34 ette, et raske kuriteo eest süüdimõistmisel võidakse isikult, kellel on sõjaväeline või eriauaste, see kohtuotsusega ära võtta. KrK §-s 75¹ ettenähtud kuriteo (parandusliku töö asutuse tegevuse desorganiseerimine) subjektiks saab olla üksnes eriti ohtlik retsidivist või raskes kuriteos süüdimõistatud isik jne. Mõ-

⁴⁸ Vt. lähemalt I. Rebane. Missugune kuritegu on raske? - "Nõukogude Õigus", 1971, nr. 4, lk. 231-234.

⁴⁹ NSVL ÜT 1972, nr. 22, art. 176.

⁵⁰ ENSV ÜVT 1972, nr. 40, art. 431.

ningatel juhtudel aga seondab seadus ühed või teised kriminaalõiguslikud tagajärjed rasces kuriteos süüdimõistmisega üksnes teatavatel tingimustel. Nii näiteks arvestatakse parandusliku töö koloonia liigi määramisel, samuti vabadusekaotuse mõistmisel kinnipidamise näol türmis ka raske kuriteo eest mõistatud vabadusekaotuse tähtaega (KrK § 23).

"Aluste" § 7¹ kodifitseerimisel ENSV KrK-s on juhtunud mõningaid ebatäpsusi, mistõttu KrK tekst ei ole täiel määral kooskõlas üleliidulise seadusega. Loomulikult on üleliidulisel seadusel neil juhtudel prioriteet.⁵¹

Kuriteod, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, on säärase kuriteod, mille toimepanemise korral võib süüdlase vabastada kriminaalvastutusest ja -karistusest ja kohaldada tema suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendeid kas ühiskondliku käenduse (KrK § 50) näol või seltsimeheliku kohtu kaudu (KrK § 51). Isiku suhtes, kes on enne kaheksateistkümnepäevaseks saamist toime pannud kuriteo, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, võib kohaldada kasvatusliku iseloomuga sunnivahendeid (KrK §-d 10 lg. 3, ja 61 lg. 1), mis ei ole kriminaalkaristusteks. Säärase alaealise võib ka kriminaalvastutusest vabastada ja anda materjalid tema kohta alaealiste asjade komisjonile (KrK § 61 lg. 4). Misesuguseid kuritegusid lugeda sellisteks, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, on fakti küsimus. Selle üle otsustamisel ei saa lähtuda üksnes karistusest, mis KrK järgi ähvardab, vaid samuti tuleb arvesse võtta teo ja süüdlase ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet ning vastutust kergendavaid ja raskendavaid mittekoosseisulisi asjaolusid.⁵²

⁵¹ Selle kohta lähemalt vt. I. Rebane. Raskest kuriteost "Eesti NSV kriminaalkodeksi" järgi. - "Nõukogude õigus", 1973, nr. 4, lk. 250-253.

⁵² Vt. "Бюллетень Верховного Суда СССР", 1965, № I, стр. 18-19.

Kuritegude kõrval, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, eristatakse veel v ä h e t ä h t s a i d k u r i t e g u s i d . Seda mõistet ENSV KrK ei tunne. Küll aga kõnelevad vähetähtsatest kuritegudest muude liiduvabariikide KrK-d, peamiselt neil juhtudel, kui määratakse kindlaks, missuguste kuritegude kohta võib materjalid saata arutamiseks seltsimehelikule kohtule.

Täpsed kriteeriumid vähetähtsate kuritegude ja kuritegude piiritlemiseks, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, sisaldab Gruusia NSV KrK. Selle koodeksi järgi on kuritegudeks, mille ühiskonnaohtlikkus pole suur, üksnes säkrased kuriteod, mille eest seaduse järgi ähvardab karistusena vabadusekaotus mitte üle kolme aasta, vähetähtsateks aga kuriteod, mille eest seaduses on maksimaalse karistusena ette nähtud vabadusekaotus mitte üle ühe aasta (§-d 52-53).

Viimasel ajal on muutunud diskuteeritavaks nn. kriminaalüleastumiste probleem. Mõistega "kriminaalüleastumised" oleksid hõlmatud vähese ühiskonnaohtlikkusega teod, mis on praegu kuritegudena ette nähtud (kuriteod, mille eest maksimaalseks karistuseks on üks aasta vabadusekaotust), ja rida praegu administratiivkorras karistatavaid üleastumisi. On koguni välja töötatud "kriminaalüleastumiste koodeksi" projekt. Kriminaalüleastumiste eest mõistaks karistuse rahvakohtunik ainuisikuliselt erilises korras ning kriminaalüleastumisi ei loetaks kuritegudeks. Nendega ei kaasneks karistatust. Põhjendatakse neid ettepanekuid vajadusega kohaldada karistusi ökonoomselt.⁵³

Võib nõustuda sellega, et kriminaalkaristuse ökonoomse kohaldamise põhimõtte⁵⁴ ning kriminaalõiguse sfääri ahe-

⁵³ Vt. näiteks И.И. Карпец. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973, стр. 100-101.

⁵⁴ Selle põhimõtte kohta vt. I l m a r R e b a n e. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Opetus karistusest. I osa. Tartu, 1971, lk. 11.

nemine võib tingida kriminaalkodeksi eriosast rea vähese ohtlikkusega kuritegude väljajätmise. Seejuures ei tohi aga mingil määral kannatada sotsialistlik seaduslikkus ning protsessuaalsed garantiid. Seni on "kriminaalüleastumiste kodeksi" projektid alles üsna esialgses staadiumis.

III

Kuritegude klassifitseerimine nende raskusastme järgi on seadustehniline võtte, mis aitab kriminaalkodeksi üldosa sätteid paremini kohaldada eriosas ettenähtud kuriteoliikide suhtes. Sel viisil saavutatakse seadustehnilist ökonoomiat ja välditakse vigu kohutu töös.

Kuritegude klassifitseerimist nende raskusastme järgi tunnevad ka välisriikide KrK-d, kusjuures eristamise aluseks on teo eest seaduse järgi ähvardav karistus. SDV KrK jaotab näiteks kõik kriminaalkorras karistatavad teod nende raskuse järgi kahte rühma: kuritegudeks (Verbrechen) ja üleastumisteks (Verfehlung).

Ka kodanlike maade kriminaalõigus klassifitseerib kuritegusid nende raskusastme järgi. Näiteks eristatakse Inglismaal kolme kuritegude raskusrühma (treason, felony, misdemeanour), Prantsusmaal samuti kolme (crime, délit, contravention) ning kolmikjaotust tundis ka Tsaari-Venemaa 1903. a. UNS.

§ 8. Kuritegude erinevus muudest õiguserikkumistest

I

Mida mõelda õiguserikkumise all, millised on tema tunnused ja kuidas õiguserikkumisi liigitada, need on küsimused, mis ei kuulu Nõukogude kriminaalõiguse kursuse vald-

konda, vaid millega peab tegelema riigi ja õiguse teooria.⁵⁵ Nõukogude kriminaalõigust huvitavad selle probleemi üksikud tahud. Nii vaadeldakse kriminaalõiguse kursuses kuritegu kui õiguserikkumiste ühte liiki, selgitatakse, missugused tunnused iseloomustavad kuritegu kui õigusvastast tegu, ja otsitakse kriteeriume kuriteo piiritlemiseks õiguserikkumiste muudest liikidest. Analoo- giliselt talitavad ka muud õiguslikud distsipliinid. Nii keskendab nõukogude haldusõigusteadus tähelepanu administ- ratiivüleastumistele, tööõiguslased vaatlevad distsiplinaar- üleastumisi, tsiviilõiguslased tsiviilõiguserikkumisi.

Kuritegude piiritlemisel muuliigilistest õiguserikku- mistest ei teki tavaliselt praktilisi raskusi. Üsrikute ku- ritegude tunnused on ju kriminaalseaduses ette nähtud ja nende tuvastatuse korral pole kahtlust selles, et tegemist on nimelt kuriteo, mitte aga mõne muuliigilise õiguserikku- misega. Samuti on normatiivaktides, tavaliselt seaduses, et- te nähtud muuliigiliste õiguserikkumiste tunnused. Nende tu- vastatuse korral on leitud ühtlasi vastus küsimusele, kas ja misliigilise, kriminaalõiguse valdkonda mittekuuluva õi- guserikkumisega on tegemist. Pealegi saab järeldusi õiguse- rikkumise liigi kohta teha sellegi põhjal, missuguse vastu- tuse tegu endaga kaasa toob.⁵⁶ Siiski ei ole teatavatel juh-

⁵⁵ Kahjuks ei pööranud riigi ja õiguse teooria sellele problemaatikale kaua aega vajalikku tähelepanu. Neil küsi- mustel peatuti peamiselt riigi ja õiguse teooria õpikutes ja sedagi üsna üldises plaanis. Alles 1963. a. ilmus esimene sellekohane, õiguse üldteooria positsioonidelt kirjutatud monograafia. Vt. И.С. С а м о щ е н к о. Понятие правона- рушения по советскому законодательству. М., 1963. Vt. ka И. Р е б а н е. О разграничении видов правонарушений и кри- дических санкций по советскому социалистическому праву. - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Вып. 61, 1959, стр. 154-177.

⁵⁶ Vastutuse liikide kohta vt. I l m a r R e b a n e. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Opetus karistusest. I osa. Tartu, 1971, lk. 19-27; И. Р е б а н е. Убеждение и прину- ждение в деле борьбы с посягательствами на советский право- порядок. - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Вып. 182, 1966, гл. IV, § 2; гл. VI, § 2.

tudel (vt. allpool, p. II) välistatud praktilised raskused kuritegude ja muuliigiliste õiguserikkumiste piiritlemisel. Kuid küsimus ei seisne üksnes selles. Nende sisuliste tunnuste leidmine, mille alusel kuritegu piiritletakse muuliigilistest õiguserikkumistest, aitab paremini mõista kuriteo olemust. Sellepärast ei tohigi alahinnata kuritegude ja muude õiguserikkumiste piiritlemise probleemi teoreetilise käsitluse tähtsust.

II

Eespool (vt. § 3, IV, 2) näidati, et kõik õiguserikkumised on sotsialismi tingimustes ühiskonnaohtlikud teod, ja kuna ühiskonnaohtlikkus on õiguserikkumiste oluline tunnus, mis avab nende ühiskondlik-poliitilise olemuse, siis tulebki õiguserikkumiste üksikute liikide piiritlemisel arvestada eelkõige erinevusi nende ühiskonnaohtlikkuses. Seejuures tuleb peale kuritegude eristada järgmisi õiguserikkumiste liike: administratiiv-, distsiplinaar- ja protsessuaalüleastumised ning tsiviilõiguserikkumised.

1. Üleastumistest erinevad kuriteod ühiskonnaohtlikkuse kõrgema astme poolest, millest sõltub ka kriminaalkaristuste suurem raskus, võrreldes administratiiv-, distsiplinaar- ja protsessuaalkaristustega, ja nende kohaldamise erinev kord. Kriminaalkaristusi kohaldab kohus tavalises kriminaalprotsessi korras, administratiivkaristusi kohaldatakse seevastu administratiivkorras, sealhulgas ka rahvakohtuniku poolt ainuisikuliselt, distsiplinaarkaristusi aga erilises administratiivkorras. Protsessuaalkaristusi kohaldab küll kohus, kuid mitte tavalises protsessuaalkorras, vaid erikorras.⁵⁷

Raskusi tekitab kuritegude piiritlemine üleastumistest neil juhtudel, kui kergendavad asjaolud välistavad teo ku-

⁵⁷ Vt. I. J. M. A. R. E. B. A. N. E. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Opetus karistusest. I osa. Tartu, 1971, lk. 158-166.

ritegelikkuse (KrK §-d 214 lg. 2; 218 lg. 2, jt.) ning süüdlane kannab sellest tingituna vastutust üksnes distsiplinaarüleastumise eest, samuti siis, kui kuriteo tunnuseks on teo kuritahtlikkus (näiteks KrK §-d 201² lg. 2; 206¹ lg. 1, jt.) või olulise kahju põhjustamine, eriti säärasel korral, kui pole tegemist varalise kahjuga. Seejuures tuleb piiritlemisel juhinduda järgmisest: kergendavate asjaolude all tuleb mõelda kõiki kergendavaid mittekooosseisulisi asjaolusid nende kogumis (KrK § 37); ühtlasi tuleb arvestada süüdlase kui karistamise objekti isikut positiivselt iseloomustavaid andmeid;⁵⁸ kuritahtlikkuse tuvastamisel on suur tähtsus kuriteo subjektiivsel küljel, oluline kahju aga sõltub kuritegeliku tagajärje raskusest.

Kuriteo ja üleastumiste piiritlemise seisukohast pakuvad huvi ka need juhtumid, kus samalaadiline tegu ühtedel asjaoludel toimepanduna moodustab kuriteo, teistsugustel asjaoludel aga üleastumise. Sääraстеks asjaoludeks, mille esinemisel üleastumine kasvab üle kuriteoks, on näiteks teo toimepanemine vähemalt teistkordselt (KrK § 151), süüdlase suhtes varem ühiskondliku mõjutamise vahendi või distsiplinaar- või administratiivkaristuse kohaldamine (KrK §-d 135 lg. 1, jt.), süüdlase eelnev hoia-tamine (KrK § 189 lg. 1) või temale ettekirjutuse tegemine lõpetada eeskirjade rikkumine (KrK § 188¹ lg. 1). Kõik need juhtumid kõnelevad ilmekalt sellest, et kriminaalkaristus on äärmine vahend, mida kohaldatakse siis, kui muud vahendid osutuvad ebaküllaldasteks.

Kuna kuritegude ja üleastumiste ühiskonnaohtlikkuse aste on erinev, siis ei saa sama tegu olla üheaegselt kuritegu ja üleastumine ning peale kriminaalkaristuse kaasa tuua ka administratiiv-, distsiplinaar- või protsessuaalkaristuste kohaldamist.

⁵⁸ Vt. I l m a r R e b a n e . Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Opetus karistusest. I osa. Tartu, 1971, lk. 153-156.

2. T s i v i i l õ i g u s e r i k k u m i s t e s t erinevad kuriteod mitte ühiskonnaohtlikkuse astme, vaid iseloomu poolest. Teo tunnistamisel kuriteoks peetakse eelkõige silmas seda mittemateriaalset kahju, mida kuriteo toimepanemisega nõukogude ühiskonna huvidele tekitatakse. Seevastu teo tunnistamisel tsiviilõiguserikkumiseks arvestatakse eelkõige varalise kahju tekitamise fakti. Sellepärast pole välistatud, et sama tegu on üheaegselt kuritegu ja tsiviilõiguserikkumine ning toob kaasa peale karistuse ka varalise vastutuse vahendite kohaldamise. Viimaste abil nõutakse süüdlaselt sisse õiguserikkumisega tekitatud varaline kahju.

Kirjandust

- Б о л д ы р е в Е. В. Законодательное закрепление классификации преступлений по признаку общественной опасности. - Уч. зап. Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства. Вып. 22. М., 1970, стр. 88-103.
- В а в и л о в К. К. О наказуемости как признаке понятия преступления. - "Правоведение", 1964, № 1, стр. 164-166.
- В и ц и н С. Е. О психологическом и социальном аспекте деяния в уголовном праве. - Труды Высшей школы МВД СССР. Вып. 24. М., 1969, стр. 46-62.
- В и т т е н б е р г Г. Б. Развитие общего понятия преступления в советском праве. - "Правоведение", 1971, № 4, стр. 75-88.
- В л а д и м и р о в В. А. Карл Маркс о понятии преступления. - Труды Высшей школы МВД СССР. Вып. 24, М., 1969, стр. 3-12.

- Герцензон А. А. Понятие преступления в советском уголовном праве. М., 1955.
- Дурманов Н. Д. Понятие преступления. М.-Л., 1948.
- Кудрявцев В. Н. О противоправности преступления. - "Правоведение", 1959, № I, стр. 68-78.
- Кудрявцев В. Н. Что такое преступление? М., 1959.
- Крахмальник Л. Г. Законодательное определение тяжкого и особо тяжкого преступлений. - Уч. зап. Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства. Вып. 20. М., 1970, стр. 166-181.
- Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М., 1969.
- Малков В. П. Повторность проступка и уголовная ответственность. Казань, 1968.
- Фефелов П. А. Критерии установления уголовной наказуемости деяния. - "Советское государство и право", 1970, № II, стр. 101-104.
- Чугаев А. П. Малозначительное преступление и товарищеский суд. Казань, 1966.
- Шишов О. Ф. О разграничении преступлений и административных проступков. - "Советское государство и право", 1961, № 6, стр. 64-73.
- Шуберт Л. Об общественной опасности преступного деяния. М., 1960.

KURITEGEVUSE MÕISTE JA PARAMEETRID

§ 1. Kuritegevuse mõiste

Nõukogude kriminaalõigus, nagu selgus sissejuhatusest kriminaalõiguse üldosa kursusesse, on rajatud individuaalse, personaalse vastutuse põhimõttele. Sissejuhatusest nähtu ka, et see vastutus pole mõeldav konkreetse kuriteo toimepanemiseta.⁵⁹ Juba öeldust ilmneb kuriteo mõiste erakordne tähtsus Nõukogude kriminaalõiguses. Ent Nõukogude kriminaalõiguses ei pääse mööda ka kuritegevuse mõistest ja kuritegevuse uurimisest,⁶⁰ kuigi kriminoloogias on sellel mõistel, samuti nagu kuritegevuse uurimiselgi kaugelt suurem kaal. Nõukogude kriminaalõigusteaduses käsitletakse kuritegevuse mõistet üldosa kursuses, kuhu see sisuliselt ka kuulub.

Kõige üldisemas plaanis oli kuritegevusest juttu juba sissejuhatuses Nõukogude kriminaalõiguse üldosa kursusesse.⁶¹ Siinkohal tuleb sellel mõistel peatuda detailsemalt.

Kuritegevuse all mõeldakse suhteliselt massilist, klassiühiskonnast pärinevat ja kommunismi lõpliku

⁵⁹ Vt. Ilmar Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Sissejuhatus. Õpetus kriminaalseadusest. Tartu, 1973, lk. 69-70.

⁶⁰ Sealsamas, lk. 57.

⁶¹ Sealsamas.

võiduga kaduvat kriminaalõigusliku iseloomuga sotsiaalset nähtust, mis koosneb teataval territoriumil ja ajavahemikul toimepandud kuritegudest, nähtust, millel on oma struktuur, seisund ja dünaamika ning milles avalduvad kindlad seaduspärasused.⁶²

Toodud määratlusest tulenevad kuritegevuse mõiste järgmised olulised tunnused: 1) kuritegevus on suhteliselt massiline nähtus; 2) kuritegevus on ajalooline kategooria; 3) kuritegevus on sotsiaalne nähtus; 4) kuritegevus on kriminaalõigusliku iseloomuga nähtus; 5) kuritegevus on üksikuritegude kogum; 6) kuritegevust iseloomustab selle struktuur, seisund ja dünaamika; 7) kuritegevuses avalduvad kindlad seaduspärasused.

Kõneldes kuritegevusest kui massilisest nähtusest, peetakse silmas, et üksikuid ekstsesse ja ühiskonnas kehtivate käitumisharjumiste rikkumisi, mida võis täheldada juba enne riigi tekkimist ning mis pole välistatud ka pärast kommunismi täielikku võitu, ei saa tunnustada kuritegevuseks. Ent siiski on kuritegevuse massilisus vaid suhteline. Edasiliikumisel kommunistliku ühiskonna poole kuritegevus väheneb järk-järgult ja kuritegevuse massilisus muutub üpris tinglikuks mõisteks.

Kuritegevus on ajalooline kategooria seepärast, et ta tekkis alles ühiskonna jagunemisel antagonistlikeks klassideks ning kaob kommunismi täieliku võiduga. Ajaloolise nähtusena on kuritegevus muutuv ja seda nii oma ühiskondlik-poliitiliselt olemuselt kui ka mahult ja levi-

⁶² Üldiselt samal viisil määratlevad kuritegevuse mõistet ka teised nõukogude autorid. Vrd. näiteks И.И. Кап-пел. Проблема преступности. М., 1969, стр.128; Н.Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр.173.

kult. Pärinedes klassiühiskonnast, on kuritegevus eksplua-
taatorlikes maades vastuolus rõhuva vähemiku huvidega. Sot-
sialistlikus ühiskonnas on kuritegevus sēevastu suunatud
selle ühiskonna arengu esimesel faasil rahva määratu ena-
miku - töölisklassi ja töötavate talupoegade -, pärast
sotsialismi täielikku ja lõplikku võitu aga kogu ühiskon-
na huvide vastu. Muutuv on kuritegevus ka omalt mahlult, ku-
na kriminaalkorras karistatavate tegude ring ei pūsi ühe-
sugusena. Sellest ja kuritegevuses avalduvatest seaduspä-
rasustest tingituna pole ka kuritegevuse levik eri maades
ja ühiskondliku arengu mitmesugustel etappidel kaugeltki
mitte ühtelangev.

Kuritegevus on alati s o t s i a a l n e nähtus.
See kehtib nii kuritegevuse päritolu, olemuse kui ka kadu-
mise kohta tulevikus. Et kuritegevus on sotsiaalne, mitte
aga bioloogiline, füüsikaline või kosmiline nähtus, ilmneb
sellestki, et kuritegevus koosneb tegudest, mis on suuna-
tud ühiskonna või selles valitsevate klasside huvide vastu,
ning kuritegude subjektiks saavad olla vaid inimesed.

Kuna kuritegevus on kuritegude kogum, teo kuritegelik-
kuse üle saab aga otsustada üksnes kriminaalseaduste põh-
jal, siis on ilmne, et kuritegevus on k r i m i n a a l -
õ i g u s l i k nähtus. Järelikult pole mingit alust ar-
vata kuritegevuse hulka igasugust anormset ehk ühiskondli-
ku käitumise normidest hālbivat käitumist, näiteks alkoholi-
ismi, narkomaaniat, prostitutsiooni, hulkurlust, kerja-
mist, parasiitlust jms., kui need ei ole seadusega tunnisi-
tatud kuritegudeks.

Kuritegevus pole üksikkuritegude lihtne aritmeetiline
summa, vaid kuritegevuses avalduvad temale omased k i n d -
l a d s e a d u s p ä r a s u s e d . Need erinevad üks-
sikkuritegudes väljendust leidvatest seaduspärasustest. Eri-
ti kehtib see kuritegevuse ja üksikkuritegude põhjuste ja
mõlemaid soodustavate asjaolude kohta (vt. allpool, 4. ptk.).
Kuritegude kvantitatiivne ja kvalitatiivne erinevus üksik-
kuritegudest ilmneb ka kuritegevuse parameetrites: kuri-

tegevuse struktuuris, seisundis ja dünaamikas (vt. allpool, § 2).

§ 2. Kuritegevuse parameetrid

Kuritegevuse parameetrite all mõeldakse neid arvulisi näitajaid, mis iseloomustavad kuritegevust kvantitatiivselt ja kvalitatiivselt. Nende abil määratakse kindlaks kuritegevuse seisund, struktuur ja dünaamika.

1. Kuritegevuse seisund tähendab kuritegude toimepanemise sagedust teataval territooriumil (näiteks vabariigis, rajoonis, linnas vm.) ning teataval, tavaliselt kitsamal ajavahemikul (näiteks aastas, kvartalis jne.). Seda ajavahemikku vaadeldakse eelnevatest perioodidest lahus. Kuritegude toimepanemise sageduse määrab toimepandud kuritegude üldarv. Iseseisvat huvi pakub kuritegevuse seisund nii võrd, kui võrd seda kõrvutatakse kuritegevuse seisundiga mingil teisel territooriumil, kuid sellelsamal ajavahemikul.

Kuritegevuse seisundit võib määrata nii absoluutarvude kui ka kuritegevuse koefitsientide abil. Absoluutarvud on sageli väheütlevad. Kui näiteks võrrelda kahe paikkonna kuritegevust absoluutarvudes ja ilmneb, et need on suuresti erinevad, ei saa sellest mingeid järeldusi kuritegevuse seisundi kohta siiski teha. Jätakse ju seejuures arvestamata, kui palju on kummaski paikkonnas elanikke. Seepärast kasutataksegi kuritegevuse seisundi kindlaksmääramisel kuritegevuse koefitsiente.

Kuritegevuse koefitsiendid näitavad, mitu kuritegu pandi toime 1000, 10 000 või 100 000 elaniku kohta. Seejuures

arvestatakse üksnes elanikke, kes oma ea poolest võivad kriminaalvastutust kanda, s. t. elanikke, kes on vanemad kui 14-aastased. Õigem on kõrvale jätta ka elanikkond vanuses 60 aastat ja enam. Nimetatud vanuses panevad kodanikud toime vaid üksikuid kuritegusid. Kui kahest võrreldavast paikkonnast ühes elab palju eakaid ja (või) lapsealisi inimesi, teises aga mitte, saaksime, arvutades koefitsienti kogu elanikkonnast, kuritegevuse seisundist moonutatud pildi.

Koefitsientide arvutamisel kahe paikkonna kuritegevuse seisundi võrdlemiseks võivad osutada vajalikuks teatavad korrektiivid. Kui näiteks ühes paikkonnas paneb hulgaliselt kuritegusid toime elanikkonna teatav kontingent, näiteks erikutsekoolide õpilased, teises paikkonnas aga sellist kooli ei ole, siis on õigem jätta need õpilased ja nende poolt toimepandud kuriteod võrdlemisel arvesse võtmata. Teiselt poolt, kui ühes paikkonnas on suur elanikkonna rühm, kes kuritegusid peaaegu üldse toime ei pane, vastav kontingent aga teisel puudub, siis võib ka selle rühma, näiteks üliõpilaskonna ja tema poolt toimepandud kuriteod, kuritegevuse seisundi võrdlemisel arvestusest välja jätta.

2. Kuritegevuse s t r u k t u u r iseloomustab kuritegevust kvalitatiivselt. Kuritegevuse struktuur määratakse kindlaks mitmete näitajate alusel. Nii pakub suurt huvi toimepandud kuritegude jagunemine kolme suurde põhirühma. Eristatakse omakasulisi, vägivaldseid (agressiivseid) ja ettevaatamatuse tõttu toimepandud kuritegusid. Võitlusel iga nimetatud kuritegude rühma vastu on oma spetsiifika. Omakasulisi kuritegusid toimepannud isikute suhtes on vajalikud teistsugused mõjutamishendid kui isikute suhtes, kes on toime pannud vägivaldseid kuritegusid või tegutsenud ettevaatamatuse tõttu.

Kirjanduse andmeil⁶³ oli sotsialismimaades 1968. a.

⁶³ vt. В.Н. Кудрявцев. Структура преступности и социальные изменения. -- "Советское государство и право", 1971, № 6, стр. 105.

omakasulisi kuritegusid Poolas 53 %, Tšehhoslovakkias 43,5% ja Ungaris 39 %, kusjuures kuritegevus tervikuna seal aga väheneb. Ka NSV Liidus tervikuna on omakasuliste kuritegude osakaal umbes samasugune ning siingi ilmutab kuritegevus vähenemistendentsi. Kapitalistlikes maades on pilt teistsugune. USA-s ja Inglismaal oli 1969. a. omakasuliste kuritegude protsent 95 - 96, kuritegevus tervikuna aga kasvav.

Kuritegevuse struktuuri iseloomustavaks oluliseks näitajaks on toimepandud kuritegude jagunemine erinevate raskusrühmade järgi, s. t. olenevalt nende ühiskonnaohtlikkuse astmest.⁶⁴ Kuritegude ühiskonnaohtlikkuse astme kohta võib järeldusi teha ka mõistetud karistuse põhjal. Nende kuritegude suure osakaalu korral, mille eest mõisteti vabadusekaotus, on kuritegevuse struktuur hoopis teistsugune, võrreldes juhtumitega, kus esikohal on vabadusekaotusest kergemaliigilised karistused.

Olenevalt sellest, missuguses kriminaalkodeksi eriosa peatükis on toimepandud kuriteod ette nähtud, erineb kuritegevuse struktuur ühiskonnaohtlikkuse iseloomu poolest. Näiteks on varavastaste kuritegude suure osakaalu puhul kuritegevuse struktuur teistsugune, võrreldes juhtumitega, kus toimepandud kuritegude hulgas on nihkunud esiplaanile huligaansus ja ühiskondliku korra muud rikkumised.

Kuritegevuse struktuur oleneb ka sellest, missuguses kriminaalkodeksi eriosa paragrahvis on vastutus toimepandud kuritegude eest ette nähtud. Selle tunnuse alusel erineb kuritegevuse struktuur nii ühiskonnaohtlikkuse iseloomu kui ka astme järgi.

Kriminoloogiliste uuringute andmeil on NSV Liidus kuritegevuse struktuur kuritegude rühmade lõikes järgmine: kuriteod ühiskondliku korra ja ühiskondliku julgeoleku vastu - üle ühe kolmandiku (nende kuritegude hulgas on eriti suur huligaansuse osakaal, kuid ka autotranspordiala-

⁶⁴ Vt. eespool, 2. ptk., § 7.

seid kuritegusid on suhteliselt palju); kuriteod sotsialistliku vara vastu - 15-18 %; kuriteod isikliku vara vastu - 14-16 %; isikuvastased kuriteod - 15 %; majandusalased kuriteod - 5 %; valitsemiskorraldustased kuriteod - 3-4 %; ametialased kuriteod - 2-3 %; kuriteod õigusemõistmise vastu - 1,5 %; kuriteod kodanike poliitiliste ja tööalaste õiguste vastu - 0,5 %. Ülejäänud kuritegude osakaal on veelgi väiksem. Eriti ohtlikke riiklikke kuritegusid pannakse tänapäeval väga harva toime. Säärased kuriteod nagu diversioon, kahjurlus ja terroristlikud aktid, samuti banditism on käesoleval ajal praktiliselt kadunud.⁶⁵

Üksikute liiduvabariikide, oblastite, kraide ja rajoonide kuritegevuse struktuuris on märgatavaid erinevusi. Kohati on esikohal kuriteod kodanike isikliku vara vastu, huligaansuse osakaal ulatub aga mõningates linnades isegi 40 protsendini. Seevastu on rajoone, kus kodupuskari ajamise protsent moodustab kuritegevuse struktuurist kuni 30. NSV Liidu lõunarajoonides esineb muude paikkondadega võrreldes suhteliselt rohkem hulkurlust, Kaug-Põhjas aga seda kuritegu peaaegu üldse ei tunta.

Teatav eripära on kuritegevuse struktuuril ka Eesti NSV-s. Kirjanduse andmeil oli siin 1971. a. esikohal kodanike isikliku vara vargus (19,6 % kõigist kuritegudest), millele järgnevad riigi ja ühiskonna vara riisumine (13,5 %), huligaansus (12,9 %) ning transpordialased kuriteod (9,6 %).⁶⁶ Käesoleval ajal on mõnevõrra vähenenud huligaansuse ja transpordialaste kuritegude osakaal. Iga liiki parasiitluse osakaal kuritegevuse struktuuris on viimaseil andmeil 11,6 %.

Kuritegevuse struktuuri iseloomustab seegi, missugune on tahtlikult ja ettevaatamatuse tõttu toimepandud kuritegude vahetork.

Mõnikord määratakse kuritegevuse struktuuri ka sellest lähtudes, missuguse protsendi kõigist kuritegudest moodustavad 6 - 8 kõige enam levinud kuriteoliiki ja missugused need

⁶⁵ Vt. Криминалогия. М., 1968, стр. II7-II9.

⁶⁶ Vt. G a b r i e l H a z a k . Sõna on prokuröriil. - "Noorus", 1972, nr. 5, lk. 16.

kuriteod on. Kuritegevuse struktuuri selgitamine selle tunnuse alusel võimaldab koondada jõudusid kuritegevusvastase võitluse otsustavatesse lükkudes. NSV Liidus moodustavad sotsialistliku vara riisumised, huligaansus, kodanike isikliku vara vargused ja autotranspordialased kuriteod kuni kaks kolmandikku kuritegude üldarvust.

Kuritegevuse struktuuri iseloomustab samuti alaealiste kuritegevuse osakaal kuritegude üldarvus. Kirjanduse andmetel kõigub alaealiste kuritegevuse protsent NSV Liidus 3 - 4-st kuni 9 - 10-ni.⁶⁷ Eesti NSV-s oli see protsent 1971. a. 14,9⁶⁸. Kuriteo rühmade lõikes on alaealiste kuritegevuse struktuuris olulisi hälbeid täiskasvanute kuritegevusest. Eesti NSV-s moodustasid 1971. a. vargused 52,1 %, huligaansus 24,7 % ja mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine 9,2 % alaealiste kuritegevusest.⁶⁹

Kuritegevuse struktuur erineb olenevalt sellestki, misugune on retsidiivse kuritegevuse osakaal. NSV Liidus moodustab retsidiivne kuritegevus kogu kuritegevusest ühe kolmandiku, varguste ja röövimiste eest süüdimõistetute hulgas on retsidiiviste koguni kuni 40 %.⁷⁰

Retsidiivse kuritegevuse suur osakaal kuritegevuse struktuuris osundab puudujääkidele kuritegevusvastases võitluses. See näitab, et ei süüdimõistmine ega karistuse kandmine pole inimest parandanud ja ta paneb uuesti, sageli korduvalt kuritegusid toime. Seejuures ei ole harvad juhtumid, kus uued kuriteod on eelmistest raskemad. Sugugi erandlik pole seegi, et retsidiivist tõmbab kuritegude toimepanemisele kaasa ka teisi isikuid, sealhulgas alaealisi, ja tegutseb

⁶⁷ Vt. Криминология. М., 1968, стр. 340.

⁶⁸ Vt. Gabriel H a z a k . Sõna on prokuröril. - "Noorus", 1972, nr. 2, lk. 16.

⁶⁹ Sealsamas, lk. 17.

⁷⁰ Vt. И.М. Г а л ь п е р и н . Об уголовной ответственности рецидивистов в свете некоторых криминологических показателей эффективности борьбы с рецидивной преступностью. - Эффективность уголовноправовых мер борьбы с преступностью. Под ред. Б.С. Никифорова. М., 1968, стр. 222.

kuriteo organisaatorina. Ent asjal on teinegi külg. Kui retsidivistide arv ei kasva ja suureneb üksnes nende osakaal kuritegevuse struktuuris, siis järeldub sellest, et kurjategijate "kaader" ei täiene - kuritegelikule teele sattuvate isikute arv väheneb.

Kuritegevuse struktuuri on võimalik uurida muudegi tunnuste alusel, näiteks lähtudes sellest, kas kuritegu pandi toime avalikult või salaja, missugused olid kuriteo toimepanemise ajendid, motiivid, eesmärgid jne.

Nagu kuritegevuse seisundi nii ka kuritegevuse struktuuri väljaselgitamisel on absoluutarvudel teisejärguline tähtsus, kuigi mõnikord on needki vajalikud. Nimelt ei ole nendeta võimalik selgust saada kuritegevust iseloomustavate tunnuste faktilisest esinemissagedusest. Hoopis tagasihoidlikumalt kui kuritegevuse seisundi kindlaksmääramisel kasutatakse aga kuritegevuse struktuuri uurimisel kuritegevuse koefitsiente. Kuritegevuse seisundit iseloomustab eelkõige just kuritegevuse koefitsient. Kuritegevuse struktuuri selgitamisel on seevastu peamine, kui suure protsendi kogu kuritegevusest moodustavad niisugused kuriteod, millel on teatavad ühised tunnused, missugune on kuritegude teatava rühma osakaal. Kuid kuritegevuse koefitsiendid on kuritegevuse struktuuri uurimisel teatavas ulatuses siiski kasutatavad. Nii näiteks alaealiste kuritegevuse uurimisel pakub kahtlemata huvi alaealiste ja täiskasvanute kuritegevuse koefitsientide võrdlemine. Üldse on kuritegevuse koefitsientide arvutamine oluline neil juhtudel, kui kuritegevuse struktuuri uuritakse kurjategijate rühmade lõikes, võttes aluseks tunnused, mis on iseloomustavad elanikkonna teatavatele rühmadele üldse.

Näiteks iseloomustab kuritegevuse struktuuri (teataval määral aga ka kuritegevuse seisundit) see, kui palju on kuritegusid toime pannud mehed ja kui palju naised või missugune on kurjategijate haridustase. Kriminoloogiliste uurin-gute andmeil oli NSV Liidus näiteks 1966. a. kurjategijate hulgas mehi 87,8 %, naisi aga ainult 12,2 %.⁷¹

⁷¹ vt. С. С. О с т р о у м о в. Советская судебная статистика. М., 1970, стр. 141.

Kuritegevuse struktuuri uurimisel nende tunnuste alusel, mis kuritegusid toimepannud isikuid iseloomustavad, on kasutatav veel üks moodus. Nimelt siis, kui nendesamade tunnuste alusel on võimalik rühmitada elanikkonda üldse, pakub kahtlemata huvi kurjategijate mingi rühma osakaalu võrdlemine elanikkonna vastava rühma osakaaluga. Kurjategijate rühma osakaal määratakse seejuures kindlaks protsentides kurjategijate üldarvust, elanikkonna vastava rühma osakaal aga protsentides kogu 14 - 60-aastasest elanikkonnast, ning võrreldakse neid protsente omavahel. Kui näiteks 16 - 17-aastased noorukid moodustavad 12% kurjategijate üldarvust, kogu elanikkonna hulgas on aga selleealisi üksnes 9 %, siis kõnelevad need arvud kahtlemata 16 - 17-aastaste noorukite suu- rest kuritegelikust aktiivsusest.

3. Iseenesest on kuritegevuse seisund ainult üks, tavaliselt ajaliselt viimane lüli kuritegevuse dünaamikas. Ka kuritegevuse struktuuri võib uurida kui kuritegevuse seisundi struktuuri, s. t. kuritegevuse struktuuri teataval ühel, tavaliselt viimasel kitsamal ajavahemikul. Kuid on võimalik ja vaja uurida samuti kuritegevuse seisundi ja struktuuri dünaamikat. Üksnes säärasel viisil on selgitatavad kuritegevuses kestvalt avalduvad seaduspärasused, selles ilmnevad tendentsid.

Kuritegevuse dünaamika all mõeldakse kuritegevuse seisundi ja struktuuri muutumist teataval territooriumil mitmel erinevail, kuid omavahel võrreldavail ajaperioodidel. Kuritegevuse dünaamika näitab kuritegevuse tõusu või langust, samuti selle suhtelist püsivust teatavail ajavahemikel ja teatavas paikkonnas. Kuritegevuse dünaamika uurimise tulemusena võib teha mõningaid järeldusi selle kohta, kas kuritegevus lähemas tulevikus kasvab või väheneb, ning õigeaegselt tarvitusele võtta abinõusid kuritegevuse leviku edasiseks tõkestamiseks.

Kodanlikes maades kuritegevuse kõver tõuseb pidurdamatult. Sotsialismimaades on kuritegevuse dünaamika aga otse

vastandlik kodanlike maade omale. Sotsialismimaades kuritegevuse kõver langeb, ning see ilming on seaduspärane, kuna kuritegevus on siin hääbuv nähtus. Tõsi küll, kuritegevuse vähenemine ei kulge sotsialismimaades ühetasaselt. Siin on võimalikud seisakud ja kõikumised. Kuid üldist seaduspärasust - kuritegevuse vähenemist - need ei muuda.

Sellest seisukohast pakub suurt huvi kodanlike ja sotsialistlike maade kuritegevuse dünaamika võrdlemine. Kui võrrelda näiteks kuritegude arvu kodanlikus Eestis aastail 1920 - 1939 ja Nõukogude Eestis umbes niisama pikal ajavahemikul, nimelt aastail 1946 - 1964, siis ilmneb, et Nõukogude Eestis on kuritegude üldarv vähenenud 4,3 korda, kodanike vara vastu suunatud kuritegude arv aga koguni 5,8 korda. Seejuures järgnevad võrdluseks valitud perioodid mõlemal juhul vahetult sõja lõppemisele ning rahvaarv oli vaadeldaval ajavahemikul Nõukogude Eestis koguni mõnevõrra suurem kui kodanlikus Eestis.⁷²

Sama seaduspärasust võib täheldada kuritegevuse koefitsientide (100 000 elaniku kohta) võrdlemisel SFV-s ja SDV-s. Kuritegevuse koefitsient oli aastal 1963 SFV-s 2914 (100,0%) ja SDV-s 956 (100,0 %); aastal 1968 oli see koefitsient SFV-s 3588 (123,1 %) ja SDV-s 586 (61,3 %). Aastaks 1971 oli kuritegevuse koefitsient SFV-s tõusnud juba 4171-le (143,1%).⁷³

Seaduspärast vähenemistendentsi ilmutab kuritegevus ka Nõukogude riigis. Nõukogude võimu esimestel aastatel oli kuritegevus meie maal veel väga ulatuslik. See oli tingitud nii teravast klassivõitlusest riigis, kukutatud klasside ägedast vastupanust ja välismaiste imperialistide agressiivsete ringkondade septsustest kui ka sisemaal valitsevast majanduslikust laosest, näljast ja viletsusest. Liiasi oli

⁷² Vt. И.И. Карпец. О природе и причинах преступности в СССР. - "Советское государство и право", 1966, №1, стр. 85.

⁷³ Vt. "Nõukogude õigus", 1971, nr. 2, lk. 86; "Neue Justiz", 1965, Nr. 13, S. 401; "Staat und Recht", 1974, Nr. 3, S. 459.

tsarism pärandanud noorele Nõukogude võimule arvuka kurjategijate armee, kellest valdav osa revolutsiooni käigus vanglastest vabanes. Tsaari-Venemaa oli aga kõrge kuritegevustasemega maa, kus kohtuis arutati aastas 3,5 - 4 miljonit kriminaalasja.⁷⁴

Ent kuritegevuse üldine kõver hakkas Nõukogude riigis peagi langema. See nähtub järgmisest tabelist.⁷⁵

Aastad	Registreeritud kuritegude üldarv NSV Liidus
1922	100,0 %
1923	64,0 %
1924	80,0 %
1925	80,0 %
1926	72,0 %
1927	72,0 %

Kuritegevuse vähenemine aastail 1926 - 1929 ei ole siiski järjekindel. Seoses kulakluse kui klassi likvideerimise poliitikaga ägenes linna ja maa erakapitalistlike kihtide vastupanu Nõukogude võimule. Kuritegevust mõjutasid ka mõned muud asjaolud, näiteks 1927. a. ulatuslik amnestia, mille tulemusena vabanes kinnipidamiskohtadest isikuid, kes ei olnud paranemise teele asunud. Ei saa märkimata jätta sedagi, et veel aastal 1928 ei olnud NSV Liidus likvideeritud tööpuudus.

Kuritegevuse ulatusest neil aastail võib mõningase kujutluse saada süüdimõistetute arvu järgi Vene NFSV-s. Vene NFSV rahvakohtud mõistsid 1928. a. süüdi 955 629 isikut, s. t. 952 isikut 100 000 elaniku kohta.⁷⁶ Vene NFSV kohtu-

⁷⁴ vt. С.С. Остроумов. Преступность и ее причины в дореволюционной России. М., 1960, стр. 168.

⁷⁵ vt. Курс советского уголовного права. Т. II. Преступление. Ред. колл. А.А.Понтоковский, П.С.Ромашкин, В.М.Чиквадзе. М., 1970, стр. 79.

⁷⁶ vt. Н.Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр. 187.

te arutada oli aga valdav osa kriminaalasjadest kogu NSVL-i-dus.

Järgnevate aastate kuritegevuse ulatusest on pildi saamine raskendatud, kuna arvulised andmed ei kajasta küllaldaselt määral kuritegevuse faktilist langust. Asi on selles, et neil aastail esines tõsiselt liialdusi kuritegevusvastases võitluses ning kohtulikult süüdi mõisteti hulgaliselt ka isikuid, kelle käitumises kuriteokoosseis puudus. Ometi on allpool esitatavad arvandmed huvipakkuvad ka siis, kui nad näitavad, missugune oli kuritegevuse kõvera minimaalne langus.⁷⁷

Aastad	Süüdimõistetute arv Vene NFSV-s
1930	100,0 %
1933	94,7 %
1935	83,4 %
1937	58,2 %

Suur Isamaasõda tekitas meie maale kolossaalset kahju. Sõja majanduslike, demograafiliste, psühholoogilis-sotsiaalsete ja muude tagajärgede tõttu kuritegevuse kõvera langus mõnevõrra pidurdus, igal juhul võinuks see olla suurem, saanuks meie maa segamatult rahulikku ülesehitustööd teha. Võrreldes sõjaeelse, 1940. aastaga, iseloomustavad kuritegevuse dünaamikat pärast sõda järgmised arvud.⁷⁸

Aastad	Süüdimõistetute arv Vene NFSV-s
1940	100,0 %
1945	63,0 %
1950	52,5 %
1955	33,0 %
1962	24,6 %

⁷⁷ vt. Курс советского уголовного права. (Часть Общая.) Т. I. Отв. ред. Н.А.Беляев, М.Д.Шаргородский. Л., 1968, стр. 190.

⁷⁸ Н.Р. М и р о н о в. Укрепление законности и правопорядка в общенародном государстве - программная задача партии. М., 1964, стр. 35.

Võrreldes 1964. aastaga vähenes kuritegevus 1965. a. veel 7,6 %.⁷⁹ Seevastu 1967. a. langes kuritegevuse kõver 1966. aastaga võrreldes vaid veidi.⁸⁰

Nende arvude hindamisel tuleb arvesse võtta, et süüdimõistetute arvu langus ei ole alati adekvaatne kuritegevuse vähenemisega. Eriti kehtib see kuuekümnendate aastate alguse kohta, kui kurjategijaid hulgaliselt vabastati kriminaalvastutusest seoses nende suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamisega.

Süüdimõistetute arvu oluline vähenemine alates viiekümnendate aastate teisest poolest on osalt seletatav ka tõsiasjaga, et paljude varem kuritegudeks tunnistatud tegude eest kriminaalvastutus tühistati. Eriti ulatuslikult piirasid kriminaalvastutust liiduvabariikide kriminaalkodeksid, mis jõustusid kuuekümnendate aastate algul. Meie uuringute andmeil ei olnud ENSV KrK järgi enam karistatavad 30 % tegudest, milles enne koodeksi kehtimahakkamist olid süüdimõistvad kohtuotsused tehtud.

Teiselt poolt on ka asjaolusid, mis on kuritegevuse langust pidurdanud. Aastal 1953 oli väga ulatuslik amnestia. Selle tulemusena vabanes kinnipidamiskohtadest ohtlikke kurjategijaid, kes ei olnud asunud paranemise teele, vaid hakkasid uuesti kuritegusid toime panema.

Ka ühiskondliku mõjutamise vahendeid kohaldati sageli põhjendamatult. Kurjategijate hulgas hakkas levima karistamatus tunne, mis üksnes kahjustas kuritegevusvastast võitlust ning ei soodustanud kuritegude ärahoidmist. Siiski pole alust eitada, et ka sotsialismilt kommunismile ülemineku perioodil iseloomustab kuritegevust tervikuna vähenemine.

4. Kuritegevuse **parameetreid**, s. t. seisundit, struktuuri ja dünaamikat võib uurida erinevatel tasanditel. Olenevalt nendest tasanditest eristatakse

⁷⁹ vt. Курс советского уголовного права. (Часть Общая.) Т. I. Отв. ред. Н.А.Беляев, М.Д.Шаргородский. Л., 1968, стр. 191.

⁸⁰ vt. Криминология. М., 1968, стр. II7.

se kuritegevuse uurimist konkreetsel objektil, s. t. teatavas asutuses, ettevõttes või organisatsioonis; mingis linnas, rajoonis või oblastis; ühes või teises liiduvabariigis või NSV Liidus tervikuna. Loomulikult võib ülesannet piirata ka kuritegude mingi liigi või rühma parameetrite uurimisega.

Kuritegude arv konkreetsel objektil on tavaliselt väike ja selle alusel on vaevalt võimalik kaugemale ulatuvaid teaduslikke järeldusi teha. Sel puhul on peamiseks ülesandeks välja selgitada ebaterved nähtused vastaval objektil ja need kõrvaldada. Vastasel juhul võivad nad seal tingida ebaühiskondlike ilmingute ja kuritegevuse kasvu.

Kuritegevuse uurimise puhul mõnes linnas või rajoonis võib juba seada ulatuslikumaid eesmärgi. Sellel tasandil on kuritegude arv reeglina küllalt suur selgitamiseks seaduspärasusi kuritegevuse seisundis, struktuuris ja dünaamikas, sest juba toimib suurte arvude seadus. Seda eriti juhul, kui uuritakse kaht linna või rajooni võrdlevalt. Säärase uuringu tulemusena on võimalik kindlaks määrata kuritegevusvastase võitluse peamised lülid vastavas linnas või rajoonis.

Kuritegevuse uurimine teatavas linnas või rajoonis on ettevalmistavaks staadiumiks kuritegevuse uurimisele kogu vabariigi ulatuses. Kuritegevuse uurimine kogu vabariigis lülitub omakorda kuritegevuse uurimise programmi NSV Liidus tervikuna. Kuritegevuse parameetrite uurimine liiduvabariigis, seda enam aga NSV Liidus tervikuna nõuab ühtset uurimisprogrammi ja metoodikat, ühtsete kriminoloogiliste ja kriminaalstatistiliste näitajate väljatöötamist, laimamatut kriminaalregistratsiooni ning loomulikult ka kogutud andmete töötlemist moodsa elektronarvutustehnika abil. See kõik pole võimalik pikaajaliste eeltöödeta. Käesoleval ajal on enam levinud valikulised uuringud. Kui need on piisavalt soliidid, on nende tulemused laiendatavad ka kuritegevusele tervikuna.

Siiski peab silmas pidama, et ühelgi eespool käsitletud viisil ei ole võimalik saada kuritegevuse kohta ammen-

davaid andmeid. Asi on selles, et igal juhul jääb arvestusest väljapoole nn. latentne kuritegevus, s. t. varjatud, avastamata kuriteod. Tõsi küll, kuritegude avastamise protsent on NSV Liidus väga kõrge. Kirjanduse andmeil avastatakse meil praegu üle 96 % kõigist kuritegudest. Võrdluseks märgitagu, et 1927. a. oli see protsent alla 64.⁸¹ Tuleb aga arvesse võtta, et kaugeltki mitte kõik kuriteod ei saa võimuorganitele teatavaks, sest paraku mitte alati ei teatata toimepandud kuritegudest. Seda võivad tingida mitmesugused asjaolud, näiteks kannatanu häbitunne tema vägistamise korral, kartus kättemaksu ees, kaastunne kurjategija vastu jm.

5. Kuritegevuse parameetrite kindlaksmääramist raskendab asjaolu, et toimepandud kuritegude ja neid toimepannud isikute, s. t. kurjategijate arv ei lange tavaliselt kokku. On võimalik, et üks isik paneb teataval ajavahemikul ja teataval territooriumil toime mitu kuritegu. Teiselt poolt pole aga välistatud ka ühe kuriteo toimepanemine mitme isiku poolt. Selleks, et kuritegevuse koefitsiendis kajastuks nii toimepandud kuritegude kui ka nende toimepanijate arv, võib kasutada järgmist valemit:

$$K = \frac{Ku + Is}{2} .$$

Toodud valemis tähistab K kuritegevuse koefitsienti (1000, 10 000 või 100 000 elaniku kohta), Ku toimepandud kuritegude ja Is kurjategijate koefitsienti (sama arvu elanike kohta). On teisigi, hoopis keerulisemaid valemeid, milles koefitsiendi (K) suurus seatakse sõltuvusse ka toimepandud kuritegude raskusest. Sellekohast üldtunnustatud valemit ei ole senini siiski veel välja töötatud.

⁸¹ vt. Н.Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр. 183.

Kirjandust

Rebane, Ilmar. Algteadmisi kriminoloogias.
Tln., 1975, 1. ja 2. ptk.

Карпец И. И. Проблема преступности. М., 1969, гл. I
и IV.

Криминология. М., 1968, гл. V.

Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М.,
1969, раздел II.

Орехов В. В. Социальное планирование и вопросы борь-
бы с преступностью. Л., 1972, гл. I.

Преступность несовершеннолетних в капиталистических странах.
Отв. ред. А.М.Яковлев, Г.М.Миньковский.
М., 1970.

Преступность несовершеннолетних и борьба с ней в зарубежных
странах. Отв. ред. Д.С.Карев. М., 1961.

Рaudсалу В.Ю., Ребане И. А., Сильд -
мяэ И. Я. О создании автоматизирован-
ной системы юридической информации. - "Со-
ветское государство и право", 1974, № 5,
стр. 31-36.

Ребане И. О преступности в г.Тарту в 1946-1970 гг. -
Уч. зап. ТТУ. Вып. 318. Тарту, 1974, стр.
72-86.

ÜSIKKURITEO JA KURITEGEVUSE PÕHJUSED

§ 1. Üsikkuriteo ja kuritegevuse põhjuste uurimise metodoloogilistest alustest

I

Et kuritegusid ära hoida, kuritegevust järk-järgult vähendada ja see lõpuks likvideerida, peab teadma kuritegevuse põhjusi, need põhjused välja juurima või vähemasti nende toimet piirama. Toimepandud kuritegu ei saa ju enam olematuks teha. Ta jääb objektiivse tegelikkuse faktiks, vaatamata sellele, et süüdlast rangelt karistatakse. Õeldust järeldubki kuritegude toimepanemise põhjuste uurimise erakordne tähtsus.

Kuritegevuse põhjusi nõukogude ühiskonnas on käsitlenud mitmeti. Kahekümnendatel aastatel ja kolmekümnendate aastate alguses olid meil laialdaselt levinud neolombrosiaanlikud ja lombrosiaanlikud vaated. Nendest lähtudes anti kuritegevuse põhjuste hulgas domineeriv või vähemasti üpris kaalukas koht bioloogilistele ja antropoloogilistele faktoritele. Hiljem, kolmekümnendate aastate teisel poolel ja neljakümnendatel aastatel tuldi arvamusele, et kuritegevuse põhjusi meil tuleb otsida klassivõitluse teravnemisest. Seejärel aga leiti, et kuritegevuse põhjusteks nõukogude ühiskonnas on minevikuga inimeste teadvuses ja kapitalismile eri olemasolu. Säärase, kõige üldisema teesiga piirdutigi paljude aastate jooksul. Kuritegevuse põhjuste sotsioloogilisest uurimisest loobuti. Seetõttu ei tulenenud ka järeldu-

sed kuritegevuse põhjuste kohta nende põhjuste uurimisel saadud andmetest, vaid tegemist oli aprioorse, tõestamatu väitega.

Pealiskaudsust ja üldsõnalisust kuritegevuse põhjuste käsitlemisel soodustas kriminaalstatistika puudumine, samuti neil aastail levinud tegelikkuse lakeerimine ja puuduste varjamine. Seetõttu ei püütud seletada, missugustest konkreetsetest asjaoludest on tingitud minevikuigandite püsimine inimeste teadvuses. Tõsi küll, väideti, et minevikuigandid inimeste teadvuses on tingitud teadvuse mahajäämisest ühiskondlikust olemisest või siis raja tagant meieni kanduvast välispropagandast. Kuid praktilises võitluses kuritegevuse vastu oli sellest vähe kasu. Nende lähtekohade juures polnud võimalik välja töötada kuritegevuse ärahoidmise konkreetset programmi.

Iseenesest on muidugi õige, et minevikuigandid inimeste teadvuses ja kapitalismileeri maad põhjustavad nõukogude ühiskonnas kuritegevust. Sellele arusaamisele jõudmist tuleb hinnata tunnustavalt. Ent nii üldsõnalise järeldusega ei saa tänapäeval enam piirduda.

Teadusliku mõtte edasine areng on juba täpsustanud ja peab veelgi täiendama ja täpsustama seisukohta, mille kohaselt kuritegevuse põhjused meie maal ammenduvad minevikuiganditega inimeste teadvuses ja kapitalismileeri maade olemasoluga. Elkõige tuleb aga selgusele jõuda küsimuses, kas kõneldes minevikuiganditest ja kapitalismileeri maade olemasolust kui kuritegevuse põhjustest, peetakse silmas nende põhjuste sotsiaalset olemust või osundatakse ühtlasi nende põhjuste päritolule, allikale.

Paljud NSV Liidus toimepandud kuriteod pärinevad tööpoolest otseselt kapitalismileeri maadest. Nimelt saadavad imperialistlikud agressiivsed ringkonnad meie maale raja tagant spioone ja diversante meie rahuliku ülesehitustöö kahjustamise eesmärgil. Ka ässitab vaenulik välispropaganda Nõukogude kodanikke meie riigi ja rahva vastu. Elkõige väljendub see vaenulik tegevus NSV Liidu ja

kogu sotsialistliku sõprusühenduse maade vastu eriti ohtlike riigivastaste kuritegude toimepanemisele õhutamises. Kuid eriti ohtlikke riigivastaseid kuritegusid pannakse meil käesoleval ajal väga vähe toime. Oma eesmärgi ei ole imperialistlikud agressiivsed ringkonnad ilmselt suutnud ega suudagi saavutada.

Mis puutub kapitalismi iganditesse inimeste teadvuses, siis tuleb siin olla järeldustega ettevaatlikum. Elkõige tekib küsimus, kuidas võivad igandid teadvuses pärineda minevikust, kui inimene polegi elanud kapitalismi tingimustes. Ometi ei seisne küsimuse tuum selles.

On täiesti võimalik, et inimene ei toogi minevikuigandeid kapitalistlikust ühiskonnast kaasa. Ta omandab need keskkonnas, milles elab, ning võtab vastu inimestelt, kellega suhtleb. Eelnevaga seletubki, kuidas leiavad minevikuigandid tee nende noorte inimeste teadvusse, kes on sündinud nõukogude korra ajal ning pole ise kapitalismi tingimustes üldse viibinud. Noorele inimesele võivad minevikuigandid üle kanduda vanemalt, tuttavalt ja keskkonnalt, milles ta viibib. Loomulikult võib aga inimene minevikuigandid kaasa tuua ka vahetult kapitalistlikust ühiskonnast, kui ta on seal üles kasvanud või viibinud. Sageli pärinevad need igandid otseselt raja tagant. Neid toidab välispropaganda: kapitalistlike maade televisioon, raadio, ajakirjandus ja kogu elumaneer, millel puudub sotsiaalne väärtus (asjade kultus, egoistlik, kitsalt endasse sulgunud individualism ning anarhistlik enesepiiramatus). Sellise elulaadiga puutuvad meie inimesed ühel või teisel viisil otseselt või kaudselt kokku ja pahatihti matkivad seda moodsa pähe.

Mis puutub igandite sotsiaalsesse olemusse, siis on see kapitalistlik, kuigi pole välistatud igandite kuulumine veel varasematesse ühiskondlikesse formatsioonidesse. Ühelgi juhul ei tulene aga minevikuigandid sotsialistliku ühiskonna olemusest, selle sotsiaal-majanduslikust struktuurist.

Sotsialismi olemusele vastab ühiskonnaliikmete kollektiivsus ja solidaarsus, mis avaldub nii mõtlemisviisis kui

ka käitumisladais. Kollektivismist ja solidaarsusest kantud mõtlemisviis ja käitumislada juurduvad töölisklassis juba kodanlikus ühiskonnas, kuna organiseeritud võitlus kapitalistliku kurnamise vastu saab edukas olla üksnes siis, kui proletariaadi klassidistsipliinist rangelt kinni peetakse. Siiski ei tõrju ekspluataatorlike klasside majandusliku ja poliitilise ülemvõimu murdmise korraga ja täies ulatuses välja kodanlikule ühiskonnale omast mõtlemisviisi ja käitumisladi, mis on kantud egoismist ja kitsast, tavaliselt anarhilisest individualismist. Oma suhtelise iseseisvuse tõttu avaldavad nad mõju ka veel siis, kui on juba minetanud oma reaalse baasi. Ja just sellepärast, et säärasel mõtlemisviisil ja käitumisladal ei ole meie ühiskonnas enam reaalsed baasi ja nad pole sotsialistlikule ühiskonnale omased, tulebki neid pidada igandlikeks nähtusteks.

Et tegemist on igandlike nähtustega, järeldub kanende järkjärgulisest ja seaduspärasest väljatõrjumisest sotsialismi ajal. Sotsialistlikus ühiskonnas talletab inimese teadvus palju enam positiivseid mõjustusi - sotsialistlikule ühiskonnale omast mõtlemisviisi ja käitumisladi - , mille abil igandid inimeste teadvuses viimaks ületatakse. Just see arengusuund on sotsialismi olemusest tulenev ja lõpptulemusena võidukas. Ja just see arengusuund - inimeste teadvuses olevate minevikuigandite kui kuritegevuse põhjuste sammammuline väljatõrjumine - ise loomustab olulisel määral ka kuritegevuse järkjärgulist likvideerimist meie maal.

Minevikuigandeid inimeste teadvuses ja kapitalismileeri maade olemasolu on võimalik vaadelda nii kuritegevuse kui ka üksikkuritegude toimepanemise põhjusena.

Kui minevikuigandeid inimeste teadvuses käsitleda üksikkuritegude toimepanemise põhjusena, siis teritub tähelepanu sellele, et igandid kutsuvad nendest nakatatud inimeses esile otsuse toime panna kuritegu. Järelikult käsitletakse neid igandeid sel juhul esijoones psüühiliste

faktoritena, mis kuriteo toimepanemist tingivad. Sellest aspektist on minevikuigandid inimeste teadvuses nende teatavad vaated ja tõekspidamised, motiivid ja eesmärgid, käitumislaid ja harjumused. Sageli ei saa minevikuigandite kütikes tegutsev inimene ise arugi, et just igandid määravad tema käitumislaidi. Ometi pole põhjust kahelda selles, et minevikuiganditest inimese teadvuses ongi sageli tingitud otsus toime panna kuritegu. On ilmne, et säärased minevikuigandid nagu kasuahnus, karjerism või hoolimatus kaaskodanike vastu tõukavad kuritegevusele.

Vaadeldes minevikuigandeid inimeste teadvuses kui üksikuritegevuse toimepanemise põhjust, saame me järelikult mõningase pildi kuritegevuse toimepanemise "psüühholoogilisest mehhanismist". Teatava kujutluse saame me ka kuritegevuse toimepanemise põhjuste sotsiaalsest olemusest ning nende põhjuste päritolust. Kuid eelneva asi piirdubki.

Vähe viljakas on selles plaanis otsida abinõusid kuritegevuse ärahoidmiseks. Ei saa vastust ka reale muudele küsimustele. Nii jääb selgusetuks, miks ei nakata minevikuigandite kolded kõiki inimesi, kes nendega kokku puutuvad, või kuigi nakatavad, siis miks mitte sel määral, et pandaks toime kuritegu. Pole ju kõik minevikuigandite kandjad kurjategijad. Me ei saa vastust ka küsimusele, kas kuritegevuse toimepanemise põhjused ammenduvad minevikuiganditega, ning eitava vastuse korral, missugune koht on nendel iganditel kuritegevuse toimepanemise põhjuste struktuuris.

Konkreetsed sotsioloogilised uuringud näitavad, et inimese teadvus tervikuna ei ole tavaliselt minevikuiganditest mürgitatud ning on sageli üsna kirju. On reeglipärane, et inimene on omaks võtnud kommunismiehitaja moraalikoodeksi teatavad põhimõtted, kuid on samaaegselt ka mõningate kapitalistliku ühiskonna igandite kammitsais. On üldse äärmiselt erandlik, et inimese teadvus on terves ulatuses minevikuiganditest nakatatud. Kuid tõsi on ka see, et ühel või teisel määral on kapitalistlikule ühiskonnale

omaste arusaamade ja kujutelmade, tõekspidamiste ja käitumislaiidi kütkes praegu veel paljud meie kodanikud. Vaatamata sellele, et sotsialism on meie maal võitnud täielikult ja lõplikult ning me elame kommunismiehitamise ajajärjul, pole suudetud minevikuigandeid nõukogude inimeste teadvusest lõplikult välja tõrjuda.

Ilmselt on meie ühiskonnas veel nähteid, mille mõjul minevikuigandid inimeste teadvusse tungivad ja seal endale pesapaiga leiavad. Iseeneslikult, protsesside mõjul, mis toimivad meis endis, ei muutu aga minevikuigandid aktiivseiks.

Seejuures on minevikuigandite toime inimeste käitumisele erinev. Mõned inimesed panevad nende mõjul kuritegusid toime, teised aga mitte. Nähtavasti toimivad koos iganditega veel mingid muud tegurid ning kuritegu on nende kõigi koostoiime tulemus. Ilmselt on minevikuigandid inimeste teadvuses vaid üheks faktoriks kuritegude toimepanemise põhjuste hulgas.

Ühtlasi tuleb märkida, et kaugeltki kõigi kuritegude põhjuste hulgas pole võimalik leida minevikuigandeid inimeste teadvuses. Vaevalt küll, et need igandid räägivad kaasa säärase kuritegude toimepanemisel, nagu seda on autoaarii tekitamine üleväsimusest juhi poolt, kes pingutab kiireloomulise veose kohaletoimetamisega; ettevaatamatuse tõttu ülliraske kehavigastuse põhjustamine joobnule, kes tänaval tülitab kodanikku, kui viimane, õigesti arvestamata oma jõudu, joobnu nii tugevasti eemale tõukab, et see, kukkudes asfaldile, saab peaaju põrutuse; alaealise poolt hädakaitse piiride ületamine tugeva hingelise erutuse seisundis; ametialane lohakus, tingituna sellest, et süüdlane unustab perekondlike murede tõttu tutvumast oma tegevust reguleeriva juhendiga; ema tundest poja vastu viimase raskest kuriteost teatamata jätmine, jms.

Kõneldes minevikuigandeist inimeste teadvuses kui kuritegevuse põhjusest meie maal, kanname me need põhjused tervenisti ideoloogia, pealisehituse valdkonda. Kuigi pealis-

ehitus on suhteliselt iseseisev, pole siiski põhjendatud selle lahtirebimine ühiskondlikust olemisest. Vastuvaidlusi tekitab ka kuritegevuse ideoloogiliste põhjuste ammen-damine minevikuiganditega inimeste teadvuses. Ilmselt peab kuritegevuse põhjuste käsitletus sotsialistlikus ühiskonnas olema avaram ja hõlmama peale ideoloogiliste ka ühiskondliku olemisega seoses olevaid põhjusi, kusjuures ideoloogilisi põhjusi ei tohi ammendada minevikuiganditega inimeste teadvuses. Säärane järeldus tuleneb kas või asjaolust, et minevikuigandid inimeste teadvuses ei ole kõigi kuritegude toimepanemise põhjuseks.

Ent ei saa eitada ka seda, et ideoloogilistel teguritel on äärmiselt tähtis kaal kuritegevuse põhjuste hulgas. On ju kuritegevuse peamine majanduslik põhjus - inimese ekspluateerimine inimese poolt - meie maal välistatud.

Minevikuigandite käsitlemine kuritegevuse peamise põhjusena ning selle kõrval ka kapitalismileeri maade olemasolu tunnistamine kuritegevuse põhjuseks kõneleb teadusliku mõtte teatavast loidusest. Sellepärast on kahetsusväärne, et ka käesoleval ajal leidub autoreid, kes kuritegevuse põhjuste probleemi taandavad minevikuiganditele inimeste teadvuses ja kapitalistlikest maadest lähtuvalle Nõukogudevaenulikule propagandale ja meile võõra ideoloogia levitamisele.⁸²

II

Kuriteo ja kuritegevuse põhjuste uurimise metodoloogilistes alustes selgusele jõudmiseks on vaja lahendada ka küsimus, kas ja missugust osa etendavad nende põhjuste hulgas bioloogilised faktorid.

Lombroso poolt esitatud andmed⁸³ olid ilmselt ebapii-

⁸² Vt. Советское уголовное право. Часть Общая. М., 1972, стр. 75-77.

⁸³ Vt. Ilmar Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Sissejuhatus. Opetus kriminaalseadusest. Tartu, 1973, lk. 77-79.

savad kinnitamaks sünnipärase kurjategija olemasolu. Siiski püüavad kodanlikud kriminoloogid ühel või teisel viisil ning üha uusi väiteid appi võttes sünnipärase kurjategija ideed taaslustada või vähemasti tõestada, et peale sotsiaalsete faktorite tingib kuritegevust ka bioloogiline eelsoodumus või päritud psühhofüüsiline eripära. Isegi enamik sotsioloogilise suuna esindajaid kodanlikus kriminoloogias ei välista bioloogiliste faktorite mõju kuritegevusele, kuigi nad Lombroso õpetusse suhtuvad üldiselt eitavalt. See sunnibki marksistlikult seisukohalt vastama küsimusele, kas ja millist osa bioloogilised faktorid kuritegevuses etendavad. Vastus on seda vajalikum, et kõnesoleva probleemiga on tegeldud ka nõukogude kriminoloogias. Kahekümnendatel aastatel ja kolmekümnendate aastate esimesel poolel olid nõukogude kriminoloogias koguni laialt levinud üsna lombrosiaanlikud seisukohad - kriminaalantropoloogia oli tollal kuritegevuse ja kurjategijate uurimise kabinetide peamiseks huviobjektiks. Hiljem nende kabinetide tegevus küll lakkas. Kuid nüüdki tungivad nõukogude kirjanusse ajuti mõtteavaldused (I.S.No'i jt.), nagu oleks inimese teadvuses juba sündides kodeeritud sotsiaalse käitumise programm vähemasti sotsiaalsete instinktide tasemel. Raken-datuna kriminoloogiasse tähendab see, et ka antisotsiaalse või kuritegeliku käitumise programm on inimese teadvuses juba sündides olemas.

Faktid vaidlevad nendele seisukohtadele vastu. On teada juhtumid, ja neid on põhjalikult uuritud, kus lapsed on üles kasvanud tingimustes, mis nende suhtlemise teiste inimestega täielikult välistasid. Need lapsed olid nelja kuni kaheksa aasta vanuselt viidud metsloomade poolt džunglitesse. Nad elasid koos metsloomadega, kes nende eest hoolitsesid. Kui nad aastate möödudes inimeste hulka tagasi toodi, siis ilmes, et nad on neljajalgsete eluviisidega kohanenud. Osutus peaaegu võimatuks õpetada neile isegi kõige algelisemaid inimkombeid. Ning ei saanud juttugi olla mingist sotsiaalse käitumise programmist, mis juba sün-

dides oleks nendes kodeerituna olemas olnud.

Kuritegevuse pärilikkust on püütud tõestada ka üksikute kurjategijate sugupuu uurimisega. Esitati andmeid selle kohta, et kurjategijate esivanemate ja järglaste hulgas on samuti rohkesti kurjategijaid. Tegelikult pole aga kuritegevuse pärilikkust võimalik sel viisil tõestada. Ameerika kriminoloog Edwin H. Sutherland on näidanud, et mitmete ameerika austusväärsete ja seadusekuulekate poliitikutegelaste esivanemad on korduvalt sattunud vastuolulisele minaalseadusega.⁸⁴ Lähitudes kuritegevuse pärilikkusest poleks see mõistagi võimalik.

Tõestamiseks kuritegevuse pärilikkust, on viimasel ajal osundatud ka sellele, et kurjategijail esineb kromosoomide anomaalia. Tavaliselt on inimesel rakutuumas 23 paari kromosoomi, seega 46 kromosoomi. Nendest 45. ja 46. on sugukromosoomid. Sugukromosoomi on kahte liiki: x- ja y-kromosoomid. Naistel on kaks x-kromosoomi, meestel aga üks x- ja üks y-kromosoom. Mõnedel meestel on sedastatud kromosoomianomaaliaid, nimelt veel üks, 47. sugukromosoom. Selliseid mehi iseloomustavad mitmed karakteroloogilised iseärasused. Kui 47. kromosoom on x, siis on sellise kromosoomiga mees eunuhhitaoline, loid, tahtejõuetu ja madala intellektiga. On aga 47. kromosoom y, siis on säärane mees pikakasvuline, tugeva, nn. kolaka kehaehitusega, tal on tugevad prominentsid näol ning ta on emotsionaalselt labiilne, pidurdamatu ja agressiivne. See ongi mõningaid välismaa teadlasi ajendanud uurima kurjategijail kromosoomianomaaliaid. Nende uuringute tulemusena väidetakse, et kurjategijail, samuti psühhiaatria-asutustesse paigutatuil esinevat nimetatud anomaaliaid sagedamini kui seadusekuulekail inimestel. Sellest järeldatakse, et just kromosoomianomaaliaid tõukavad kuritegelikule, agressiivsele käitumisele ning järelikult on kuritegevus sünnipärane. Üldse on uuritud kromosoomianomaaliaid Inglismaal, Kanadas ja USA-s 5342-1

⁸⁴ Vt. Криминалогия. М., 1968, стр. 48.

kurjategijal ja vaimuhaigel, kelle kasv oli 183 sentimeetrit või enam ning kelle käitumises ilmnis agressiivsus või julmus. Nendest 103-l või umbes kahel protsendil esines kromosoomianomaalia. Kontrollgrupi moodustasid 9700 meest aatomitööstuse töliste, doonorite, vastsündinute ja juhuslikult valitute seast. Kromosoomianomaaliaid esines selles grupis 0,2 protsendil.

Need arvud on liiga väikesed selleks, et mingeid katteoorilisi järeldusi teha. Tõestatuks tuleb aga lugeda, et kromosoomianomaaliaid esineb üldse, sealhulgas ka kurjategijail üpris harva. Veel üllatavam on aga järgmine tõsiasi: kromosoomianomaaliatega kurjategijate hulgas oli agressiivse käitumisega isikuid tunduvalt vähem kui muude kurjategijate hulgas. Samuti väärrib märkimist, et kromosoomianomaaliaga kurjategijad olid mõistetud vabadusekaotusele keskmiselt 14 aastaks, kontrollgruppi kuuluvad kurjategijad aga 17 aastaks. Ning lõpuks äratab hämmeldust, et kurjategijad ja vaimuhaiged moodustasid ühe grupi. Ent kui peakski õnnestuma tõestada, et kromosoomianomaaliaga meestel on antisotsiaalne, agressiivne käitumine sünnipärane, siis tuleks need mehed tunnistada mitte kurjategijaiks, vaid süüdimatuiks, kes oma psüühilise seisundi tõttu ei saa endale oma tegudest aru anda ja neid juhtida. Nende kriminaalvastutus oleks seetõttu välistatud.⁸⁵

Kuritegelikkuse sünnipärasust on samuti püütud tõestada andmetega kaksikute poolt toimepandud kuritegude kohta. Teatavasti eristatakse ühemunakaksikuid ja kahemunakaksikuid. Esimesed sünnivad siis, kui üks viljastatud munarakk jaotub kaheks iseseisvaks osaks, teised aga siis, kui korraga viljastub kaks munarakku. Esimesed on geneetiliselt

⁸⁵ vt. О. Дубовик. Исследования о хромосомных аномалиях. - "Социалистическая законность", 1974, № I, стр. 76-77. Кромосоманомалиид курјатегіјал, нінг үлдсе курітегелікке пәрілікке кұсімұсі он Еесті NSV-с кәсітленуд медісінідоктор проф. К. Пөлдвере. Vt. К. Пөлд - в е р е. Курітегеліккес ја пәріліккес. - TRJ Toimetised. Vihik 316. Kriminoloogia-alaseid töid IV. Tartu, 1974, lk. 87-93.

ja seega ka pärilikkuselt täiesti identsed, mida teiste kohta öelda ei saa.

See asjaolu ongi ajendanud selgitama, millal panevad mõlemad kaksikud sagedamini kuritegusid toime, kas siis, kui nad on geneetiliselt identsed (ühemunakaksikud), või siis, kui nad seda ei ole (kahemunakaksikud). Üldse on sellel otstarbel uuritud 249 ühemunakaksikute paari ja 264 kahemunakaksikute paari kuritegelikku käitumist. Juhtumid, kus ka teine ühemunakaksik pani toime kuriteo, oli 62,6%, kõigest 25 % aga neid juhtumeid, kus seda tegi ka teine kahemunakaksik. Et ühemunakaksikuist said mõlemad kurjategijaks sagedamini kui kahemunakaksikuist, seda seletati esimeste käitumise suurema ühelaadilisusega, mida tingib geneetiline identsus või teiste sõnadega - pärilikkus. Loomulikult tõusetus seejuures küsimus, miks sai paljudel (37,4 %) juhtudel siiski ainult üks ühemunakaksikurist kurjategijaks, kuna teine jäi seadusekuulekaks kodanikuks. Selleleegi küsimusele leiti vastus. Väideti, et kui kahe ühemunakaksiku käitumine pole samane, siis on see tingitud erinevustest nende arengutingimustes.

Erinevate arengutingimuste all tuleb mõelda sotsiaalseid faktoreid. Ning kui isegi pidada kogutud andmeid küllaldaseks järelduste tegemiseks (vaevalt küll, et nad seda on), siis ilmneb, et osundamisega sotsiaalsetele faktoritele on kogu sünnipärase kuritegevuse paratamatuse teooria kokku varisenud.

Öeldust ei järeldu aga, et bioloogilised tegurid, inimese sünnipäraseks omadused ja psühhofüüsiline struktuur ei etendaks mingit osa tema isiksuse kujunemisel ja tema käitumises, sealhulgas kuriteo toimepanemisel. Vastasel juhul tuleks eitada pärilikkust tervikuna. Kuid pärilikkus on teaduslikult tõestatud. Inimene ei lakka olemast bioloogiline isend, kuigi ta on Maal kõrgeima arengutaseme saavutanud organism. Ei ole kaugeltki juhuslik, et V. I. Lenin kõneles niidist, mis kulgeb läbi kogu orgaanilise looduse kuni inimeseni.⁸⁶ Siiski ei tule bioloogiliste tegurite osa ini-

⁸⁶ Vt. V. I. L e n i n . Teosed. 1. kd., lk. 412.

mese isiksuse ja tema käitumise kujunemisel üle hinnata. Määravat osa etendab siin sotsiaalne keskkond, ühiskondlikud tegurid. Belkõige just nende toimel kujuneb inimese isiksus ning peamiselt nendest sõltubki tema käitumine. Inimese organism on üksnes selleks füsioloogiliseks aluseks, mille baasil kujuneb tema isiksus ning on võimalik tema sihipärane tegevus, väljendugu see siis seadustest kinnipidamises või nende rikkumises.

Seejuures tuleb vahet teha inimese elu mitmesuguste perioodide vahel ning vaadelda tema käitumist ajas kulgeva protsessina, mis jaguneb üksikuteks lülideks. Ka tuleb välja selgitada, missugust osa etendavad igal säärasel perioodil ning selle protsessi igas järgus ühelt poolt sotsiaalsed tegurid (ühiskondlik-majanduslikud tingimused, kultuur, ühiskondlik teadvus jne., samuti inimese psüühika need omadused, mis on kujunenud sotsiaalsete faktorite mõjul), teiselt poolt aga bioloogilised faktorid (päritud omadused, inimese organismi eripära, tema füsioloogilised vajadused ja funktsioonid, sealhulgas need, mis on seotud keskkonna looduslike tingimustega).

Nõukogude kriminoloogias on nende küsimustega lähemalt tegelnud V. N. Kudrjavitsev. Tema seisukohad on kokkuvõtlikult järgmised.⁸⁷

V. N. Kudrjavitsev märgib, et inimelu esimene periood, mis hõlmab sündi ja inimorganismi bioloogilist arengut, allub kõige enam bioloogiliste tegurite toimele. Ühtlasi on see eluperiood kõige kaugem võimalikust kuritegelikust käitumisest, kuna tollal ei saa inimene juba oma ea tõttu kanda kriminaalvastutust. Nendest bioloogilistest faktoritest, sealhulgas pärilikkusest ei sõltu aga see, kas inimesest tulevikus saab kurjategija või mitte.

⁸⁷ vt. В.Н. Кудрявцев. Причинность в криминологии. (О структуре индивидуального преступного поведения.) М., 1968, гл. I, § 4; В.Н. Кудрявцев. Социальная обусловленность преступного поведения и роль биологических факторов. - "Социалистическая законность", 1967, № 6, стр. 45-50.

"Kuigi bioloogiline pärilikkus on loomulikult olemas ka inimeste tasandil," kirjutab nõukogude psühholoog A. N. Leontjev, "ei laiene tema toime o t s e s e l t sellele, mis inimkond on psüühilise arengu valdkonnas saavutanud viimase 40 või 50 aastatuhande kestel, s. t. pärast seda, kui praegune inimtüüp kujunes bioloogilises mõttes lõplikult ja algas inimkonna ajalooline areng, mis allub täielikult objektiivsete ühiskonnaseaduste toimele."⁸⁸

V. N. Kudrjavitsev märgib, et selles on suur "mõte". Sotsiaalne, samuti antisotsiaalne käitumine ei saa olla inimeses sünnipäraselt programmeeritud juba seetõttu, et ühiskondlik elu ise on piivõrd mitmepalgeline ja muutuv, et jäikade, põlvest-põlve püsivate käitumismudelite tekkimine pole mõeldav ja tooks pealegi üksnes kahju, kuna ei võimaldaks kohaneda uute tingimuste ja paljutahulise tegelikkusega.

Inimelu teisel perioodil, i s i k s u s e kujunemisjärgus, sotsiaalsete ja bioloogiliste tegurite osakaal muutub. Bioloogiliste tegurite mõju väheneb, sotsiaalsete oma seevastu kasvab. Kõnesoleval perioodil inimene läheneb kriminaalvastutuse eale või saavutab selle.

Bioloogilistest teguritest on siin kõige tähtsam eluga. Olenevalt east on sotsiaalsete tegurite toime inimese suhtes erinev. Seepärast sõltub ka inimese isiksuse eripära east. Eelnevaga seoses vajab aga lahendamist küsimus, kas east tingitud füsioloogilist ja psüühilist eripära saab käsitleda kuritegevuse põhjusena (näiteks alaealistel).

Kodanlikud kriminoloogid püüavad alaealiste kuritegevust seletada puhtbioloogiliselt - alaealiste kurjategijate füüsilisest, eelkõige sugulisest küpsemisest tingitud asjaoludega. On muidugi õige, et viimased avaldavad teatavat mõju alaealise hingeelule. Kuid küsimus ei seisne selles. Et neid asjaolusid käsitleda alaealiste kuritegevuse põhjusena, tuleks eelkõige tõestada bioloogilised ja psüü-

⁸⁸ Vt. А.Н. Леонтьев. О социальной природе психики человека. - "Вопросы философии", 1961, №1, стр.29.

hilised erinevused alaealiste kurjategijate ja seadusekuulekate alaealiste vahel.

Läti kriminoloogide uuringute tulemusena ei sedastatud mingeid füsioloogilisi ja psüühilisi erinevusi alaealiste kurjategijate ja muude samaealiste noorte vahel. Eesiti NSV uuringud (E. Raska) näitavad, et teatavad nihked alaealiste kurjategijate isiksuse struktuuris, ja nimelt nende väärtusorientatsioonides, on küll täheldatavad, kuid alles 16-ndast eluaastast alates. Järelikult ei ole need sünnipärasead, vaid tingitud keskkonna mõjust. Seejuures pole väliskeskkonna mõju, sealhulgas negatiivne mõju, kunagi automaatne, vastupandamatu. Küll aga on see mõju alaealisele palju tugevam kui täiskasvanule ning alaealine ise on eest tingitud eripära tõttu negatiivsetele mõjustustele palju vastuvõtlikum. Sellega seletubki, miks alaealiste poolt kuritegude toimepanemisel räägivad kaasa säärasead asjaolud nagu seiklushimu, teiste matkimine, soov tegutseda, olla iseseisev, näidata oma julgust, saada teatavate esemete omanikuks, ära teenida teiste tunnustus, olgugi tegemist kuritegeliku kamba liikmete tunnustusega, jne. Ometi ei ole seiklushimu, julgus ega muud loetletud asjaolud alaealiste kuritegusid paratamatult tingivad tegurid. Need samad asjaolud võivad alaealisi ajendada ka hoopis vastupidisele, kasulikule käitumisele. Kõik oleneb sellest, mis sugused väliskeskkonna mõjud, kas positiivsed või negatiivsed, saavad alaealise suhtes määravaiks. Õigusega märgib nõukogude kriminoloog A. B. Sahharov: "Kuigi alaealiste psüühilised iseärasused mõjustavad ka nende käitumist, sealhulgas ühiskonnaohtlike tegude toimepanemist nende poolt, ei ole need iseärasused säärase üleastumiste algpõhjuseks, vaid omapäraseks "subjektiivseks katalüsaatoriks".

Alaealiste psüühilised iseärasused on väga erinevad ja individuaalsed. Kuid alaealiste psüühika allub sihipärasele mõjustamisele ja peab sellele alluma."⁸⁹ Alaealise õige

⁸⁹ А. Сахаров. Возрастные особенности психики несовершеннолетних правонарушителей. - "Социалистическая законность", 1965, № 6, стр. 16.

suunamise, negatiivsete mõjude kõrvaldamise ning tema jõuvarude õige rakendamise korral oleks välditud kuritegude toimepanemine tema poolt. Üeldu kehtib ka nende alaealiste kohta, kelle küpsemine on olnud ebaharmoniline, näiteks sellepärast, et füüsiline areng jõudis ette vaimsest või vastupidi. Ka arengu ebaharmonilisusest tingitud konfliktide korral ei ole kuriteo toimepanemine alaealise poolt paratamatu.

Inimese east tingitud eripära avaldub hilisematelgi eluaastatel. On üldiselt teada, et agressiivsete kuritegude toimepanijate hulgas on suhteliselt enam nooremas ja keskeas inimesi. Kuid aktiivsust ja koguni agressiivsust ei saa käsitleda kuritegevuse põhjusena. Nii on agressiivsus vajalik küll bandiidile, kuid samuti edurivi mängijale jalgpallis ning sõjamehele rünnakul.

Ka inimese sugu on bioloogiline tegur, mis mõjustab tema isiksuse kujunemist ning käitumist. Nimelt sõltuvad soostki inimese huvid, eluväärtused, harjumused ning käitumislaid. Märkimisväärne on samuti naiste ja meeste kuritegevuse koefitsiendi erinevus. Kuid ei saa eitada sedagi, et soost on suurel määral tingitud sotsiaalsest keskkonnast lähtuvate mõjustuste erinevus meeste ja naiste suhtes. Nii on tütarlaste kasvatus mitmeti teistsugune kui poiste oma. Naise sotsiaalne, mitte ainult bioloogiline roll, ei ole perekonnas sama kui mehel. Seepärast pole mingit alust väita, et naiste käitumislaidi tingib esijoones nende bioloogiline erinevus meestest. Ilmselt on siin määravad sotsiaalsed tegurid. Seda kinnitab näiteks asjaolu, et sõja ajal, kui naised seoses meeste viibimisega tegevarmees asendavad mehi paljudel elualadel, sealhulgas tootmisprotsessis, täheldatakse naiste käitumislaidi muutumist. Kasvab nende kuritegevus nii absoluutarvudes kui ka suhteliselt.

Isiksuse kujunemisprotsessis on tähtsus muudelgi inimorganismi individuaalsetel omadustel, nii füsioloogilistel (näiteks kehalised defektid, haigused jt.) kui ka psüühi-

listel. Nende toime avaldub sotsiaalse keskkonna suhtumise kaudu inimesse. Just sellest suhtumisest sõltub, kas füüsiliste defektidega inimene tigestub ja muutub vaenulikuks keskkonna suhtes. Kuritegudegi toimepanemine ei ole kunagi tingitud inimorganismi individuaalsetest omadustest otsest. Ka füüsiliselt ebatervetale inimestele võib ühiskond luua ja enamikul juhtudel sotsialistlik ühiskond tegelikult loobki normaalsed ja soodsad elutingimused.

Inimese psüühiline eripära avaldab samuti mõju tema isiksuse kujunemisele ja käitumisele, sealhulgas kuritegelikule käitumisele.

Inimese psüühilise eripära mõistmisel on suur tähtsus I. P. Pavlovi õpetusel kõrgemate närviprotsesside omadustest ja närvitegevuse tüüpidest. Ühtlasi aitab I. P. Pavlovi õpetus selgusele jõuda sünnipärase ja sotsiaalsete tegurite mõjus inimese psüühikale.

I. P. Pavlovi järgi on närviprotsesside põhiomadused järgmised: 1) peamiste närviprotsesside, s. t. erutuse ja pidurduse jõud, 2) nende protsesside tasakaal, 3) nende liikuvus. Vastavalt sellele eristab I. P. Pavlov närvitegevuse nelja põhitüüpi: 1) tugev tasakaalutu, 2) tugev tasakaalukas liikuv, 3) tugev tasakaalukas inertne, 4) nõrk tüüp. Närvitegevuse tüüp on inimese temperamendi, iseloomu ja võimete looduslik alus ja sellisena sünnipärane. Ühtlasi tõestati I. P. Pavlovi laboratooriumides eksperimentaalselt, et närvitegevuse tüübi üksikuid omadusi on võimalik muuta, millest tingituna sünnipärane tüüp muutub vahepealseks või üleminekuliseks. Koos sellega muutuvad ka temperament ja indiviidi käitumise eripära.⁹⁰

Inimese närvitegevuse ja tema käitumise kõige üldisemad omadused peegelduvad tema temperamendis. Eristatakse temperamendi nelja liiki: 1) koleerilist, 2) sangviinilist,

⁹⁰ Inimese kõrgema närvitegevuse tüüpide, temperamendi, iseloomu ja võimete kohta vt. lähemalt raamatust Psüüholoogia. Õpik pedagoogilistele instituutidele. Tln., 1968, lk. 298-343.

3) flegmaatilist ja 4) melanhoolset temperamenti. Inimese temperament ilmutab ennast üsna varases nooruses, juba esimesel eluaastal. See on ka arusaadav, sest temperamendi aluseks on närvitegevuse kaasasündinud tüübid. Temperamendi muutumisel ei etenda aga otsustavat osa mitte närvistüsteemi kaasasündinud omadused, vaid põhiteguriteks on siin inimestevahelised tegelikud suhted, elutingimused, tegevuse suund ja laad. Temperamendi arengu ja muutumise tegurina on suur tähtsus ka kasvatusel ja enesekasvatusel.

Sünnipäraste eelduste, eriti närvitegevuse tüübi alusel kujuneb elutingimuste, kasvatusel ja enesekasvatuse tulemusena inimese iseloom, mis avaldub kogu tema tegevuses. Iseloom on kogum inimese suhteliselt püsivaid omadusi: tahtemoadusi ja jooni, mis väljendavad suhtumist kaaskodanikesse, iseendasse ja töösse. Iseloomujoonteks on näiteks otsustavus, püsivus, kohusetruudus, aga ka egoism, ihnsus jne. Iseloomgi muutub kogu elu kestel.

Ka inimese võimetele on looduslikud eeldused. Selles mõttes on nad sünnipärased. Kuid võimedki arenevad ja kujunevad elu jooksul välja kasvatusel ja tegevusel käigus.

Elu vältel omandatu pole pärilikult saadav, kuigi on sugujärgsetele edasi antav. Teiselt poolt on aga pärilikud psüühikaomadused sünnijärgselt üksnes potentsiaalseks võimalusteks, mis kasvatusel poolt kas realiseeritakse, muudetakse või koguni alla surutakse.

Kasvatus pole võimeline andma inimesele niisuguseid omadusi, milleks eeldused täielikult puuduvad. Normaalse intelligentsuse korral on aga arenev isik kasvatatav kriitiliselt hindama oma psüühilisi omadusi ning võimeline adapteerima oma käitumist ühiskonna huvidele ja sotsiaalsetele väärtustele.⁹¹

Mida nõrgem on ühiskondliku kasvatusel mõju ja mida

⁹¹ Vt. K. Põldvere. Kuritegelikkus ja päriikkus. - TRÜ Toimetised. Vihik 318. Kriminoloogia-alased töid IV. Tartu, 1974, lk. 92-93.

vähem on sotsiaalsed faktorid kujundanud, suunanud või pidurdanud pärilikke psüühikaomadusi - teiste sõnadega: mida ebakindlamalt on inimese isiksus välja kujunenud -, seda suuremat osa etendavad tema käitumise määramisel pärilikud psüühikaomadused ja väline situatsioon, millesse inimene on sattunud ja millele ta teatavaviisiliselt reageerib.

Kriminoloogilises plaanis⁹² tuleb eelkõige ära märkida inimese närvitegevuse tüübi, temperamendi, iseloomu ja võimete muutlikkust sotsiaalsete tegurite, eriti kasvatuse toimet. Veel olulisem on aga rõhutada järgmist. Viimaste aastate teaduslikud uuringud pole tõestanud ühegi närvitegevuse tüübi eeliseid, nagu pole tuvastatud ka ühegi närvitegevuse tüübi seost kuritegevusega. See märgiti ära reas ettekannetes ja teaduslikes informatsioonides XVIII rahvusvahelisel psühholoogide kongressil Moskvas 1966. a. Ükskõik millise närvitegevuse tüübiga inimene võib vallutada inimkonna kultuuri tipud ja saada ühiskonnale kasulikuks liikmeks. Teiselt poolt leidub aga ka kurjategijate hulgas igasuguse närvitegevuse tüübi, omaduste, temperamendi ja võimete inimesi. S e l l e s m õ t t e s on närvitegevuse tüüp ja omadused ning inimese temperament ja võimed neutraalsed.

Mis puutub iseloomusse ja selle omadustesse, siis siin on asi keerulisem. Tuleb nimelt vahet teha iseloomu sünnipäraste ja omandatud joonte vahel. Kas inimene on keevaline, tormakas ja innukas või on ta rahulik ja inertne, see sõltub eelkõige närviprotsesside tasakaalust või tasakaalutusest, tugevusest või nõrkusest, liikuvusest või loidusest, ning need iseloomujooned on sotsiaalselt neutraalsed, vähemasti vaadelduina faktorina, mis viivad paratamatult kuritegude toimepanemiseni. Ei saa aga sotsiaalselt neutraalseiks lugeda enamikku omandatud iseloomujooni: egoismi, ahnust, karjerismi jt. Kuid nendegi iseloomujoonte seos ku-

⁹² Kriminoloogilises plaanis on neid küsimusi lähemalt käsitlenud A. B. Sahharov. Vt. А.Б. Сахаров. О личности преступника и причинах преступности в СССР. М., 1961, стр. 172-196.

ritegevusega ei ole paratamatu ega vii igakord kuritegude toimepanemisele.

Sotsiaalsest aspektist on määrav hoopis see, missugused on inimese eluväärtused ja eluorientatsioon, mis on tema veendumuste sisu (vt. allpool, § 2, II). Nendest sõltubki eelkõige, kas inimene paneb toime kuriteo või mitte.

Kuid nagu inimese psühhofüüsiline eripära mõjustab tema isiksuse kujunemist, nii võib see eripära teatavas ulatuses siiski kaasa rääkida ka kuriteo toimepanemisel. Ning see on arusaadav. Avaldub ju inimese isiksus eelkõige tema käitumises, sealhulgas kuritegelikus käitumises. Ent siingi tuleb täie selgusega rõhutada, et inimese sünnipärased omadused ei tingi kuriteo toimepanemist paratamatult, või teiste sõnadega: kuritegu ei ole nende omaduste vältimatu tagajärg.

Õeldust ei pea järeldama, nagu ei võiks inimese käitumise akt, sealhulgas ühiskonnaohtlik käitumisakt olla tema sünnipäraste omaduste vältimatu tagajärg. Säärast käitumisakti ei tunnistata aga kuriteoks ning kriminaalvastutuse selle eest on välistatud kriminaalvastutuse subjektiivse aluse puudumise tõttu.

Kriminaalvastutuse subjektiivne alus puudub teatavasti siis, kui ühiskonnaohtliku teo toimepannud inimesel ei olnud võimalust sellest hoiduda, kui ta ei saanud valida käitumise mitmesugust variantide vahel.⁹³ Valikuvõimalus käitumise mitmesuguste variantide vahel võib olla välistatud näiteks nõrgamõistuslikkuse ehk oligofreenia - kaasa-sündinud, alatise mõistusliku arenematusse tõttu. Sellise isiku ühiskonnaohtlikku tegu, toimepanduna süüdimatusseisundis (KrK § 10 lg. 1)⁹⁴, ei loeta kuriteoks ning selle

⁹³ Vt. lähemalt I l m a r R e b a n e . Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Sissejuhatus. Õpetus kriminaalseadusest. Tartu, 1973, lk. 100.

⁹⁴ Neid küsimusi käsitletakse lähemalt kuriteo subjektile pühendatud teemas.

eest ei karistata kriminaalkorras. Säärase isikuga peavad tegelema arstid.

Kuid on ka võimalik, et inimese psüühika on küll kahjustatud, kuid mitte sel määral, et on välistatud süüdivus ja kriminaalvastutus. Seejuures võivad need kahjustused olla kaasa sündinud, näiteks debiilsus - oligofreenia ehk nõrgamõistuslikkuse kergeim vorm. Ka psühhopaatia kui isiku psüühilise struktuuri hälve, mis reeglina ei kõrvalda süüdivust, on enamasti kaasa sündinud, sealhulgas pärilikult edasi antud. Psühhopaatia puhul on häiritud tunde- ja tahteelu harmoonilisus ning sellest sugenevad kohanemisraskused reaalse elu varieeruvate tingimustega; selle all kannatab inimene ise ja tema lähem ümbruskond.⁹⁵

Nii debiilsus kui ka psühhopaatia võib ühel või teisel määral piirata inimese võimet endale oma teost aru anda või seda juhtida. Kuid ei üks ega teine ei tingi kuriteo toimepanemist paratamatult. Ei ole ju näiteks psühhopaatia puhul häireid tunnetusprotsessides, eriti nende adekvaatsuses, samuti mitte intellektuaalsete võimete ja mälu-funktsioonide osas. Prof. U. E. Freierovi andmeil ei ole kurjategijate hulgas psühhopaate rohkem kui seadusekuulekate kodanike seas.⁹⁶

Kuidas hinnata debiilsust, psühhopaatiat jms. psüühilisi häireid kriminaalõiguslikult ja kriminoloogiliselt? Kriminaalõiguslikust seisukohast tuleb märkida, et meil ei tunta nn. piiratud süüdivust, mis tingiks kuriteo toimepannud isiku erilise kriminaalõigusliku kohtlemise. Siiski on autoreid, näiteks prof. M. I. Kovaljov, kes seda vajalikuks peavad. Küll aga arvestab kohus isiku tervislikku seisundit temale karistuse mõistmisel kuriteo eest. Kriminolo-

⁹⁵ Vt. lähemalt J. S a a r m a . Kohtupsühiaatria. Tln., 1970, lk. 234-241.

⁹⁶ Vt. О.Е. Фрейеров. О так называемом биологическом аспекте проблемы преступности. - "Социалистическая законность", 1968, № 10, стр. 109-III.

gilisest aspektist on vaja rõhutada, et haiguslikust seisundist tingitud kohanemiskursusi on võimalik leevendada või ületada.

Kuid ei saa eitada, et ka siis, kui inimese psüühika on normaalne, ent välja kujunemata on tema isiksus, võib ta konkreetsetes olukorras, eriti konfliktsituatsioonides tegutseda impulsiivselt ja afektiivselt. Tema käitumise määramisel kasvab neil juhtudel psühhofüüsilise struktuuri, pärilike faktorite ja nendest tingitud iseloomujoonte osa.⁹⁷ Kriminaalvastutus ei ole neil juhtudel loomulikult välistatud. Säilitab ju inimene ka siis võimaluse tegutseda teisiti. Ent kriminoloogilises plaanis, selgitades kuriteo toimepanemise põhjusi ja otsides vahendeid nende ärahoidmiseks, ei saa seda asjaolu ometi ignoreerida.

Mõned teadlased, näiteks prof. A. A. Gertsenson jt., on seisukohal, et nõukogude kriminoloogia (nagu kriminaalõigusk, mille osaks nad kriminoloogia tunnistavad) peab tegelema ainult sotsiaalsete teguritega, mis kuritegevust tingivad, ja otsima üksnes sotsiaalseid vahendeid kuritegevuse vastu.⁹⁸ Selle arvamusega ei saa nõustuda. Inimese käitumise, sealhulgas kuritegeliku käitumise mehhanism on väga keeruline. Seda tuleb uurida igakülgsest, silmas pidades ka sääraseid faktoreid nagu sugu, kehalised defektid, vaimsed häired jt. Ainult siis saab võitlus kuritegevuse vastu olla edukas.

Lõpuks tuleb veel peatuda inimese füsioloogiliste vajaduste seosel kuritegevusega. Need vajadused (toit, sugutung jt.) ei ole iseenesest antisotsiaalsed ega kuritegelikud. Selleks võivad olla üksnes vahendid, mille abil inimene oma vajadusi rahuldada püüab. Missuguseid vahendeid inimene oma vajaduste rahuldamiseks valib, see sõl-

⁹⁷ Selle kohta vt. lähemalt allpool, § 2.

⁹⁸ Vt. A. A. Герцензон. Уголовное право и социология. М., 1970, стр. 57-58.

tub tema eluorientatsioonist. Järelikult on nende vahendite valik tingitud sotsiaalsetest teguritest. Sellepärast oleks näiteks seksuaalkuriteo toimepanemise korral nõue mõista süüdi selle eest, et isikul oli seksuaalne kiindumus, väär. Karistatakse mitte selle kiindumuse, vaid seksuaalsete vajaduste rahuldamiseks valitud abinõude eest (vägivald, kannatanu abitusse seisundisse viimine, alaealise suhtes sugukõlvatud teod jne.).

Nagu eelnevast kriitilisest analüüsist järeldub, on nõukogude ühiskonnas kuritegevuse ja üksikkuriteo põhjuste taandamine minevikuiganditele inimeste teadvuses ning kapitalismileeri maade olemasolule, samuti nende põhjuste biologiseerimine vastuvõetamatud. Nendest lähtudes pole võimalik luua kuriteo ja kuritegevuse etioloogiat⁹⁹ terviklikku teooriat, kuna nad ei kajasta kogu tegelikkust või kajastavad seda vildakalt ning on seega rajatud vääradele filosoofilistele ning metodoloogilistele alustele.

III

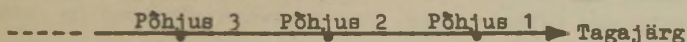
Kuritegevuse (resp. üksikkuriteo) põhjuste teaduslikult õige uurimise filosoofiliseks ja metodoloogiliseks aluseks on determinism (ld. determinare 'määrama'). Selle kohaselt on kõik nähtused, sealhulgas ka ühiskondliku elu nähtused, muudest nähtustest põhjuslikult tingitud. Ükski tagajärg ei saabu iseeneslikult. Järelikult on kuritegevuski põhjuslikult tingitud muudest nähtustest. Nähtust, millest mingi teine nähtus on tingitud, nimetatakse põhjuseks, nähtust aga, mille põhjus tingib, - tagajärjeks.

⁹⁹ Kuritegevuse (resp. üksikkuriteo) etioloogiaga all mõeldakse kuritegevust (resp. üksikkuritegu) tingivate faktorite kogumit. Kuid kuritegevuse (resp. üksikkuriteo) etioloogiaks nimetatakse ka õpetust kuritegevust (resp. üksikkuritegu) tingivate faktorite kogumist.

Erinevalt determinismist ei tunnista indeterminism nähtuste põhjuslikku tingitust. Kuriteo toimepanemist käsitlevad indeterministid kui inimese absoluutselt vaba, millestki sõltumatu tahte väljendust. Kuna aga millestki piiramata vaba tahet ei saa mõjustada, siis pole indeterminismi pooldajail võimalik mingeid vahendeid kuritegevuse ärahoidmiseks välja pakkuda. Karistuste kohaldamise ainsat mõtet näevad nad kättetasus toimepandud kuriteo eest. Järelikult välistab indeterminism sihipärase võitluse kuritegevuse vastu.

Kuid asudes seisukohale, et kuritegevus nagu üksik kuritegugi on põhjuslikult tingitud, on marksism-leninism alati vältinud lihtsustatud, vulgaarset lähenemist põhjuslikkuse küsimusele. On suur viga, kui asutakse seisukohale, et mingi ühiskondlik nähtus, sealhulgas kuritegevus ja konkreetsed kuriteod, on tingitud ainult ühest põhjusest. Iga nähtus ühiskondlikus elus on paljude tegurite mõju tulemus.

Lihtsustamine on seegi, kui väidetakse, et põhjuslik seos väljendub kuritegude toimepanemisel alati sirgjooneliselt, lineaarselt (skeem 1), kus vahetu põhjuse kõrval eristatakse üksnes kaugemaid põhjusi. Põhjuslik seos, vähemasti mittevõrd, mittevõrd jutt on kuritegevusest, võib

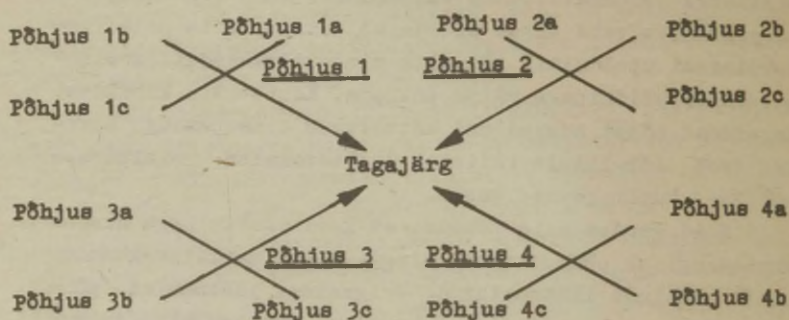
Skeem 1.

olla ka radiaalne (skeem 2). Sellisel juhul toimib üheaegselt rida vahetuid põhjusi. Ka on võimalik, et kaugel

Skeem 2.

mad põhjused on omakorda seotud radiaalselt veel kaugemate põhjustega. Viimasel juhul võib kõnelda komplitseeritud põhjuslikust seosest (skeem 3).

Skeem 3.

Marksism-leninism eristab põhjusi olenevalt ka sellest, missugune on nende osa tagajärje saabumisel, kas see on peamine või teisejärguline. Ekslik on käsitleda võrdvääruslikena ka kuritegevust ja üksikkuritegude toimepanemist põhjustavaid tegureid.

Samuti tuleb vahet teha üksikkuriteo ja kuritegevuse kui sotsiaalse massinähtuse põhjuste vahel. Nad ei lange ei oma ulatuselt ega toimelt ühte. Kuritegevuse põhjused on konkreetsest kuriteost kaugemad. Nendest sõltub kuritegevuse kui sotsiaalse massinähtuse dünaamika, seisund ja struktuur. Nad on seepärast palju üldisemad ning on otseselt seotud sotsiaalsete protsessidega meie ühiskonnas. Üsikkuriteo põhjused on seevastu tihedasti seotud konkreetse kuriteoga. Nendest sõltub eelkõige üksikkuriteo toimepanemine ja selle korraldamatu eripära. Seejuures ilmneb selgesti üksikkuriteo põhjuste tingitus üksteisest. Kaugemate põhjuste toimel kujuneb kurjategija isiksus ja selle struktuur, viimased aga tingivad omakorda üksikkuriteo toimepanemise vahetu põhjuse -

kurjategija otsuse toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil. Võib öelda, et üksikkuriteo põhjusi vaatleme me kuriteo subjekti tahteakti prisma. Kuritegevuse kui sotsiaalse massinähtuse põhjusi uuritakse seevastu ühiskondliku elu oluliste protsesside prisma. Siin ei pöörata tähelepanu sellele, miks kodanik A või B otsustas kuriteo toime panna. Esiplaanile nihkub küsimus, kas ja kuidas ühiskondliku elu olulised protsessid, ainelise ja vaimse kultuuri tase, ühiskonnasisesed vastuolud jms. asjaolud avaldavad mõju kuritegevusele.

Kuigi sotsiaalsed tegurid toimivad üksnes inimeses endas kujunenud faktorite kaastoimel, puudub kuritegevuse põhjuste uurimisel vajadus jälgida põhjuslike seoste arengut kuriteo toimepanemise vahetu põhjuseni - isiku otsuseni toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil. Teiselt poolt pole aga konkreetse kuriteo põhjuste selgitamisel tarvis minna vastupidises suunas kuni nende sotsiaalsete protsessideni, millega on seotud kuritegevuse põhjused.

Põhjuste mõju avaldub meid huvitavas valdkonnas erineval viisil. Konkreetse kuriteo toimepanemine ei ole kunagi paratamatu, fataalselt, vältimatult ette määratud. Asi seisneb selles, et inimese käitumist saab kuritegelikuks tunnistada üksnes niivõrd, kui võrd on objektiivselt võimalik valida selle mitme variandi vahel. Ei saa kõnelda kuriteost, kui valikuvõimalust ei ole, kui inimene on sunnitud tegutsema ühes suunas ega saa ise oma käitumisjoont kindlaks määrata.

Selline järeldus seletub asjaoluga, et kuritegu on inimese säärane käitumine, mis väljendab tema tahet, niisugune tegu, mida antud isik ise otsustas toime panna. Selles mõttes võibki öelda, et iga konkreetse kuriteo lähemaks, vahetuks põhjuseks on kuriteo subjekti tahteakt. Näiteks on varguse korral kuriteo vahetuks põhjuseks otsus hõivata võõrast vara, tapmise korral otsus vajutada tulirelva päästikule jne. Tahteakt puudub üksnes siis, kui ini-

mene oma tegevusetusega põhjustab kuritegeliku tagajärje hooletuse tõttu, näiteks sõjaväelane unustab täitmata teemale teenistusosalal antud käsu ja selle tulemusena tekib varaline kahju (KrK § 214). Kuid neilgi juhtudel oleks olnud võimalik käituda teistviisi, kui inimene oleks oma ülesannetesse suhtunud kohusetundlikumalt.

Kuriteo vahetu põhjus - otsus käituda teataval viisil - on omakorda tingitud kaugematest, sügavamatest põhjustest. Need kaugemad põhjused ei toimi aga mehaaniliselt või automaatselt, vaid avaldavad mõju üksnes inimese teadvuse vahendusel. Teiste sõnadega: välised tegurid toimivad üksnes sisemiste kaudu. Sisemised tegurid on küll determineeritud, kuid mitte fataalselt, ja võivad välistada kaugemate põhjuste mõju või siis anda neile teise suuna.

Mis puutub kuritegevuse kui sotsiaalse massinähtuse põhjustes, siis on nende toime teistsugune. Nendel on statistiliste seaduspärasuste iseloom. Nende toimel tasenduvad üksiknähtuste juhuslikud hälbed keskmisest ja nendes leiab väljenduse nähtuse kui terviku suhteline püsivus, tema keskmine suurus. Ka nähtuse arengusuund, järelikult kuritegevuse dünaamikagi sõltub statistilistest seaduspärasustest.

Vaatamata sellele, et üksikkuritegude toimepanemine pole kunagi vältimatu, pannakse teatavaks aja- ja kohatingimustes siiski toime enam-vähem kindel arv kuritegusid. Käsitledes kuritegevuse põhjusi statistiliste seaduspärasuste seisukohast, võibki öelda, et kuritegevus on nõukogude ühiskonna käesoleval arenemisjärgul veel esinev nähtus. Ühtlasi tuleb alla kriipsutada, et kuritegevuse üldine tendents langeda on nõukogude ühiskonnas samuti seaduspärane nähtus.

§ 2. Üksikkuriteo toimepanemise põhjused ja seda soodustavad asjaolud

I

Iga kuritegu pannakse toime rea põhjuste koostoimel. Nende hulgas, nagu nägime (vt. § 1, III), eristatakse vahetut põhjust ja kaugemaid põhjusi, samuti peamisi ja teisejärgulisi põhjusi. Eelnevaga seoses võibki kõnelda kuriteo toimepanemise põhjuste s t r u k t u u r i s t .

Kuriteo toimepanemise põhjuste struktuuris on oluline kaal selle väliskeskkonna mõjul, milles inimene elab. Et just väliskeskkond etendab olulist osa kuriteo toimepanemisel, järeldub asjaolust, et keegi ei sünni kurjategijana, vaid kurjategijaks saadakse ja saadakse nimelt väliskeskkonna mõjul. Väliskeskkonna mõjul kujuneb kurjategija isiksus ning väliskeskkond etendab olulist osa ka otsuse vastuvõtmisel toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil.

Ent väliskeskkonna mõju inimese käitumisele ei ole mehaaniline. Kes tahab, võib väljast tulevatele, sealhulgas negatiivsetele mõjudele vastu seista. Inimese teadlik käitumine ei ole järelikult lihtne, automaatne reageering välismõjudele. Käitumisvariandi valikul räägib kaasa inimese isiksus ja selle omadused. Ka kuritegelik käitumine, seega ka otsus toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil, on tingitud ühelt poolt väliskeskkonnast, eriti aga konkreetsest elusituatsioonist, milles inimene kuriteo toimepanemise ajal viibib, ja teiselt poolt inimese isiksusest ning selle omadustest. Kuritegu on järelikult konkreetse elusituatsiooni ja inimese isiksuse ning selle omaduste koostoime tulemus. Just sellest koostoimest on tingitud inimese otsus toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil.

Väline keskkond mõjustab inimest ja kujundab tema isiksust kogu tema elu kestel. Nii on see ka inimesega, kellest saab kurjategija. Kuna aga kurjategija isiksus leiab väljenduse toimepandud kuriteos, siis ei saa väliskeskkonna mõjusid ühegi kuriteo toimepanemise põhjuste hulgast kõrvale heita. Siiski tuleb vahet teha väliskeskkonna kahesuguste mõjude, nimelt kaugemate ja lähemate vahel. Välised asjaolud, mille mõjul on kujunenud kurjategija isiksus (kaugemad põhjused), etendavad alati teatavat osa kuriteo toimepanemisel. Mõnevõrra teisiti on konkreetse elusituatsiooniga (lähem põhjus), milles inimene kuriteo toimepanemise ajal viibib. Sellest situatsioonist ei ole otsus toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil igakord üldse kaastingitud. Kuritegusid pannakse toime ka nähtava välise ajendita, mis peitub konkreetses elusituatsioonis.

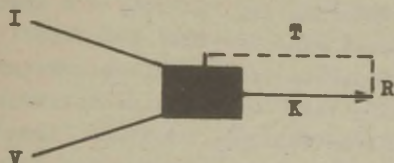
Peale väliskeskkonna ja inimese isiksuse on veel üks asjaolu, mis mõjustab inimese tahteakti, nimelt kujutus kuritegelikust tagajärjest, mille saavutamise seab isik endale eesmärgiks. See kujutus võib tugevdada kuritegelikke kavatsusi, kui tagajärje saavutamine on tõenäollik või tundub hõlpsana. Vastasel korral võidakse kuriteo toimepanemisest hoiduda või see edasi lükata soodsamale ajale.

Seega võib üksikkuriteo toimepanemise põhjuste struktuuris eristada järgmisi elemente: 1) otsus toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil (vahetu põhjus); 2) konkreetne elusituatsioon, milles isik kuriteo toimepanemise ajal viibib, kui väliskeskkonnast lähtuv ja kurjategija tahteakti mõjustav lähem faktor; 3) kurjategija isiksus, mis on kujunenud väliskeskkonnast lähtuvate, ajalisel kaugemate tegurite kaastoomel; 4) kujutus kuritegelikust tagajärjest.

Mõukogude tuntud kriminoloog V. N. Kudrjartsev iseloomustab üksikkuriteo toimepanemise põhjuste struktuuri järgmise skeemi abil (skeem 4).¹⁰⁰

¹⁰⁰ vt. В. Н. Кудрявцев. Причинность в криминологии. (О структуре индивидуального преступного поведения.) М., 1968, стр. 117.

Mustaks kastiks või ruuduks skeemil on inimese teadvus, mis võtab vastu otsuse käituda (K) kuritegelikku tagajärge (R) põhjustaval viisil. Inimese tahteakti mõ-

Skeem 4.

justavad seejuures kolmesugused tegurid: väliskeskkonnast tulevad mõjustused, mille toimetel kuritegu toime pannakse, või teiste sõnadega - konkreetne situatsioon (V), kurjategija isiksuse struktuur (I) ja kujutus eeldatavast tagajärjest, s. o. selle tagasiside (T) inimese teadvusega.

Mustaks kastiks nimetame me inimese teadvust seepärast, et pole võimalik kindlalt ette öelda, kas inimene kuriteo toime paneb või mitte. Seda ei saa teha isegi siis, kui on täpsed andmed kõigi asjaolude kohta, mis avaldavad mõju tema tahteaktile (V, I ja T). Asi seisneb selles, et inimese teadvus on suhteliselt iseseisev ja tema käitumine järelikult teataval määral autonoomne. Ta säilitab ise võimaluse valida oma käitumise varianti. Sellele vaatamata, jääb inimese tahteakt ikkagi determineerituks. Seda tingivad faktorid V, I ja T. Nende puudumisel kuritegu toime ei pandaks. Kuid faktorid V, I ja T muutuvad kuriteo toimepanemise põhjusteks üksnes siis, kui inimene ei ole nende toimele vastu seisnud. Isegi inimene, keda pidevalt kallutatakse kuriteo toimepanemisele, on suuteline sellest hoiduma.

Kuid inimese teadvuse käsitlemisel musta kastina ei seisne küsimus üksnes tema suhtelises tahtevabaduses. Ini-

Tingmärgid skeemil 5 on jäänud samadeks kui skeemil 4. Uute tingmärkide tähendus on järgmine: P - pärilikkus; S - inimese psühhofüüsiline struktuur; V_1 - konkreetne elusituatsioon, milles isik kuriteo toimepanemise ajal viibib; V_2 ning V_3 - väliskeskkonna varasemad mõjustused.

Skeem lihtsustab mõnevõrra tegelikkust, kuna sellel ei ole võimalik osundada kõigile väliskeskkonna mõjustustele. Oluline on aga tähelepanu pöörata sellele, et väliskeskkonna mõjul taandub aastate kestel järjest enam pärilikkuse ja inimese psühhofüüsiliste tegurite kaal ning isiksuse struktuuris on nende toime surutud juba üsna tagaplaanile. Vastavalt sellele kasvab väliskeskkonna osa kuriteo toimepanemise põhjuste hulgas. Eriti kasvab väliskeskkonna nende faktorite mõju, mis on kaasa rääkinud inimese isiksuse kujunemisel. Eelnev seletub asjaoluga, et ühes või teises olukorras käitub inimene vastavalt sellele, mida ta endast kujutab, milline on tema isiksus. See kehtib ka kurjategija kohta.

Kuigi skeemid 4 ja 5 annavad pildi kuriteo lähemate ja kaugemate põhjuste struktuurist, ei ütle nad midagi selle kohta, missugune on kurjategija isiksus, missugused väliskeskkonna mõjud on seda kujundanud ja missuguses konkreetsetes elusituatsioonides kuritegu toime pannakse. Seepärast tuleb kuritegeliku käitumise põhjuste selgitamisel minna sügavuti ja küsida, mille poolest erineb kurjategija isiksuse struktuur seadusekuuleka kodaniku omast ning kas on mingit vahet väliskeskkonna nendes tingimustes, mis on mõjutanud kurjategijat ning seadusekuulekat kodanikku. Selles põhilises küsimuses pole seni kaugeltki kõik veel selge.

II

Kurjategija tahteakti käsitlemine konkreetse kuriteo vahetu põhjusena annab lähtepunkti kuriteo kaugemate, vahetutele põhjustele ajaliselt eelnevate põhjuste igakülgseks väljaselgitamiseks. Nendeks kaugemateks põhjusteks on asja-

olud, millest on tingitud otsus toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil. Kuriteo kaugemate põhjuste selgitamine on olulise praktilise tähtsusega, kuna nende kõrvaldamisega likvideeritakse ka kuriteo vahetu põhjus ja ennetatakse kuriteo toimepanemine. Kui inimene on juba otsustanud kuriteo toime panna, on selle ärahoidmine jäänud pahatihti hiljaks.

Kuriteo vahetule põhjusele ajaliselt eelnevateks põhjusteks on kurjategija isiksuse struktuur ja konkreetne elusituatsioon, mis kuriteo toimepanemiseks tõuke annab. Nendest on kurjategija isiksuse struktuur kaugelt olulisem. Just kurjategija isiksuse struktuuril on valdaval enamikul juhtudel määrav osa selles, et inimene teeb otsuse toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil.

Nõukogude kriminoloogid on praegu seisukohal, et kurjategija isiksuse struktuur erineb seadusekuuleka kodaniku omast. Ent arvamused lähevad lahku selles, milles seisneb kurjategija isiksuse struktuuri eripära. Seejuures ei tule kurjategija isiksuse struktuuri eripära küsimust ära seada teise küsimusega, nimelt küsimusega, millest on see eripära tingitud, missuguste asjaolude toimel on kurjategija isiksus kujunenud.

Ajaliselt vanem on seisukoht, mille järgi kurjategija isiksust iseloomustab antisotsiaalne, ühiskonnavastane hoiak. Seda seisukohta põhistas A. B. Sahharov juba 1961. a.¹⁰² ja on kaitsnud hiljemgi.¹⁰³

Inimese hoiaku mõiste ise pärineb psühholoogia valdkonnast. Selle on välja töötanud eksperimentaalmaterjali alusel nõukogude teadlane D. N. Uznadze ja tema koolkond.

¹⁰² vt. A. B. Сахаров. О личности преступника и причинах преступности в СССР. М., 1961, стр. 162-163.

¹⁰³ vt. A. B. Сахаров. Учение о личности преступника. - "Советское государство и право", 1968, № 9, стр. 65-69.

Inimese hoiakust aga kõneldakse ka sotsioloogias.¹⁰⁴ Selle all mõeldakse inimese niisugust seisundit, mille puhul ollakse valmis käituma teatavaviisiliselt. Hoiak hõlmab nii mõtet, tunnet kui ka tegevusajendit, kusjuures inimene ise tavaliselt ei teagi, et tal on teatav hoiak. Hoiaku mõiste abil püütakse seletada inimese käitumise mehhanismi. Kriminoloogias on osundatud kurjategija antisotsiaalsele hoiakule selleks, et vastata küsimusele, miks antud isik kuriteo toime pani. Seejuures annavad üksikud kriminoloogid hoiaku mõistele erineva sisu.

Kõneldes inimese antisotsiaalsest hoiakust kui konkreetse kuriteo peamisest põhjusest, iseloomustavad kriminoloogid seda tavaliselt kui inimese kõlbelise väärdumise teatavat seisundit, mis tingib konkreetses elusituatsioonis kuriteo toimepanemise. Nad leiavad aga, et iseenesest on kõlbeline väärdumine üksnes kuriteo toimepanemise potentsiaalne põhjus. Kõlbeliselt väärdunud inimene ei püüa kaugeltki mitte alati saavutada oma eesmäärke kuritegelikult teel. Kõlbeline väärdumine muutub konkreetse kuriteo toimepanemise põhjuseks üksnes siis, kui ta on saavutanud teatava astme ja tugevuse. Kõlbelise väärdumise seda astet ja tugevust nimetataksegi kriminoloogias kurjategija antisotsiaalseks hoiakuks. Seejuures kõneldakse sageli peale antisotsiaalse hoiaku ka veel asotsiaalsest hoiakust.¹⁰⁵

Erinevus anti- ja asotsiaalse hoiaku vahel on kvantitatiivne. Esimene on selgemini väljendatult ühiskonnavaenulik. Teise puhul jääb vajaka üksnes positiivsetest kõlbelistest omadustest, eelkõige aga tähelepanelikust suhtumisest üldsuse ja kaaskodanike huvidesse. Mõlema vahel on ka rida üleminekuastmeid. Need väljenduvad muuseas selles, et mõnikord läheb inimene ettekavatsetult kuriteo toimepanemi-

¹⁰⁴ Vt. I. S. K o n . Isiksuse sotsioloogia. Tln., 1971, lk. 20-21.

¹⁰⁵ Vt. näiteks П.С. Дагелъ. Криминологическое значение субъективной стороны преступления. - "Советское государство и право", 1966, № II, стр. 85.

sele, teinekord aga tegutseb äkki tekkinud tugeva hingelise erutuse seisundis. Mõnikord näeb inimene selgesti ette oma kuritegeliku käitumise ühiskonnaohtlikud tagajärjed, teinekord aga ei näe neid üldse ette, kuigi oleks võinud neid ette näha ja pidanud ette nägema, kui ta oleks ilmutanud suu-remat hoolt ühiskondliku käitumise reeglitest kinnipidamisel. Kõige teravamalt ilmneb inimese antisotsiaalne hoiak tema kuritegelikus orientatsioonis ehk suunduses, milles järe- sult ühiskonnastane ellusuhtumine ja käitumislaid on lii- tunud terviklikuks süsteemiks. Anti- või asotsiaalse hoi- kuga inimesel on vaated, harjumused ja kombed, mis on vas- tuolus nõukogude ühiskonnas omaksvõetud käitumismudelitega.

Kriminoloogilises kirjanduses on kritiseeritud seis- kohta, mille järgi kurjategija isiksust iseloomustab anti- või asotsiaalne hoiak ning just see hoiak ongi konkreetse kuriteo toimepanemise peamisi põhjusi.

Eelkõige väidetakse, et psühholoogias käsitletakse hoi- kut kui nähtust, mis eelneb inimese teadvuses toimuvatele protsessidele ning mis seetõttu on teadvusetu psüühika vald- konda kuuluv fakt. Kuritegelik käitumine allub seevastu ini- mese teadvuse kontrollile. Seepärast ei saavatkki kuritegu seletada inimese anti- või asotsiaalse hoiakuga.¹⁰⁶

See kriitika ei ole veenev. Anti- või asotsiaalse hoi- ku mõistele võib kriminoloogias anda tingliku tähenduse, kä- sitledes seda kurjategija suhteliselt püsiva käitumisladi- na - individualistliku eluorientatsioonina, hoolimatusena õiguskorra, moraalinormide ning ühiskonna vajaduste ja hu- vide suhtes, samuti valmisolekuna kasutada oma eesmärkide saavutamiseks igasuguseid vahendeid. Psühholoogias aga võib sellele mõistele anda teistsuguse mahu.

On ka väidetud, et anti- või asotsiaalset hoiakut po- levat kaugeltki mitte kõigil kurjategijail. Näiteks ei ole- vat seda hoiakut isikuil, kes kuriteo toime panevad raskete isiklike asjaolude juhusliku kokkusattumise tagajärjel, hä-

¹⁰⁶ vt. И. И. Карпец. Проблема преступности. М., 1968, стр. 83-85.

dakaitse piiride ületamisel, tugeva hingelise erutuse seisundis, mille on kannatanu esile kutsunud solvamisega,¹⁰⁷ Säärasest hoiakust võivad kõnelda üksnes paadunud kurjategijate, eeskätt eriti ohtlike retsidivistide puhul.

Huvi pakkuv on selles küsimuses V. N. Kudrjartsevi vaadete evolutsioon. Aastal 1968 ilmunud monograafias leidis ta, et nii vägivaldseid kui ka omakasulisi jmt. kuritegusid toimepannud isikutel, seega kurjategijate valdaval enamikul, on antisotsiaalne hoiak. Peale selle olevat ka asotsiaalse hoiakuga kurjategijaid.¹⁰⁸ Samal aastal, kuid veidi hiljem ilmunud kriminoloogiaõpikus teeb ta aga olulise piiramise, märkides, et antisotsiaalset hoiakut võib sedastada peamiselt retsidivistidel (s. o. umbes 1/3 kurjategijaist). Seejärel loobub ta antisotsiaalse hoiaku käsitlemisest kuriteo põhjusena ning rõhutab, et põhjuseks on kurjategijate ühiskonnavastased vaated, harjumused ja kombed.¹⁰⁹ Kurjategija ühiskonnavastastest vaadetest, harjumustest ja kommetest kõnelevad teisedki kriminoloogid, kelle arvates on anti- või asotsiaalse hoiakuta kurjategijaid. Et kurjategijail on tõepoolest ühiskonnavastased vaated, harjumused ja kombed, selles pole põhjust kahelda. Seda ei eita needki kriminoloogid, kes on seisukohal, et igal kurjategijal on anti- või asotsiaalne hoiak.

Küsimuse tuum ei seisne järelikult selles, kas kurjategijail on ühiskonnavastased vaated, harjumused ja kombed. Lahendamist vajab teine küsimus ja nimelt: miks panevad mõned inimesed ühiskonnavastaste vaadete, harjumuste ja kommete mõjul toime kuritegusid, teised aga mitte? Miks säärased vaated, harjumused ja kombed on teataval juhtudel kuri-

¹⁰⁷ vt. Н.С. Ле й к и н а. Личность преступника и уголовная ответственность. Л., 1968, стр. 18-19.

¹⁰⁸ vt. В.Н. К у д р я в ц е в. Причинность в криминологии. (О структуре индивидуального преступного поведения.) М., 1968, стр. 33-37.

¹⁰⁹ vt. Криминология. М., 1968, стр. 145-147.

tegude, teistel juhtudel aga kriminaalkorras mittekaristatavate, kuigi ühiskondlikult taunimisväärsete tegude põhjuseks? Just sellele küsimusele püüavadki vastata need kriminoloogid, kes väidavad, et ühiskonnastaste vaadete, harjumuste ja kommete mõjul paneb inimene kuritegusid toime siis, kui need vaated, harjumused ja kombed on juurdunud nii sügavalt ja püsivalt, et nad moodustavad isiksuse struktuuri elemendi anti- või asotsiaalse hoiaku näol. Ja kuna kuriteo toimepanemises leiab väljenduse inimese isiksus, siis on viimasele antud tähtis koht kuritegevuse põhjuste hulgas.

Ent küsimuse tuum jääb endiselt lahtiseks. Kui ühiskonnastased vaated, kombed ja harjumused pole küllaldased kurjategijat seadusekuulekast kodanikust eristava kriteeriumina, siis ei tarvitse ka ühiskonnastane hoiak kui püsiv ja sügavalt juurdunud seisund viia igakord kuritegude toimepanemisele, vaid võib leida väljenduse säärasteski tegudes, mis pole kriminaalkorras karistatavad. Elu pakub selleks rohkesti näiteid. Siinkohal aga tekibki küsimus, mis on selleks tõukejõuks, mille mõjul inimene astub üle kurjategijaid seadusekuulekaist kodanikest eraldavast piirist? Vastamisel sellele küsimusele tuleb peatuda inimese käitumist reguleerivatel mehhanismidel.

Nõukogude kriminaalõigus kaitseb meie ühiskonna sotsiaalseid väärtusi: meie riiklikku ja ühiskondlikku korda, sotsialistlikku omandit, kodaniku isikut ja õigusi, meie valitsemiskorda, riigi- ning ühiskondliku aparadi normaalset tööd j.t. Sellepärast ongi ründed nendele väärtustele keelatud ja seaduses ettenähtud juhtudel kriminaalkorras karistatavad.

Kui inimene tunnetab neid väärtusi sotsiaalsete väärtustena, on need sisemiselt omaks võtnud ning veendunud nende kaitse vajalikkuses, on tal kujunenud teatav positiivne hoiak nende väärtuste suhtes ja ta hoidub rünnetest nendele isegi siis, kui teda kriminaalkaristus ei ähvardaks. Teiste sõnadega: inimese käitumist ei reguleeri ainult õigusnormid, vaid ka tema sotsiaalsed hoiakud.

Iseenesest on õigusnormid inimese käitumise välised regulaatorid. Käitumise sisemiste regulaatorite hulka kuuluvad ja etendavad nende seas määravat osa just inimese hoiakud. Viimaseid võib vaadelda ka tema veendumuste sisuna.

Veendumusi võib määratleda kui inimese poolt tunnetatud, tema poolt sisemiselt omaksvõetud, teda vahe-
tult ajendavaid käitumisprintsippe. Veendumused reguleerivad inimese käitumist sellepärast, et neile on oma-
ne püsivus ja stabiilsus. Nad on inimese isiksust iseloomustavateks omadusteks ning hõlmavad nii tema intellekti kui ka emotsioone. Veendumused ei saa kujuneda vajalike teadmisteta, ilma mõtlemistegevuseta, intellektuaalse küljeta. Kuid nad puuduvad ka sellekohaste läbielamusteta, s. t. emotsionaalse küljeta.

Veendumused kujunevad isiklike kogemuste baasil. Sellega ongi seletatav, miks inimese käitumise motiivid kasvavad lõpptulemusena välja mitmesugustest konkreetsetest olukordadest, millega ta elus kokku puutub. Selleks, et motiivid kinnistuksid isiksuse omadustena ja hakkaksid reguleerima inimese käitumist, peavad nad sellelt olukorralt, mis neid esmakordselt esile kutsus, läsnema kõigile nimetatud olukorraga sarnastele juhtudele. See ei ole aga võimalik teisiti kui intellektuaalsete ja emotsionaalsete protsesside tulemusena.

Oleks vääramastada veendumustega kõiki neid ajendeid, mille mõjul inimene kinni peab ühiskonnas kehtivast käitumisreegleist. Veendumused puuduvad näiteks juhul, kui inimene üksnes välise kohanemise tõttu täidab temale esitatavaid nõudmisi. Säärane kohanemine võib tingitud olla ka hirmust ähvardava karistuse ees.

Järelikult ei saa kõnelda veendumustest sel korral, kui käitumisreegleist kinni peetakse ja kuriteost hoidutakse sellepärast, et inimene on jõudnud arusaamisele nende reeglite rikkumise eest ähvardava vastutuse vältimatuses, riikliku ja ühiskondliku reaktsiooni paratama-

tusest oma kohustuste rikkumise eest. Sellised "veendumused" põhinevad hirmul. Kuid hirm ei ole veendumus.¹¹⁰

Iseenesest võivad inimese veendumused oma sisult olla äärmiselt mitmekesised ja ka vastuolulised. On ühiskonnastaseid veendumusi ning on veendumusi, mis võtavad omaks nõukogude ühiskonna sotsiaalseid väärtusi. Inimese veendumuste pinnalt, olenevalt nende väärtuselisest sisust, kujunevad ka tema hoiakud. Viimaste valguses hindab inimene situatsiooni ja valib talitusviisi, määrab kindlaks oma käitumisladi. Hoiakute süsteeme, mis on suunatud sotsiaalsetele väärtustele, nimetatakse väärtuselisteks orientatsioonideks.

Loomulikult kuuluvad sotsiaalsete väärtuste hulka ka need väärtused, mida Nõukogude kriminaalõiguses kaitseb kuritegelike rünnete vastu, või teiste sõnadega - õigusühed ehk õiguslikult kaitstud objektid. Kahtlemata on sotsiaalseks väärtuseks ka Nõukogude õiguskord, selle puutumatus, seadustest range kinnipidamine. Kui inimene need sotsiaalsed väärtused omaks võtab, kõneldakse tema positiivsetest õiguslikest veendumustest, tema õigusteadvuse kõrgest tasemest või positiivsetest sotsiaalõiguslikest hoiakutest. Neid ei tohi aga käsitleda ainult õigusnormi ja selles sisalduva käitumisreegli tundmisena. Nad eeldavad õigusnormi omaksvõtmist omaenda käitumisprintsipiina ja sellest kõrvalekaldumatut juhendumist õigusnormi väärtuselise sisu tunnetamise ja heakskiitmise tõttu. Kasutades sotsioloogia terminit, võib sel juhul kõnelda ka õigusnormi internaliseerimisest.

Õigusnormi internaliseerimise, s. t. tugeva positiivse sotsiaalõigusliku hoiaku olemasolu korral puuduvad isiksuse struktuuris nn. kriminogeensed faktorid, või teiste

¹¹⁰ Vt. I. R e b a n e . Veenmine ja sund ning mõningaid küsimusi võitluses alaealiste kuritegevuse vastu. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. Kimmel. Tln., 1966, lk. 143-144; И. Р е б а н е. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. - Уч. зап. ТГУ. Вып. 182. Тарту, 1966, стр. 146-148.

sõnadega - kuriteo toimepanemise potentsiaalsed põhjused. Nendel faktoritel on tendents teatavates olukordades, teiste tegurite ja tingimuste lisandumisel hakata toimima kuriteo põhjustena ja tõepoolest esile kutsuda kuritegelikku käitumist. Positiivne sotsiaaldigusalik hoiak ei lase aga inimesel kuritegu toime panna.

Inimesel võib olla kujunenud ka negatiivne sotsiaaldigusalik hoiak nõukogude ühiskonna sotsiaalsete väärtuste suhtes. Seda hoiakut iseloomustab hoolimatu suhtumine nendesse väärtustesse, oma eesmärkide taotlemine õigushüvede kahjustamise hinnaga ja positiivsete õiguslike veendumuste puudumine. Säärase inimese õigusteadvuse tase on madal ja tema kõlbelised arusaamad väärdunud. Neid piire, mida seadus, sealhulgas kriminaalseadus on inimese käitumisele asetanud, ta ei tunnista. Sellepärast ongi inimene valmis minema kuriteo toimepanemisele.

Ei ole põhjust arvata, et inimene on kujundanud oma hoiaku - positiivse või negatiivse - kõigi sotsiaalsete väärtuste suhtes. Inimese väärtussuunitlused ja järelikult ka tema hoiakud kujunevad aja jooksul. Nad olenevad elukogemustest, inimese seisundist ühiskonnas, tema ühiskondlikust kasvatuses jne. Pole välistatud, et elu ei ole inimest seadnud olukorda, kus ta oleks pidanud kindlaks määrama oma suhtumise mõningaistesse nõukogude ühiskonnas kaitsvavasse sotsiaalseisesse väärtustesse. See küsimus pole veel lihtsalt tõusetunud. Loomulikult puuduvad inimesel sel korral positiivsed sotsiaaldigusalikud hoiakud. Kuid pole alust kõnelda ka sellest, et tema sotsiaaldigusalik hoiak on ühiskonnastane. Neil juhtudel on pigem täheldatav inimese õigusteadvuse infantiilsus¹¹¹ (sõna täpselt mõttes: täiskasvanu lapsepäraseks jäämine, lapse arengutasemel püsimine). Tea-

¹¹¹ Õigusteadvuse infantiilsusest kõnelesid nõukogude kriminoloogias esmakordselt I. I. Karpets ja A. R. Ratinov. Vt. И. И. Карпец, А. Р. Ратинов. Правосознание и причины преступности. - "Советское государство и право", 1968, № 12, стр. 50.

tavail juhtudel võib kõnelda ka inimese neutraalsest suhtumisest mõningatesse sotsiaalssetesse väärtustesse.

Eespool on näidatud üksnes kolm sotsiaalõigusliku hoiaku liiki nende n.-õ. puhtal kujul. Sellistena esinevad nad tegelikkuses üpris harva. Inimese teadvuse üksikud elemendid, tema üksikud õiguslikud veendumused ja hoiakud pole omavahel kaugeltki mitte alati kooskõlastatud. Tavaliselt on nende vahel täheldatavad suuremad või väiksemad vastuolud.

Inimese suhtumine sotsiaalssetesse väärtustesse ja tema sotsiaalsed hoiakud kujunevad välja reeglipäraselt enne, kui tal tekivad kindlad õiguslikud veendumused. Teiste sõnadega: sotsiaalsed hoiakud ja väärtussuunitlused kujunevad alles ajapikku sotsiaalõiguslikeks hoiakuteks ja sotsiaalõiguslikeks väärtussuunitlusteks. Eriti selgesti ilmneb see alaealistel. Laste ühiskondlik kasvatamine algab mitte nende õigusliku, vaid kõlbelise kasvatamisega. Õiguslike veendumuste kujunemine ja inimese õigusteadvuse areng kinnistab tavaliselt juba olemasolevaid positiivseid sotsiaalseid hoiakuid ning aitab üksikasjalikult välja töötada õiguspärase käitumise mudeleid ühe või teise konkreetse elusituatsiooni jaoks. Nii näiteks õpetatakse lapsele, et ta peab olema abivalmis, ei tohi sõpra hädasse jätta ega kellelegi haiget teha. Õiguslik kasvatus teeb siin mõningad korrektiivid: abistada ei tohi kurjategijat ning hädakitse on ühiskonna-ohtrliku ründe vastu lubatud.

Kuna nõukogude ühiskonna sotsiaalseid väärtusi kaitseb ka õigus ning moraalnormide ja õigusnormide vahel ei ole meil vastuolusid, siis inimene, kellel on sotsiaalssetele väärtustele orienteeritud hoiakud, ei pane reeglina kuritegusid toime ka siis, kui ta isegi ei ole tuttav seadustest tulenevate kohustustega. Ent pole kahtlust selleski, et sotsiaalsete hoiakutega võrreldes on sotsiaalõiguslike hoiakute mõju inimese käitumisele tugevam.

Nähtavasti ei ammendu eespool kirjeldatutega hoiakud, mille mõju on kriminogeenne või mis toimivad seadusekuule-

kat käitumist kindlustavalt. Peab eeldama, et teatavad, kriminoloogiale huvi pakkuvad hoiakud võivad inimesel kujuneda ka ilma väärtussuunitluste ja õiguslike veendumusteta muutumatu korduva käitumislaidi alusel. Sel juhul võime kõnelda käitumise teatavast stereotüübist, mille kujundab eeskätt objektiivne elupraktika. Näiteks kindel avalik kord, hästi korraldatud patrullteenistus jms. objektiivsed faktoriid seavad inimeste käitumisele ühiskondlikes kohtades kindlad raamid, millest väljumine ei ole praktiliselt võimalik. Sama tähendusega võib olla ka materiaalsete väärtuste hästi korraldatud arvestus, hoidmine ja valve. Järelikult võib õiguspärase käitumise hoiak olla tingitud ka kauaaegsest harjumusest ning kindlast välisest korrast, mille raamides inimene elab. Kuid seegi hoiak on inimese isiksuse struktuuri element.

Inimese sotsiaalõiguslikke hoiakuid mõjustab samuti seaduse prestiiž ühiskondlikus arvamuses ja seaduste kohaldamise põlviv ning muutuvalu praktika, sealhulgas teadmine, et vastutus õiguserikkumiste eest on vältimatu. Kõik need asjaolud aitavad kujundada seadusekuulekust kui inimese teatavat sotsiaalõiguslikku hoiakut, kuigi see hoiak vaadeldavail juhtudel ei põhine ei positiivseil väärtussuunitlustel ega ka õiguslikel veendumustel. Sääraste asjaolude toimel kujunev hoiak on samuti inimese isiksuse struktuuri element, kuid läheneb oma laadilt hoiakule selle sõna psühholoogilises tähenduses, millest oli juttu eespool.

Teiselt poolt võib säärane ühiskondlik praktika nagu korralagedus, järjekindluse puudumine õigusnormidest kinnipidamise nõudmisel jms. asjaolud kaasa mõjuda inimese negatiivse sotsiaalõigusliku hoiaku kujunemisele, ilma et seegi hoiak põhineks ühiskonnastastele väärtussuunitlustele ja teadlikult eitavale suhtumisele õigusnormides väljendatud nõudmistesse. Käitumislaid põhineb siin kogemusel, et "kõik teevad nii". Ka sel juhul võib kõnelda õigusteadvuse infantiilsusest. Inimese isiksuse struktuuris on see element kriminogeense tähendusega.

Nii või teisiti, inimese sotsiaalõiguslik hoiak muutub isiksuse struktuuri elemendiks ja hakkab määraval viisil mõjustama tema käitumist. Kuna tegemist on hoiakuga nõukogude ühiskonnas õiguslikult kaitstud sotsiaalsete väärtuste suhtes, oleneb selle hoiaku sisust, kas inimene jääb seadusekuulekaks või astub üle piirist kuritegeliku ja mittekuritegeliku käitumise vahel. Negatiivse sotsiaalõigusliku hoiaku puhul ei peata teda ka õigusnormid, kuna tema väärtussuunitlused, õigusteadvus ja isiksus on suuremal või vähemal määral väärdunud. Sellepärast ongi negatiivne sotsiaalõiguslik hoiak kuriteo toimepanemise üks peamisi põhjusi.

Kui inimese õigusteadvus on infantiilne ja tema sotsiaalõiguslikud hoiakud välja kujunemata või lünklikud, ei saa kõnelda tema isiksuse väärdumisest selle sõna otseses mõttes. Tema käitumist ei suuda aga ka õigusnormid olulisel määral suunata. Seda mõjustab eelkõige konkreetne elusituatsioon, millesse inimene satub, sest käitumise sise- mine regulatsioon on nõrk. Kuid neilgi juhtudel on kurjategija isiksuse struktuur erinev seadusekuuleka kodaniku omast ning pole välistatav kuriteo toimepanemise põhjuste hulgast. Ühtlasi tuleb aga kindlalt rõhutada, et ei negatiivne sotsiaalõiguslik hoiak ega ka sotsiaalõiguslike hoiakute väljakujunematus või lünklikkus ei võta inimeselt võimalust hoiduda kuriteo toimepanemisest. Kuriteo toimepanemine pole kunagi vältimatu.

Kuritegevuse ja õigusteadvuse taseme seosele on nõukogude juriidilises kirjanduses tähelepanu pööranud varemgi. Käesoleva raamatu autor uuris juba tosin aastaid tagasi kodanike õigusteadvust kriminaalõiguslikes küsimustes ning avaldas aastal 1966 uuringu tulemused, märkides, et õigusteadvuse tasemest sõltub otseselt edu Nõukogude õiguskorra vastu suunatud rünnete ärahoidmisel.¹¹²

¹¹² vt. И. Р е б а н е. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. - Уч. зап. ТТУ. Вып. 182. Тарту, 1966.

1968. aastal käsitlesid I. I. Karpets ja A. R. Ratinov õigusteadvuse defekte ja selle infantiilsust kuriteo toimepanemise põhjustena ning tunnistasid vajalikuks uurida õigusteadvust ja selle väärdumist kurjategijail. Ühtlasi aga välistasid nad isiku anti- või asotsiaalse hoiaku kuriteo toimepanemise põhjuste hulgast.¹¹³ Viimastel aastatel on veelgi elavnenud konkreetse sotsioloogia meetodite abil kodanike õigusteadvuse uuringud kriminaalõigust ja kriminoloogiat huvitavates küsimustes.¹¹⁴

Mis puutub õigusteadvuse lahtirebimisse inimese anti- või asotsiaalsetest hoiakutest, mille hulka kuulub ka sotsiaalõiguslik hoiak, siis on see põhjendamatu ja seletub üksnes sellega, et ei tehta vahet hoiaku psühholoogilise ja kriminoloogilise mõiste vahel. Küll tuleb aga täiel määral nõus olla õigusteadvuse kriminoloogiliste uuringute laiendamisega. Kuid sellega ei või asi piirduda. Käesoleval ajal nihkub üha enam esiplaanile kurjategijate isiksuse struktuuri ja eriti sotsiaalõiguslike hoiakute üksikasjalike eksperimentaalsete uuringute vajadus ning nende tulemuste võrdlemine seadusekuulekate kodanike isiksuse struktuuri samasuguste uuringute järeldustega. Kriminoloogide senised arutlused selle kohta, et kurjategija isiksuse eripära on kuriteo toimepanemise üks põhjusi, saavad olla üksnes lähetekohaks edaspidistele eksperimentaalsetele uuringutele. Viimaste puudumisel jäävad arutlused suurel määral pinna- tuiks. Praegu on sellekohased uuringud alles algstaadiumis.

III

Kurjategija isiksus ei kujune iseeneslikult. See areneb ebasoodsalt teatavate asjaolu-

¹¹³ vt. И.И. Карпец, А.Р. Ратинов. Правосознание и причины преступности. - "Советское государство и право", 1968, № 12, стр. 47-54.

¹¹⁴ vt. Эффективность применения уголовного закона. Отв. ред. Н.Ф. Кузнецова, И.Б. Михайловская. М., 1973.

d e t o i m e l . Viimastest ongi tingitud kurjategija negatiivne sotsiaalõiguslik hoiak, sageli aga üksnes selle väljakujunematus ja lünklikkus. Nimetatud asjaolusid tuleb käsitleda kuriteo toimepanemise veel kaugemate põhjustena ja otsida väliskeskkonnast, eriti aga noore inimese ebasoodsaist kasvu- ja arengutingimustest.

Nõukogude kriminoloogid on võrdlemisi üksikasjalikult uurinud kuriteo neid põhjusi, mis on tinginud isiksuse ebasoodsa kujunemise. Eriti on nende küsimustega tegeldud noorte ja alaealiste kuritegevuse põhjuste uurimisel. Kuritegude neid kaugemaid põhjusi käsitletakse tavaliselt isiksuse kujunemise ebasoodsate tingimustena, kusjuures peaarõhk asetatakse isiksuse kõlbelisele väärdumisele. Selline käsitus on veidi ühekülgne, kuna pole põhjust kõnelda nende isikute kõlbelisest väärdumisest, kelle sotsiaalõiguslikud hoiakud on lünklikud või välja kujunemata.

Inimisisksuse kujunemine on pikaajaline, varases lapsepõlves algav protsess. Seda mõjustab vahetu keskkond, mis inimest ümbritseb, teised inimesed, kellega ta suhtleb, tingimused, milles ta elab ja töötab. Et välja selgitada, mis-ugused tegurid pakuvad siin kriminoloogilist huvi, tuleb uurida eelkõige perekonna, kooli, töökollektiivi ja lähema elukondliku ümbruse mõju inimese isiksuse kujunemisele. Seejuures tuleb rõhutada, et inimese isiksuse normaalseks harmooniliseks arenemiseks on vajalikud nii kodu, kool, töökollektiiv kui ka elukondlikud suhtlemised teiste inimestega ja õiged vahekorrad kõigi nendega.

Isiksuse kujunemine algab perekonnas. Terve, tugev, üksmeelne perekond kasvatab lapses positiivseid omadusi tema esimestest sammudest alates. Halb eeskuju perekonnas jätab seevastu kõrvaldamatu pitseri teadvusele ja harjumustele, käitumisele ja sageli kogu edaspidisele elule.

Isiksuse kujunemist perekonnas mõjustab eelkõige selle kõlbeline ja pedagoogiline hoiak. Perekonna koosseisu ja struktuuri, eriti aga materiaalolmeliste tingimuste osa on seevastu väiksema tähtsusega. Nii ei nähtu kriminoloogilis-

test uuringutest olulisi erinevusi alaealiste õiguserikkujate ja seadusekuulekate noorte materiaalomelistes tingimustes. Siit peab tegema järelduse, et need tingimused ei olnud määravad alaealiste kurjategijate isiksuse kujunemisel. Küll on täheldatavad teatavad erinevused alaealiste õiguserikkujate perekondade struktuuris. Hoopis suuremal määral kui seadusekuulekad noored pärinevad alaealised kurjategijad poolikutest või lagunenud perekondadest. Kuid vaevalt on põhjust väita, et perekonna struktuur ja koosseis kui niisugused tingivad isiksuse väärdomise. Kahtlemata võivad nad aga mõjustada kõlbelisi ja pedagoogilisi hoiakuid, samuti üldist atmosfääri perekonnas, mis tõepoolest etendavad suurt osa isiksuse kujunemisel.

Perekonna kõlbelist hoiakut iseloomustab see, kas seal esineb ühiskonnavastaseid, amoraalseid ilminguid, missugused väärtussüsteemid on selles omaks võetud ja millised on perekonnaliikmetevahelised suhted. Kriminoloogilised uuringud tõestavad vaieldamatult, et kurjategija isiksuse kujunemist ebasoodsalt mõjustavaks asjaoluks on vanemate ning vendade ja õdede halb eeskuju: joomingud, skandaalid, jõhkrus, kõlvatus jms. Nende põhjal kujuneb alaealise suhtumine ühiskonda, teistesse inimestesse, töösse ja oma kohustustesse ning tema arusaamine ühiskonnas omaks võetud käitumisest. Eramanduslik psühholoogia ja ahnitsemine perekonnas juurutavad lapses individualismi ja egoismi, jõhkrus hoolimatust ja agressiivsust jne. Perekonnas valitsev üldine atmosfäär etendab suurt osa selleski, missugustele väliskeskkonna mõjudele muutub laps edaspidises elus vastuvõtlikuks.

Perekonnas omaks võetud pedagoogilist hoiakut iseloomustab see, kuidas isa ja ema ning teised vanemad perekonnaliikmed koduse kasvatuses ülesannetest ja viisidest aru saavad, milles nad näevad oma osa selles ja kas nad on pedagoogilise tegevuse omavahel kooskõlastanud. Kui perekonnas valitsevad arusaamad on vastuolus nõukogude ühiskonna moraalinormidega ja vanemad oma tõelist hoiakut varjavad, võib lapski kohandada ennast säärasele kahekeelsusele. Protesteerib

aga laps selle vastu, võib ta sattuda konfliktiks perekonnaga. Püüavad vanemad seevastu oma ühiskonnast kõlbelist hoiakut lastesse sisendada, tekivad konfliktid väljaspool perekonda, kuigi pole välistatud konfliktseisundid ka perekonnas endas.

Niisugune perekondlik atmosfäär, kus lapsi liialt helitatakse, kus lastes ei kasvatata tööarmastust ja -harjumusi ega sisendada perekondlikku kollektiivsustunnet, võib kergesti viia selleni, et lapsed ei tunnista mingeid kohustusi ja muutuvad üksnes tarbijaiks ilma omapoolse panusega perekonna heaks. Säärased lapsed võivad hakata nõudma kõigi oma soovide rahuldamist ning taotlema seda igasuguste vahenditega. Kui vanemate võimalused laste liialdatud materiaalse nõudmise täitmisel ammenduvad, satub laps sageli vastuollu ühiselureeglitega, temas kujuneb kergesti eitav, nihilistlik hoiak perekonna ja kollektiivi suhtes ning ta ei kohku pahatihti tagasi oma soovide rahuldamisest ka võõra vara arvel.

Konflikte tekitavalt ja isiksust vääralt kujundavalt mõjub ka säärane pedagoogiline hoiak perekonnas, kus vanemad asuvad laste tingimusteta õigustamise teele, halvustavad kooli ja õpetajaid või siis jätavad lapsed omapead, ei tegele nendega ega jälgi nende käitumist, kuna leiavad, et see on kooli ja noorsoo-organisatsiooni ülesanne.

Laste isiksuse kujunemisele avaldab koduse kasvatuses kõrval väga suurt mõju nende ühiskondlik kasvatus. See algab juba koolieeliku eas lastele lasteaedades ja elukohas korraldatavate ürituste abil. Sellisel ühiskondlikul kasvatamisel on suur tähtsus lastes kollektivismi algete juurutamisel ja koduse kasvatuses lünkade ja puudujääkide kõrvaldamisel. Veel enam kasvab ühiskondliku kasvatuses osa koolis. Lapse jõudmisega vanemasse kooliikka suureneb see veelgi.

Koolikasvatuse positiivne mõju on seda tugevam, mida soodsam on olukord perekonnas. On aga koduse kasvatuses tingimused halvad ning ilmnevad lüngad ja puudused ka koolis

tehtavas pedagoogilises töös, siis väärdub õpilase isiksus tavaliselt kiiresti ja sügavalt.

Ebasoodsalt mõjub lapse isiksuse kujunemisele eelkõige see, kui koduse ja koolikasvatuse vahel katkeb järjepidavus või kooskõlastatus ja lapsele koolis esitatavaid nõudeid kodus ei toetata. Säärasel juhul on lapsel raskusi kohanemisel koolimiljööga ning sageli ei tule ta toime ka õppimisega. See kõik võib lapses esile kutsuda teravaid afektiivseid seisundeid ja negatiivseid reaktsioone, eriti siis, kui ta õpetajate laetavaid hinnanguid raskesti üle elab. Sageli kordudes muutuvad need reaktsioonid lapse harjumuspäraseks käitumiseks, mida ta hakkab õigustama ja mis kinnistuvad tema isiksuse omadustena. Teatavat osa võib siin etendada seegi, et eriti kolmandast ja neljandast klassist alates on õpilasi, kes õppeülesandeid kohusetundlikult täitnud õpilasi pilkavad. Kõige selle tulemusena võib laps jääda väljapoole klassikollektiivi, mille moodustavad vastavalt pedagoogilistele ootustele arenenud õpilased. Nii võib-ivadki juba nooremas koolieas tekkida tingimused, kus laps hakkab otsima tänava- või hoovitutvusi omaealiste või vanemate lastega, ja juba seitsmendal või kaheksandal õppeaastal lahkub koolist, seda lõpetamata. Ei ole muidugi välistatud, et sääraste, tänavalt või hoovist tulevate mõjude alla satub ka laps, kes koolis õppimist alustab edukalt, kuid hiljem koolist võõrdub. Eriti soodustavad seda halvad perekondlikud olud. Kuid see võib tingitud olla ka koolis esitatavate nõudmiste järsust kasvust, millega laps ei suuda kohaneda, ja temale individuaalse lähenemise puudumisest. Suuresti mõjustab võõrdumist klassikollektiivist ja koolist sel juhul klassikursust kordama jätkmine, millega kaasneb vanuseline ülekasvamine klassikaaslastest.

Kool on lapse isiksuse harmoonilise kujunemise vajalik lüli. Mittekohanemine koolis või võõrdumine klassikollektiivist häirib isiksuse harmoonilist kujunemist ja põhjustab nihkeid selle struktuuris. Ebasoodsate asjaolude kuhjumisel (halvad perekondlikud olud, võõrdumine koolist

ja negatiivsed koolivälised mõjustused) võivad lapsel areneda negatiivsed sotsiaalsed hoiakud, veel sagedamini aga pidurdada positiivsete hoiakute kujunemine.

Positiivsete hoiakute kujunemist häirivad ka koolikasvatuses tehtavad vead: õppe- ja kasvatustöö vaheline nõrk side, õpilaste initsiatiivi ja isetegevuse pidurdamine, nõrk distsipliin, vaba aja sisukale veetmisele vajaliku tähelepanu mittepööramine jt. Positiivsete sotsiaaldigusslike hoiakute kujundamisel on suur tähtsus kohusetunde arendamisel, nõukogude ühiskonna sotsiaalsesesse väärtustesse õige suhtumise juurutamisel, käitumisreeglitest range kinnipidamise nõudmisel ja loomulikult õiguskasvatusel.

Vältimaks isiksuse struktuuri edasist väärustumist, on tingimata vaja suunata üldhariduslikust koolist seda lõpetamata lahkunud nooruk võimalikult kohe tööle. Noorukid, kes ei õpi ega tööta, kaotavad ühiskondlikult kasulikud sidemed. Nende kui ülalpeetavate elulaad on vastuolus nõukogude ühiskonnas omaks võetud hoiakutega.

Suurt osa inimese isiksuse kujundamisel etendab töökollektiiv. Just töökollektiivis kujunevad lõplikult inimese vahekorrad kaaskodanike ja üldsusega, siin hakkab ta täiel määral osa võtma ühiskondlikust praktikast.

Igas terves töökollektiivis, nagu üldse igas sotsialistlikus kollektiivis, on teatavad kriteeriumid inimese käitumise hindamiseks ning väljakujunenud normid, millest kinnipidamist nõutakse. Kollektiivis kujunevad omad traditsioonid ja arusaamad ühiskondlikest ideaalidest. Kollektiivi avalik arvamus, kogu tema moraalne jõud aga suunab tema liikmeid.

Kollektiivi, sealhulgas töökollektiivi mõju ulatub inimese teadvusesse ja haarab ka tema tundeid. Just sellepärast ongi kollektiiv suuteline "üles raputama", purustama inimese vanu vaateid ja puhastama teed uutele. Eelnevaga seletub ka, miks töökollektiivil jätkub jõudu kujundada inimeses positiivseid sotsiaalseid hoiakuid, mõjustada tema isiksuse struktuuri ning ennetada selle väärustumist.

Kuid kollektiivi mõju inimese teadvusele ja tunnetele on suur siis, kui inimene pole kollektiivist irdunud ning tema vahekorrad sellega on normaalsed.

Tavaliselt elab inimene töökollektiivi sisse eriliste raskusteta. On ju harmooniliselt arenenud noorukile töise tegevuse algus pöördepunktiks elus. Tema jaoks seisneb küsimus nüüd mitte niivõrd uute teadmiste omandamises kui nende rakendamises ühiskonnale kasulikel eesmärkidel. Oma töise tegevuse algust vaatab ta kui momenti, millal ta asub kätte võitma oma ideaale ja täitma loovaid ühiskondlikke ülesandeid. Ühtlasi tunnetab ta, et kollektiiv toetab tema püüdlusi.

Sellest loomulikust arenemiskäigust on aga ka kõrvalkaldumisi. Kui kodune ja koolikasvatus ei ole kindlustanud nooruki isiksuse harmoonilist kujunemist, tema arusaamised nõukogude ühiskonna sotsiaalsetest väärtustest on moondunud ja tema eluhiakud väärdunud, siis on töökollektiivi sisseelamine raske.

Ent võib juhtuda, et isegi harmooniliselt arenenud noor, kes on kasvanud soodsates tingimustes, ei leia teed töökollektiivi. Sidemed endise kollektiiviga on nõrgenenud või katkenud, uuega neid aga ei kujune. Tekkinud tühikusse tungivad väljastpoolt töökollektiivi - tänavalt, elukondlikust naabrusest jm. - ebasoodsad mõjud.

Töökollektiivi sisseelamine ja sellega kokkukasvamise küsimus tõushtub teravalt ka neil juhtudel, kui inimene vahetab elu- või töökohta. Kui inimene säärasel korral ei leia teed uude kollektiivi ja tunneb ennast selles võõrana, juhtub pahatihti, et senised eluhiakud kaotavad oma reguleeriva toime.

Inimese isiksuse väärdumist soodustavad neil juhtudel ka töökollektiivis endas ilmnevad negatiivsed nähted: madal töödistsipliin, joomingud, ebasõbralikkus ja jämedus, puudused ühiskondlike organisatsioonide ja administratsiooni tegevuses, ebamajanduslikkus, hoolimatu suhtumine sotsialistlikku varasse, tööseadustest mittekinnipidamine, di-

guserikkumiste talumine, ebaterve atmosfäär jmt. Kõik sää-
rased ebaterved ilmingud võivad laostada inimese õigeid
väärtussuunitlusi ja tema positiivseid eluhoiakuid õõnes-
tada. Nende ebatervete ilmingute mõju on eriti suur siis,
kui eluhoiakud pole küllalt tugevad või pole lõplikult väl-
ja kujunenud.

Isiksuse ebasoodsat kujunemist tingivate asjaolude
toime ei ole vältimatu. Inimese isiksuse kujunemise seis-
kohast on suur tähtsus sellel, kuidas ta ise korraldab oma
vahekorrad kollektiivi ning üldse teda ümbritseva vahetu
keskkonnaga. Ta võib hoiduda halbadest tuttavatest ja nen-
dega sõprussidemeid mitte sõlmida. Pealegi tuleb arvesse
võtta, et nii koolis kui ka töökollektiivis on ülekaalus
positiivsed mõjud. Järelikult on inimesel võimalik valida,
missugust informatsiooni ta vastu võtab, kas positiivset
või negatiivset. Tuleb ka silmas pidada, et kirjandus, aja-
kirjandus, raadio ja televisioon on meil positiivse kas-
vatusliku suunitlusega.

Et inimene oma käitumisladi ja eluhoiakud ise välja
kujundab, nähtub sellestki, et karistamatuse tunde tekki-
misel läheb õiguserikkuja järgmise kuriteo toimepanemisele
juba palju julgemini ega karda vastutust. Liiasi tuleb ar-
vesse võtta, et väärdunud isiksus, negatiivsed eluhoiakud
ning hoolimatus meie ühiskonna sotsiaalsete väärtuste suh-
tes ei ole kuriteo toimepanemise vahetuiks põhjusteks, vaid
üksnes mõjustavad otsust toime panna kuritegu või käituda
kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil. Selle otsuse
võtab aga kurjategija vastu ise.

IV

Kuriteo toimepanemise põhjuste hulka kuuluvad ka
konkreetsed elusituatsioonid, mil-
les kurjategija viibib, ja kuriteo ajend. Mõ-
lemad on kuriteo kaugemad põhjused, kuna aitavad esi-
le kutsuda otsust toime panna kuritegu või käituda kurite-

gelikku tagajärge põhjustaval viisil. Seejuures on kuriteo ajend kurjategija tahteaktile lähemal, eelneb ajaliselt sellele vahetult ja on seda vallandav viimane tõukejõud. Tavaliselt on ajend kuriteole tõukavast elusituatsioonist kitsam ning kujutab endast vaid üht seda situatsiooni iseloomustavat asjaolu, üht selle elementi. Sageli ilmub kuriteo ajend järsku ning toimib äkki ja lühiajaliselt.

Siiski pole kuriteo ajendi ja kuritegu põhjustava konkreetse elusituatsiooni eristamine igakord kerge. Mõnelgi juhul on raske tuvastada, mis oli kurjategija tahteakti vallandavaks viimaseks tõukejõuks. Pole välistatud, et kogu olustik, milles isik viibis, tõukas teda kuriteo toimepanemisele. Näiteks juhul, kui perekonna korteriolud on äärmiselt kitsad ja perekonnapea pakkus ametiisikule altkäemaksu selleks, et viimane kaasa aitaks korteriolude parandamisele, ei ole kuriteo ajend ja konkreetne elusituatsioon üksteisest eristatavad. Kui aga ametiisik andis mõista, et ta aitaks altkäemaksu eest korteritingimuste parandamisele kaasa, on selgesti nähtav kuriteo ajend - altkäemaksu andmisele kihutamise. Teiselt poolt on võimalikud juhtumid, kus kuriteo ajend on küll ilmne, kuid konkreetne elusituatsioon tervikuna ei kalluta inimest kuriteo toimepanemisele. Nii on see näiteks siis, kui isik ootamatule solvamisele reageerib kehavigastuse tekitamisega solvajale. Kuriteo ajendiks võib olla ka tänaval ettenähtamatult tekkiv konflikt joobnud huligaaniga. Seevastu ajutised majanduslikud raskused perekonnas on kuriteole tõukavaks konkreetseks elusituatsiooniks.

Kurjategija ei taju igakord õigesti, adekvaatselt olukorda, milles ta viibib. Ta hindab seda vääralt - endale ebasoodsamalt või raskemalt, kui olukord seda tõepoolest on. Ning just see väär kujutlus olukorrast tõukabki teda kuriteo toimepanemisele. Mõistagi tuleb neil juhtudel kuriteo toimepanemise põhjuseks tunnistada väline olukord säärasena, nagu see kajastub inimese teadvuses. See-

ga võib kuritegelikku käitumist teatavail juhtudel käsitleda ka olukorrale mittevastava reageerimisena. Sageli on see täheldatav kuritegude toimepanemise korral ettevaatamatuse tõttu, näiteks juhul, kui mootorsõiduki juht hindab vääralt eesliikva jalakäija kaugust teepeenrast ja tekitab selle tulemusena avarii, või isik kujutleb ekslikult ja ilma igasuguse aluseta, et ta viibib hädakaitse seisundis, ja tapab oletatava ründaja, kuigi viimase poolt ei ähvarda teda mingi oht.

Üldse tegutseb kurjategija nõnda, kuidas ta hindab situatsiooni, vastavalt olukorra tähendusele tema jaoks. Seejuures võivad kuriteole tõugata nii teiste kodanike väärad, provotseerivad ja õigusvastased teod kui ka moraalselt laimatu ja seadustega täiesti kooskõlas olev käitumine, näiteks sõjaväelema põhjendatud nõudlikkus alulva suhtes või töökaaslaste printsipiaalne kriitika.

Mõnikord näib, nagu polekski välisajendit, mis tõukas kuriteo toimepanemisele, ning viimane polnud esile kutsutud ka konkreetsest situatsioonist, milles isik viibis. Nii see aga siiski ei ole.

Nagu öeldud, tegutseb kurjategija vastavalt sellele, kuidas ta tajub ja hindab välist olukorda, milles ta viibib. Otsus toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil oleneb seejuures ka asjaolust, kas isik peab antud tingimustes reaalselt võimalikuks kuritegeliku tagajärjeni jõuda. Teiste sõnadega: kurjategija tahteakt on kaastingitud sellest, missugune on tema kujutus kuritegeliku tagajärje saavutamise võimalikkusest. Iseenesest ei ole aga nimetatud tagajärje saabumise tõenäolisus midagi muud kui seda olukorda iseloomustav asjaolu, milles isik tegutseb. Kui näiteks kauplus on valvatav, võib isikut varguse toimepanemisest tagasi hoida arusaamine, et kuritegeliku tagajärjeni pole objektiivselt võimalik jõuda. Teiselt poolt ei ole aga sugugi harvad need juhtumid, kus inimene ise loob kuriteo toimepanemiseks soodsa

olukorra: kõrvaldab valve, ajab materiaalsete väärtuste arvestuse segi või tekitab nendes kunstliku ülejäägi jne. Siingi hakkab kuriteo toimepanemise põhjuste hulgas oma osa etendama väline olukord, mida isik hindab oma ühiskonnatasemele eesmärgile jõudmise seisukohast, kuigi ta ise selle olukorra lüü.

Konkreetne elusituatsioon ja teatavad ajendid avaldavad kurjategija käitumisele mõju ka sellistel juhtudel, kui kuritegu seisneb mingi kohustuse täitmata jätmises, olgu unustuse või muude sääraste asjaolude tõttu. Näiteks võib tuua järgmise juhtumi. Kodanik, kes oli oma elukohta vahetanud ja keda oli administratiivkorras juba karistatud sõjaväearvestuse eeskirjade rikkumise pärast, sõidab puhkusele, unustades ikkagi sõjaväearvestuse eeskirjad täitmata. Seega paneb ta toime KrK §-s 189¹ lg. 3 ettenähtud kuriteo. Kuriteo toimepanemine sõltub siingi konkreetsest olukorrast: puhkuse-eelne kiirustamine, mille tõttu oma kohustuse täitmine ununeb. Tõsi, selle kodaniku teadvusse ei jõua puhkusele sõitmise tõttu mõte, et ta paneb toime kuriteo. Ent otsus sõita viivitamata puhkusele on toodud tingimustes ühtlasi ka otsus käituda viisil, mille seadus on tunnistanud kuriteoks. See otsus on kaastingatud konkreetsest elusituatsioonist.

Olukorda, milles inimene enne kuriteo toimepanemist viibib, sündmust, mis teda puudutab, või asjaolusid, mis on tema suhtes välised, saab käsitleda kuriteo toimepanemise põhjustena üksnes niivõrd, kui võrd nad mõjustavad kuritegelikku käitumist sellega, et aitavad esile kutsuda otsust toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil. Seejuures mõjustab kurjategija tahteakti aga ka tema isiksuse struktuur ja kriminoloogilisest seisukohast pole kaugeltki ükskõik, kuidas avaldub isiksuse struktuuri, konkreetse elusituatsiooni ning kuriteo väliste ajendite mõju kurjategija tahteaktile.

Konkreetses elusituatsiooni ja kuriteo välise ajendi mõju kurjategija tahteaktile on vahetu. Selles mõttes ei ole

erinevusi nende ja kurjategija isiksuse struktuuri vahel, sest ka isiksuse struktuur mõjustab tahteakti vahetult. Konkreetse elusituatsiooni ja välise ajendi mõju tahteaktile saab olla üksnes vahetu sellepärast, et oma ajalise läheduse tõttu kuriteo toimepanemisele ei saa nad enam arvesse tulla kurjategija isiksust, tema väärtushinnanguid ja eluhoiakuid kujundavate teguritena. Kuid ühtlasi on ilmselge, et kui kurjategija isiksuse negatiivsed omadused konkreetse situatsiooni ja välise ajendi mõjul ei aktiveeruks ning selle tulemusena ka isiksuse struktuur ei hakkaks kurjategija tahteakti kujunemisel kaasa rääkima, siis jääks kuritegu toime panemata. Konkreetne situatsioon, näiteks eluraskused ja muud konfliktseisundid, muutuvad kuriteo ajendiks siis, kui isiksuse struktuuris on soodne pinnas kuriteo toimepanemiseks.

Siiski ei ole kurjategija isiksuse struktuuri, elusituatsiooni ja väliste ajendite osa kuritegude toimepanemisel kõigil juhtudel ühesugune.

Kui kurjategija isiksuse struktuuri iseloomustab negatiivne sotsiaalõiguslik hoiak, siis on väliste tegurite osa kuriteo põhjuste hulgas üsna tühine ja teisejärguline. Just neil juhtudel loob kurjategija tavaliselt ise kuriteo toimepanemiseks soodsa olukorra ning see olukord võib ka olla kuriteo toimepanemise ajendiks.

Kui inimese sotsiaalõiguslikud hoiakud on ebakindlad või välja kujunemata, siis on kuriteo toimepanemiseks vaja väga tugevaid väliseid ajendeid või üpris tugevaid konfliktseisundeid. Kuriteo toimepanemise põhjuste hulgas eten-davadki viimased peamist osa. Sageli kõneldakse neil juhtudel situatsioonilistest, olustikulistest või ka impulsiivsetest kuritegudest. Nende kuritegude nimetamine situatsioonilisteks ehk olustikulisteks ei tekita vastuvaidlusi, vaid on õnnestunud. Sellega osundatakse asjaolule, et need kuriteod on peamiselt tingitud konkreetsest elusituatsioonist või olustikust, milles kurjategija viibib, järelikult välistest faktoritest. Küll aga vajab selgitamist küsimus,

kas on põhjendatud mõningate kuritegude nimetamine impulsiivseteks.

Impulsiivsetest kuritegudest võib kõnelda siis, kui inimesel positiivsed sotsiaalsõiguslikud hoiakud puuduvad üldse või on üpris nõrgalt välja arenenud. Seepärast ei ole nad suutelised inimese käitumist reguleerima. Kuid säärasel inimesel pole ka otseselt negatiivseid väärtussuunitusi ega negatiivseid sotsiaalsõiguslikke hoiakuid, mis teda tõukaksid kuriteo toimepanemisele. Tema isiksuse struktuur on üldse ebamäärane ja välja kujunemata. Siit johtubki, et kuriteo toimepanemist tingib peale välise situatsioonimitte niivõrd isiksuse struktuur, kuivõrd inimese psühhofüüsiline struktuur, sealhulgas tema impulsiivsus, mille toime ta hetkelise otsuse ajal kiiresti ja läbimõtlematult reageerib välisele situatsioonile. Kuid selgi juhul ei ole kuritegu inimese psühhofüüsilise struktuuri vastupandamatu ja mehaaniline reaktsioon välisele olukorrale, sest see reaktsioon on vahendatud inimese teadvusest. Inimene otsustab ikkagi ise, kas kuritegu toime panna või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil, või siis kuriteost hoiduda.

Kui inimesel on tugev, kindlalt juurdunud positiivne sotsiaalsõiguslik hoiak, mis ulatub nõukogude ühiskonna kõigile sotsiaalsetele väärtustele, siis ei pane ta kuritegu toime isegi kõige konfliktsemates situatsioonides. Kuid loomulikult on sagedased ka üleminekuastmed ühelt tüüpiliselt juhtumilt teisele.

Kuriteo toimepanemise situatsiooni ning ajendit ei tule ära segada kuriteo motiiviga, mis kuulub sisemiste faktorite valdkonda. Motiivi all mõeldakse kuriteo toimepanemise subjektiivset ajendit: armukadedust, vihavaenu, karjerismi, omakasu jne. Motiivid on inimest kuriteo toimepanemisele liikumapanevad sisemised jõud, mis tõukavad teda mingi eesmärgi nimel tegutsema. Ka eesmärk on üks sisemiste faktorite hulka kuuluvaid tegureid. Erinevalt motiivist on aga eesmärk kujutlus sellest tagajärjest, mida kurjate-

gija püüab saavutada. Nii kuriteo motiivid kui ka eesmärgid on tavaliselt kuritegelikud, kuid nad ei tarvitse seda olla. Kui näiteks ametialane kuritegu ettevõttele defitsiitse tooraine muretsemise eesmärgil toime pannakse, siis ei ole see eesmärk iseenesest kuritegelik. Ei ole kuritegelik ka säärane motiiv, nagu seda on vääritlemistund teaduslik huvi, kui see ajendab ametiisikut tööseadusandlust rikkuma.

Kuriteo sisemised faktorid on omavahel seotud. Nii kujuneb eesmärk motiivide toimetel, mille aluseks on inimese vajadused, tarbed ja huvid. Kuriteo motiiv ja eesmärk kuuluvad inimese teadvusse ja neid tuleb pidada juba lülideks otsuse vastuvõtmisel toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil.

Nagu kurjategija teadvusele üldse, nii avaldab ka tema motiividele ja eesmärkidele mõju konkreetne elusituatsioon, milles ta viibib, ja kuriteo toimepanemise väline ajend. Samasugust mõju avaldavad aga ka tema väärtussuunnitlused ja sotsiaalseisundlikud hoiakud ning isiksuse kogu struktuur. Nende ja konkreetse elusituatsiooni ning väliste ajendite toimetel võivad kuriteo toimepanemise motiivid ja eesmärgid kas tekkida ja tugevneda või siis nõrgeneda ning taanduda. Nii või teisiti - otsus toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil on valiku tulemus mitme võimaluse vahel. Säärasest valikust olenebki, kas inimene kuriteo toime paneb või sellest hoidub. Võib öelda, et kuriteo toimepanemise eel on inimene konfliktseisundis, mis tekib teatavas elusituatsioonis kuriteole kallutavate väliste ajendite ilmnemisel. Kas inimene lahendab kõnesoleva konfliktisituatsiooni kuriteo toimepanemisega või seadusekuulekaks jäämisega, selle määrab kõigi nende tegurite koostoime, mis mõjustavad tema tahteakti. Ükski nendest teguritest omavõttes, ei inimese isiksuse ega tema psühhofüüsilise struktuuri, ei konkreetne elusituatsioon, kuriteo toimepanemise välised ajendid ega ka kauged, abstraktsed eesmär-

gid ning ebamäärased, selgelt väljakujunemata motiivid pole küllaldased selleks, et inimene otsustaks kuritegeliku käitumise kasuks.

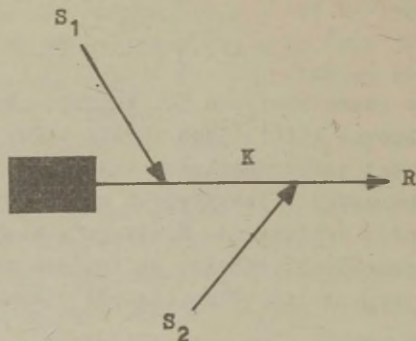
V

Otsus toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil jääb sageli täide viimata, kuna puuduvad kuriteo toimepanemiseks vajalikud tingimused. Sageli esineb sääraseid objektiivseid asjaolusid, mis kuriteo toimepanemist takistavad. Kuritegude ärahoidmise seisukohast ongi erakordselt tähtis, et loodaks olukord, mis teeb kuriteo toimepanemise võimatuks või vähemasti äärmiselt raskeks.

Kuid teiselt poolt on ka asjaolusid, mis kuriteo toimepanemist hõlbustavad ja võimaldavad kuritegeliku eesmärgi saavutada eriliste pingutusteta. Huligaanitseda oleks kerge, kui puuduks kindel avalik kord, autosid ärandada lihtne, kui neid ei valvataks ega lukustataks, ja valerahetegeminegi oleks hoopis hõlpsam, kui sellekohased tehnilised vahendid oleksid igaühele kättesaadavad. On sääraseidki asjaolusid, mille toime kuritegeliku käitumisega kaasnevad äärmiselt rasked tagajärjed. Näiteks tulega hooletu ümberkäimise korral oleneb kahjulike tagajärgede ulatus suurel määral sellest, kas tulekolde lähedal on kergestiüttivaid aineid jne.

Tingimusi, mis teevad kuriteo toimepanemise võimalikuks, hõlbustavad seda või mille mõjul kasvab tagajärgede raskus, nimetatakse kuriteo toimepanemist soodustavateks asjaoludeks. Neid asjaolusid on kuriteo põhjustest kõige lihtsam piiritleda selle järgi, et nad ei mõjusta otsust toime panna kuritegu või käituda kuritegelikku tagajärge põhjustaval viisil. Nad ei ole järelikult kuriteo vahetu põhjuse põhjuseks. Kuritegu

soodustavate asjaolude toime avaldub alles siis, kui isik on juba asunud täide viima oma kuritegelikku otsust. Seda näidataksegi skeemil 6.

Skeem 6.

Toodud skeemil must ruut ("kast") on inimese teadvus, K - kuritegelik käitumine, R - kuritegelik tagajärg ning S_1 ja S_2 - soodustavad asjaolud.

Kuid kuriteo toimepanemist soodustavate asjaolude mõistele võib anda ka veidi avarama sisu. Asi seisneb selles, et sageli on isik teadlik kuriteo toimepanemist soodustavatest asjaoludest, arvestab nende toimega, kasutab seda ära ja veelgi enam - just need asjaolud ajendavadki teda kuritegu toime panema. Nii näiteks teeb kioski valveta jätmine sissemurdmise sellesse võimalikuks. Kuid valve puudumine võib ühtlasi ajendada just sellesse kioskisse sisse murdma. Niisuguses laiemas tähenduses tuleb kuritegu soodustavate asjaolude all mõelda kõiki neid asjaolusid, mis võimaldavad kuritegu toime panna, hõlbustavad kuritegeliku eesmärgi saavutamist või tingivad raskeid tagajärgi, olenemata sellest, kas kuriteo subjekt on nendest teadlik, arvestab nende toimet ja kasutab neid oma eesmärkide saavutamiseks või mitte.

Tavaliselt on kuriteo toimepanemist soodustavateks as-

jaoludeks mitmesugused puudused ja ebakohad riigiorganite töös (näiteks nõrk finantsdistsipliin), sealhulgas kuritegevuse vastu võitlevate organite töös (näiteks halb patrullteenistus), lüngad majandusaparaadi tegevuses (näiteks sotsialistliku vara arvestuse halb korraldus), samuti üldsuse ja kodanike ükskõiksus õiguskorra kaitsel ja kuritegude ennetamisel (näiteks ühiskondlike organisatsioonide passiivsus töötajate vaba aja veetmise korraldamisel, kodanike mittereageerimine huligaanitsemisele avalikes kohtades) jne. Kuid oleks ekslik arvata, et kuritegude toimepanemist soodustab üksnes teiste isikute õigusvastane käitumine. Näiteks võib ostjate petmist hõlbustada kaalude halb konstruktsioon, kuigi kaalud ise vastavad kehtivale riiklikule standardile.

Kuritegude toimepanemist soodustavate asjaolude toime võib oma ulatuselt olla üpris erinev. On asjaolusid, mis soodustavad kuritegude toimepanemist teatavas paikonnas, ettevõttes, asutuses, organisatsioonis, linnas või rajoonis. Ent on ka sääraseid asjaolusid, mille toime haa- rab hoopis laiemaid piirkondi.

Olenevalt sellest, misliigilisi kuritegusid toime panakse, on ka neid soodustavad asjaolud üpris erinevad. Nii on näiteks asjaolusid, mis soodustavad vargusi. Asjaolusid, mis igal pool ja kõigi kuritegude toimepanemist soodustavad, on aga äärmiselt vähe. Üheks sääraseks asjaoluks võib pidada kuritegude halba avastatavust, mis võimaldab isikul, kelle suhtes pole kohaldatud vajalikke tõkendeid, jätkata kuritegude toimepanemist.

Soodustavate asjaolude vaatlemine kuriteoliikide ja -rühmade lõikes on kriminoloogia eriosa kursuse ülesanne.¹¹⁵

¹¹⁵ Sotsialistliku vara riisumist soodustavate asjaolude kohta vt. lähemalt I l m a r R e b a n e . Va-
rastati... Mis edasi? Tln., 1967.

§ 3. Kuritegevuse põhjused ja kuritegevust soodustavad asjaolud NSV Liidus

I

Kuritegevuse põhjusi ei saa käsitleda üldises plaanis. Neid tuleb vaadelda eraldi igas ühiskondlik-majanduslikus formatsioonis, arvestades selle eripära ning arengustaadiumi. Vastavalt sellele tuleb vahet teha kuritegevuse põhjuste vahel ekspluataatorlikus ühiskonnas ning nõukogude ühiskonnas. Seejuures ei ole kuritegevuse põhjused nõukogude ühiskonna arengu eri faasidel olnud kaugeltki ühesugused.

Käesolevas töös vaadeldakse kuritegevuse põhjusi NSV Liidus üksnes arenenud sotsialistliku ühiskonna tingimustes.

Kuritegevuse kui sotsiaalse massinähtuse põhjuste kohta puuduvad meil seni veel monograafilised uurimused. Kriminoloogia õpikutes vaadeldakse kuritegevuse põhjusi meie ühiskonnas seoses kuritegevuse parameetritega - dünaamika, seisundi ja struktuuriga - ning püütakse selgitada, millest on need tingitud, missugused asjaolud neid mõjustavad. Säärane lähenemine küsimusele on iseenesest mõeldav, kuid võib olla viljakas üksnes siis, kui uurijate käsutuses on ulatuslik statistiline materjal. Paraku on see üsna lünklik. Juba seetõttu on kuritegevuse kui sotsiaalse massinähtuse põhjuste mitmed aspektid veel läbi töötamata. Peamiselt on meil uuritud kuritegevuse üksikuid põhjusi, kuna kuritegevuse põhjuste terviklik teooria on alles väljatöötamise järgus. Mõndagi ebaselget on ka veel kuritegevuse põhjuste struktuuris.

Kuritegevuse põhjuste käsitlemisel tuleb lähtuda sellest, et kuritegevus on sotsiaalne massinähtus, ja niivõrd, kui võrd kuritegevus nõukogude ühiskonnas on ikka veel sotsiaalne massinähtus, on ka kuritegevuse põhjused eranditult s o t s i a a l s e d . Üksikute kuritegude toimepanemisel, nagu eespool nägime, etendab vähestel juhtudel mõningat osa kill ka inimese psühhofüüsilise struktuuri eripära. Kurite-

tegevuse kui sotsiaalse massinähtuse põhjusena ei tule see aga arvesse. Üksikkuritegude põhjusi tuleb kuritegevuse põhjuste selgitamisel silmas pidada üksnes niivõrd, kui-võrd need on omased kõigile või vähemasti valdavale enami-kule kuritegudest. Ja just inimese psühhofüüsilisel struk-tuuril ei ole seda üldist tähendust. Pealegi tuleb kurite-gevuse põhjustele läheneda mitmeti teisiti kui üksikkuri-teo põhjustele.

Üksikkuriteo põhjusi, nagu samuti eespool juba märgi-ti, vaadeldakse kuriteo subjekti tahteakti prismas. Kuri-tegevuse põhjuste uurimisel abstraherutakse sellest tah-teaktist - otsusest toime panna kuritegu või käituda ku-ritegelikku tagajärge põhjustaval viisil - ja vaadeldak-se neid põhjusi meie maal toimuvate sotsiaalsete protses-side taustal (vt. eespool, § 1, III).

Seejuures ei tingi kuritegevust meie maal sotsialist-lik majandussüsteem ja nõukogude riiklik ning ühiskondlik kord. Ei sünnita seda ka peamised sotsiaalsed protsessid meie maal. Vastupidi: suund, milles need protsessid kulge-vad, aitab kuritegevuse vähenemisele kaasa. See on kehtiv eelkõige elanikkonna ainelise kindlustatuse järkjärgulise kasvu ning kultuuritaseme ja teadlikkuse tõusu kohta, mil-les NLKP programm näeb kuritegevuse väljajuurimise peamisi tingimusi.¹¹⁶ Tõepoolest, sedamööda, kuidas elanikkonna rea-aalsed tulud kasvavad ja kindlustatakse hindade stabiil-sus, taanduvad ebaseadusliku rikastumise püüdlused, tead-vuse ja kultuuritaseme tõusuga kaasneb aga sotsialistliku õiguskorra edasine kindlustumine ning hoidumine ühiselu-reeglite rikkumistest. Siiski ei saa eitada, et teatavate sotsiaalsete protsessidega võivad kaasneda mõningad ne-gatiivsed kõrvalnähud, mis on samuti sotsiaalse iseloomu-ga, tekitavad meie ühiskonnas mõningaid konfliktikoldeid ning tingivad kuritegevuse püsimist, üksikutel juhtudel aga

¹¹⁶ Vt. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tln., 1968, lk. 95.

kasvugi. Sellepärast tulebki kuritegevuse kui massilise sotsiaalse nähtuse põhjusi uurida ühiskondliku elu protsesside prisma.

Sotsiaalsete protsessidega kaasnevad kõrvalnähtud, mis kuritegevust mõjustavad, on võimalikud seni, kuni elanikkonnal ainelise kindlustatuse, kultuuri- ja teadlikkuse tase pole veel nii kõrged, nagu seda NLKP programm on eesmärgiks seadnud. Konkreetsetes aja ja koha tingimustes on need kõrvalnähtud tõenäolised. Kuid nad ei ole paratamatud ja igal juhul on võimalik nende vastu võidelda või viia nad miinimumini ka siis, kui ainelise kindlustatuse, kultuuri- ja teadlikkuse tase veel soovida jätab.

Sotsiaalsete protsessidega kaasnevaid ja kuritegevust ebasoodsalt mõjustavaid negatiivseid kõrvalnähtusid tuleb uurida kindlates aja ja koha tingimustes ning äärmiselt konkreetselt. Asi seisneb selles, et kuritegevust tingivad tegurid kaasnevad meie maal toimuvate sotsiaalsete protsessidega üksnes nende teatavate avaldumisvormide juures ning asjaolude erilise põimumise tulemusena. Siit aga järeldubki võimalus püstitada praktiliselt jõukohaseid ülesandeid kuritegevusvastases võitluses.

Loomulikult ei saa põhilisi sotsiaalseid protsesse, mis neile omaste seaduspärasuste tõttu kulgevad kindlas suunas, suvaliselt olematuks muuta. Pealegi puudub selleks igasugune vajadus. Jutt on ju protsessidest, mis iseenesest ei ole negatiivsed, vaid meie ühiskonna arengut edasi viivad. Ülesanne seisneb neid protsesse häirivate tegurite ja nende protsesside negatiivsete kõrvalnähtude likvideerimises. Seda on aga võimalik teha, sest need kõrvalnähtud on arengu peasuunaga vastuolus ega ole vältimatud.

Sellest seisukohast võib huvi pakkuda näiteks elanikkonna ainelise kindlustatuse kasvu ja kuritegevuse kõvera kõrvutamine. Eespool juba märgiti, et ainelise heaolu tõus toob seaduspäraselt kaasa teatavate kuritegude arvu vähenemise. Säärasteks kuritegudeks on vargus, spekulatsioon jt. Kuid sotsiaal-majanduslike protsesside ja kuritegevuse vas-

tastikune seos on komplitseeritud. Majanduslik areng ka-
jastub mahajäänud teadvusega elanikkonna psühholoogias pik-
kamisi. Ainelise heaolu kasv, kui sellega ei kaasne kul-
tuuritaseme ja kodanike teadlikkuse tõusu, võib koguni ak-
tiviseerida väikekodanlikke igandeid, asjade kultust ja
jahti säärase materaalsete väärtuste järele, mis teiste
silms tõstavad inimese "prestiizi".¹¹⁷

Toodud näide on iseloomustav teiseski plaanis. Sel-
lest ilmneb, et kuritegevust tingib rida põhjusi ja nende
hulka kuuluvad ka sotsiaalpsühholoogilised tegurid. Vii-
maste uurimisele pööravad nõukogude kriminoloogid viimas-
tel aastatel suurt tähelepanu.¹¹⁸

Nagu sotsiaal-majanduslikud tegurid ja muud väliskes-
konna mõjud ei tingi konkreetse isiku kuritegelikku käitu-
mist vahetult, vaid toimivad inimese teadvuse kaudu, nii ei
ole ka kuritegevuse sõltuvus objektiivseist sotsiaal-majan-
duslikest protsessidest ja nähtustest otsene ning mehaani-
line. Majandusliku arengu ja ainelise kultuuri taseme, teh-
nika progressi, ühiskonna struktuuri ning objektiivsete sot-
siaalsete protsesside vahel ühelt poolt ja kuritegevuse va-
hel teiselt poolt on üpris oluline lüli, nimelt sotsiaalne
psühholoogia.¹¹⁹ Ühiskondliku elu objektiivsed nähtused mõ-
justavad kuritegevust sotsiaalpsühholoogiliste faktorite
kaudu. Neid vahendab sotsiaalpsühholoogiliste seaduspära-
suste toime.

Õeldust järeldubki, et sotsiaalsed protsessid ja muu-
datused ühiskondlikus elus ei mõjusta kuritegevust kohe. Al-

¹¹⁷ vt. В.Н. Кудрявцев. Структура преступно-
сти и социальные изменения. - "Советское государство и пра-
во", 1973, № 6, стр. 105.

¹¹⁸ vt. А.М. Яковлев. Преступность и социальная
психология. (Социально-психологические закономерности про-
тивоправного поведения.) М., 1971.

¹¹⁹ vt. В.Н. Кудрявцев. Борьба с преступно-
стью и задачи криминологической науки. - "Социалистическая
законность", 1973, стр. 17.

guses tingivad nad muudatusi sotsiaalpsühholoogia valdkonnas, sealhulgas elanikkonna mitmesuguste kihtide ja rühmade psühholoogias - nende lähemates ja kaugemates eesmärkides, vaadetes, arvamustes ja harjumustes, samuti nende meeoleoludes. Alles seejärel ja sotsiaalpsühholoogiliste tegurite vahendusel avaldub nende mõju üksikisikule, sealhulgas väikese rühma kaudu, millesse inimene kuulub või mis on temale kõige "autoriteetsem" - nn. referentgrupi kaudu. Ning see on täiesti seaduspärane.

Inimene hoidub tavaliselt ühiskondliku käitumise normide mehaanilisest omaksvõtmisest. Ta kohandab oma tegevuse peamiselt nende normidega, mida antud inimeste rühm heaks kiidab või toetab, ja seda isegi siis, kui rühmasisesed käitumisreeglid on vastuolus kommunistliku moraali printsiipide või õigusnormidega. See kohanemine võib ulatuda konformismini - tingimusteta nõusolekuni, mõnikord aga koguni pimesa allumiseni nn. rühmamoraalile. Ei saa eitada sedagi, et ühiskondlik meeoleolu, sealhulgas rühmasisene atmosfäär, avaldab olulist mõju inimese käitumisele. Loomulikult on rühmasiseste hoiakute kujunemisel suur kaal rühma õigusteadvusel, väärtushinnangutel jm. sotsiaalpsühholoogilistel teguritel.

Ent tuleb hoiduda vaadeldava küsimuse lihtsustamisest. Sotsiaalpsühholoogiliste tegurite mõju ei tohi käsitleda ainult kui ühekordset, konkreetset käitumisakti tingivat tegurit. See mõju kujundab ka inimese isiksust ning selle struktuuri ja võib järelilikult toimida ka kaudselt ja pika aja kestel.

Sotsiaalpsühholoogiliste tegurite arvestamine kuritegevuse põhjuste mõistmisel on olulise tähtsusega. Just väikese rühma, mõnikord aga ka suuremate sotsiaalsete struktuuride otaese mõjuga on enamasti seletatav, miks inimese käitumine ei ole igakord kooskõlas ühiskonnas üldiselt tunnustatud, sealhulgas ka õiguslikult kinnistatud käitumisnormidega. Seejuures on täiesti tõepärane, et teatavate, näiteks töökollektiivide teadvus pole kaugeltki ühtne. Ees-

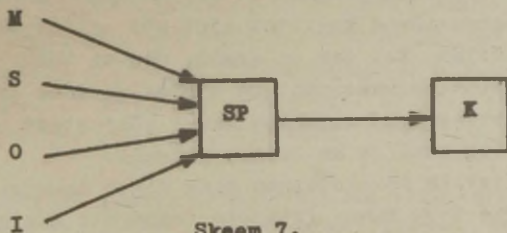
rindlike tõekspidamiste kõrval on nendes sageli täheldatavad ebaterved ilmingud, mis võivadki ühe või teise kollektiiviliikme käitumist mõjustada.

Tähelepanu teritamine sotsiaalpsühholoogilistele teguritele on tähtis ka seepärast, et need on üksikuritegude ja kuritegevuse põhjusi siduvaks lüliks. Kuritegevuse põhjuste uurimisel tuleb selgusele jõuda sotsiaalpsühholoogiliste tegurite ja ühiskondliku elu objektiivsete nähtuste vastastikuses seoses ja tingituses ning vaadelda, kuidas nende toime mõjustab kuritegevust. Üksikuritegude põhjuste uurimisel, kus lähtutakse kuriteo vahetust põhjusest - kurjategija tahteaktist -, tuleb aga selgitada seda tingivaid lähemaid ning seejärel kaugemaid faktoreid, kuni jõutakse sotsiaalpsühholoogiliste teguriteni. Seal algab juba kuritegevuse põhjuste valdkond. Teiste sõnadega: sotsiaalpsühholoogiliste nähtuste raames üksikuritegude ja kuritegevuse põhjused lõikuvad.

Kuritegevuse sotsiaalpsühholoogiliste põhjuste mõistmisel tuleb arvesse võtta veel üht asjaolu. Sotsiaalsed protsessid ei kajastu väikeste rühmade ja isegi suuremate sotsiaalsete struktuuride teadvuses igakord kaugelgtki adekvaatselt - vastavalt nende tõelisele olemusele ja tähendusele. Vastupidi, nende kajastus on tihtigi moonutatud, mitteadekvaatne, tegelikkusele mittevastav.

II

Peamistes joontes on kuritegevuse põhjusi kujutatud skeemil 7.

Skeem 7.

Skeemil on kasutatud järgmisi tingimärke: M - kuritegevuse majanduslikud, S - sotsiaalsed, O - organisatsioonilised, I - ideoloogilised ja SP - sotsiaalpsühholoogilised põhjused. K tähistab kuritegevust kui nende põhjuste tagajärge. Tähistustele "M", "S", "O", "I" ja "SP" vastavad skeemil 5, mis kujutab üksikkuriteo põhjuste struktuuri, tingimärgid "V₁", "V₂" ja "V₃", kusjuures kuritegevuse ajend ("V₃") ei tarvitse olla vahetult kaastingitud sotsiaalpsühholoogilistest teguritest.

Enamasti on kuritegevuse põhjused omavahel põimunud ja nende eristaminegi on mõnikord tinglik. Sõna täpses mõttes on ju kõik kuritegevuse põhjused sotsiaalsed. Eristades siinkohal siiski kuritegevuse sotsiaalseid põhjusi (skeemil 7 - "S"), peame me silmas sotsiaalseid põhjusi kitsamas mõttes, esmajoones mitmesuguste sotsiaaldemograafiliste protsesside kõrvalnähtusid, mis kuritegevust mõjustavad.

Kuritegevuse põhjusi võib uurida mitmes plaanis ja erinevatel tasanditel. Nii võib uurida teatavaliigilise kuritegevuse või teatava rühma kuritegude põhjusi. On võimalik uurida kuritegevuse põhjusi teatavas ettevõttes, asutuses või organisatsioonis, linnas, rajoonis või koguni suuremal territooriumil. Samuti on võimalik uurida kuritegevuse põhjusi üksikute sotsiaalsete protsesside taustal meie maal. Iga säärase uuringu eesmärgid on erinevad ja ka järelduste tasand, millele jõutakse, pole kaugeltki ühesugune.

Tuleb täie kindlusega rõhutada, et nõukogude ühiskonnas ei ole enam kuritegevuse sääraseid majanduslikke põhjusi nagu inimese ekspluateerimine inimese poolt, ainealine viletsus, tööpuudus jt., mis kapitalistlikus ühiskonnas on kuritegevuse peamised põhjused. Pole muidugi välistatud, et ka meil pannakse mõned kuriteod ajutiste majanduslike raskuste tõttu toime. Ent see on erand, mis ei tule kuritegevuse kui sotsiaalse massinähtuse põhjusena enam arvesse.

Kuid kuritegevuse majanduslikest põhjustest nõukogude ühiskonnas võib kõnelda ka teises plaanis.

Sotsialistlik revolutsioon ning üldse igasugune kultuuriline tõus toob kaasa inimeste vajaduste määratu kasvu,

mis progressseerub sedamööda, kuidas vajadused rahuldamist leiavad. Kõlgi vajaduste rahuldamiseks puuduvad sotsialistlikus ühiskonnas veel võimalused. Seepärast jaotatakse siin saadusi mitte vajaduste, vaid töö hulga ja kvaliteedi järgi. See stimuleerib toodangu väljalaset suu- rendama ning sellest on põhimõtteliselt ühtmoodi huvitatud nii üksikisik kui ka kogu ühiskond. Kuid üksikisiku ja ühiskonna kui terviku huvide vahel võivad teatavates tingimustes tekkida ka disproportsioonid, nn. käärid, ning siit tulenevad mõningad vastuolud ka sotsialistlikus ühiskonnas, kuigi nendel ei ole antagonistlikku iseloomu.

Nimetatud vastuolud sotsialistlikus ühiskonnas on kahtlemata objektiivset laadi ega sõltu inimeste teadvusest, kuigi ühel või teisel viisil selles kajastuvad, kutsudes esile konfliktikoldeid isiklikus elus. Nende kollete juured on majanduslikud, tingitud sotsialistlikus ühiskonnas saavutatud majandusliku arengu veel mitte küllalt kõrge tasemest.

Sääraseid mitteantagonistlikud vastuolud võivad tekkida selle tulemusena, et sotsialistlikus ülesehitustöös tehakse vigu, ei osata sotsialismi objektiivseid majandusseadusi õigesti kasutada ning kindlustada sotsiaalsete protsesside harmoonilist kulgu. Näitena võib esitada subjektivistlikke liialdusi katsete näol üle hüpata sotsialismi arengu teatavatest etappidest selleks objektiivsete tingimuste puudumisel, materiaalse huvitatuse printsiibi rikkumist jt.

Käärid võivad tekkida niihästi sellest, et materiaalsed vahendid pole küllaldased inimeste isiklike vajaduste täielikuks rahuldamiseks, kui ka sellest, et isegi rahaliste vahendite olemasolu korral puuduvad objektiivsed võimalused (kaubad) nende rahuldamiseks. Kõigist nendest konfliktseisunditest kõneldes, ei pääse mööda majanduslikest teguritest.

Niisuguseid nõukogude ühiskonnas, eriti aga selle majanduses olemasolevaid mitteantagonistlikke vastuolusid,

mis kujutavad endast ühiskondliku arengu negatiivset kõrvalprodukti, ei saa kuritegevuse põhjusena välistada. Võimaluste puudumine materiaalsete vajaduste täielikuks rahuldamiseks tekitab mõnedel inimestel soovi teha seda ebasaaduslikul teel, ka kuritegeliku käitumise abil.

Tõsi küll, need majanduslikud põhjused toimivad ainult koos ideoloogiliste teguritega. Neid aktiveerib väärdunud või lünklik õigusteadvus, vastuolulised või väljakujunemata väärtushinnangud, kindlate kõlbeliste veendumuste puudumine jms. Liialtigi hakkavad need toimima üksnes teatavas sotsiaalsühholoogilises situatsioonis. Kuid eitada majanduslikke tegureid kuritegevuse põhjuste hulgas oleks lühinägelik. Vastasel juhul tuleks tunnistada, et kuritegevuse likvideerimiseks piisab üksnes ideoloogilistest vahenditest. Kuid ideoloogiline töö, mis on irdunud inimese isiklikest elukogemustest ning neist reaalsest suhetest, mille osaks ta on, kujuneks tühipaljaks moraalilugemiseks. Mitte asjatult ei kõnele NLKP programm töörahva ainelise kindlustatuse kasvust kui kuritegevuse väljajuurimise tingimusest.¹²⁰

Loomulikult ei tule inimese vajadustest nii aru saada, et need võiksid kasvada piiramatult ja ühiskond peaks tagama nende kõigi täieliku rahuldamise. Seda ei suudaks kommunismgi. Ilmselt ei ole küsimus ka vajaduste mõistlikus piiris, vaid nende struktuuris. Inimeste vajadused peavad kommunismi ülesehituse käigus muutuma ja omandama sisult suurema sotsiaalse väärtuse. Ühtlasi tuleb märkida, et kaugeltki mitte kõigi kuritegude toimepanemise põhjusi ei saa taandada inimeste vajaduste rahuldamise probleemile. Sellest vaatekohast on käsitletavad eelkõige sotsialistliku ja kodanike isikliku vara vastu suunatud kuritegude põhjused.

Besti NSV-s on kuritegevuse põhjustena huvipakkuvamad mõningate sotsiaaldemograafiliste protsesside kõrvalnähud.

¹²⁰ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tln., 1968, lk. 95.

On üldiselt teada, et linnastumine on Eesti NSV-s arenenud väga kaugemale. Sellega kaasneb elanikkonna suur ränne ja tööga hõivatuse kõrge protsent. Loomulikult mõjub siin kaasa ka tööjõu terav defitsiit vabariigis. Kas need protsessid mõjustavad kuritegevust, jaataval korral aga, kuidas?

Linnades on kuritegevuse koefitsient tunduvalt kõrgem kui maal. Ka on kindlaks tehtud, et elanikkonna rände kasvamisel kuritegevuse kõver tõuseb. Suhteliselt on alaealiste kuritegevus enam levinud siis, kui lapsi kasvatavate naiste tööga hõivatuse protsent on suur. Naiste ülitumine tööprotsessi on seejuures positiivselt hinnatav ning oleks mõttetu otsida abinõusid selle vastu. Ka linnastumine ja elanikkonna ränne on tööstusliku arenguga kaasnev nähtus, mida pole vaja vältida, kuigi seda on võimalik suunata ja planeerida.

Kui kuritegevus linnastumise, elanikkonna rände ja tööga hõivatuse korral kasvab, peab järeldusele jõudma, et teatavas ulatuses on need hoovad, mille abil inimeste käitumist ühiskonnas reguleeritakse, lakanud mingisugustel põhjustel töötamast. Küsimuse kriminoloogiline tuum seisnebki selles, miks on halvatud nende inimeste käitumise ühiskondlik regulatsioon, kes on asunud linna, vahetanud töökohta või on siirdunud ühest keskkonnast teise, ning kuidas seda tõhus-tada.

Maakohas on inimestevahelised suhted personaalsed - kõik antud paikkonna elanikud tunnevad üksteist. Inimene elab sõna otseses mõttes teiste silmade ja järelikult ka keskkonna kontrolli all. On kujunenud teatav käitumislaid, millest kõrvalekaldumisele ei jäta naabrid reageerimata. Hoo-pis teisiti on see linnas. Siin on inimestevahelised suhted suures ulatuses imperonaalsed, lõdvad ning keskkonna vahetu kontroll iga üksiku inimese käitumise üle tunduvalt nõrgem.

Kahtlemata on suur tähtsus sellel, kas inimene tunnetab ühiskondlikku korda kui tegelikult olemasolevat, kui sotsiaalset reaalsust, mis asetab tema käitumisele kindlad piirid ja millest üleastumist viivitamatult tõkestatakse. Paraku on pahatihti nii, et just siis ja seal, kus on tun-

givalt vaja ebaühiskondlikku käitumist tõkestada ja avaliku korra kaitseks välja astuda, seda keegi ei tee. Näiteks linnades jääb üldsus küllaltki sageli pealtvaatajaks.

Inimese käitumise reguleerimise tähtis vahend on väikese rühma, eriti töökoha kollektiivi mõju. Sisseelamine ja -kasvamine töökollektiivi, uustulnuka allutamine selle positiivsele toimele, kollektiivi avaliku arvamuse kogu jõu ärakasutamine inimese käitumise suunamiseks on seepärast kuritegude ärahoidmise tähtis vahend. Elukondlikul naabrusel linnas seda mõju tavaliselt ei ole. Selleks on ta liialt ebatihke, mitmepalgeline, koosneb juhuslikult kokkusattunud, erinevate huvide, haridustaseme ja kalduvustega inimestest. Kui inimene seejuures ei leia teed uude kollektiivi ja tunneb ennast selles võõrana, võibki juhtuda, et ühiskondliku käitumise normid, millele ta endises elu- ja töökohas allus, kaotavad tema suhtes suuremal või vähemal määral oma toime. Seejuures on täiesti võimalik, et uue töökoha kollektiiv on hoopis enam arenenud, tema teadvus koguni kõrgemal tasemel, kollektiivi liikmed eesrindlikumad ning nad esitavad linnas uustulnukale isegi kõrgemaid nõudeid kui vana keskkond. Tunnetades aga oma mahajäämust uuest kollektiivist, mille areng toimub pealegi üsna kiiresti, võib inimene viimasest kaugeneda üha enam, peatuda oma arengus ja kollektiivi suunavale mõjule mitte alluda. Temas võivad nüüd domineerima hakata arusaamad, mida ühiskondlik areng on juba minetanud. Muide, analoogilise nähtusega võib tegemist olla ka siis, kui inimene elab pidevalt küll ühes ja samas keskkonnas, kuid kollektiivi teadvus kasvab nii kiiresti, et inimene sellele järele ei jõua ning selle tulemusena kollektiivist irdub. See kõik võib põhjustada hoolimatuse ühiskondliku käitumise reeglite ja sotsiaalsete väärtuste vastu ning luua pinna kuritegevusele.

Ei saa tähele panemata jätta ka seda, kas kollektiivis valitseb rahulik ja asjalik tööõhkkond, normaalsed suhted juhtkonna ja töötajate vahel, terve ja toimekas avalik arvamus, kas õigusteadvuse tase on kõrge ning missugune on

töötajate üldine meeoleolu. Ei või mööda minna sellestki, kes on töökojal nn. mitteformaalsed liidrid, kas on inimesi, kellele õiguskaitsealises töös võib toetuda või kelle liidripositsioon tuleb murda.

Säärased ulatuslikud sotsiaalsed protsessid nagu linnaastumine ja elanikkonna ränne ei tingi iseenesest kuritegevust. Nende protsessidega, nagu nägime, võib aga kaasneda inimese käitumise ühiskondliku suunamise nõrgenemine. Kui seda õigeaegselt ei väldita, võib see kaasa tuua hülbeid ühiskondliku käitumise normidest, sealhulgas ka kuritegevuse kasvu. Nende hälvete peamisi põhjusi tuleb näha sotsiaalpsühholoogilistes tegurites ja organisatsioonilise ning ideoloogilise töö puudustes, millest tulevalt ei toimu inimese sisseelamist uude töökollektiivi. Ka tööjõu terav defitsiit vabariigis takistab töökollektiivides võitlust õiguserikkumiste vastu ning toob sageli kaasa ebaühiskondlikele ilmingutele läbi sõrmede vaatamise.

Inimese käitumise ühiskondliku suunamise nõrgenemine on eriti märgatav neil juhtudel, kui linna asunu tööle ei hakka. Maakohas sai ta elatusvahendeid ka isiklikust majapidamisest, mida linnas pole. Otsides mittetöiseid sisetulekuallikaid, tekivad linnas kergesti sidemed parasitlike elementidega ja eeldused kuritegude toimepanemiseks.

Veidi teisiti tuleb käsitleda naiste tööga hõivatuse kõrget protsenti. Kriminoloogilisest aspektist pakub huvi eelkõige asjaolu, et naise töötamine võib mõjustada perekonnasiseseid suhteid ning perekonnaliikmete vahetõrget teiste inimestega, mis, võrreldes kapitalismi tingimustega, on nõukogude ühiskonnas hoopis teistsugused.

Käesoleval ajal on perekonna osa laste ühiskondlikus kasvatuses muutunud palju keerulisemaks, kuigi mitte vähem vastutusrikkaks. Nüüd ei ole perekond nii järsult eraldatud neist teda ümbritsevaist väliskeskkonna tingimustest, mis võivad avaldada alaealistele ebasoodsat mõju.

Perekonnasisesed suhted ei põhine enam perekonnapea patriarhaalsel võimul ja perekonnaliikmete materiaalsel sõltuvusel temast. Vanemate seisundit laste silmis määrab meil eelkõige nende autoriteet, isiklikud positiivsed omadused ja eeskuju. Kui need puuduvad ja vanemad lastest vähe hoolivad, muutub õhkkond perekonnas raskeks, perekondlikud sidemed ja kodukasvatatus lakkavad aga täitmast oma ühiskondlikku otstarvet. Pealegi kuuluvad perekonnaliikmed nõukogude ühiskonnas sageli erinevatesse gruppidesse. Ei ole harvad need juhtumid, kus lapsed ületavad haridustasemelt oma vanemaid. Nagu vanemad, nii on ka lapsed suurema osa ajast väljaspool kodu. Suur on noortele kirjanduse, ajakirjanduse, teatri, raadio, televisiooni ja eriti kino mõju. Seepärast ei suudagi patriarhaalne võim ja vanatavaline elulaad perekonda nõukogude ühiskonnas enam koos hoida. Kitsad korteritingimused võivad veelgi perekondlikku kollektiivi nõrgendada.

On muidugi täiesti väär, kui perekonnaliikmete aktiivset osavõttu ühiskondlikust elust, nende lülitumist tööprotsessi ning laste ühiskondlikku kasvatamist väljaspool kodu käsitletakse perekondliku kollektiivi lagunemise paratamatu põhjusena. Küll võib aga asjaolude erilise põimumise ja kuhjumise korral nõukogude perekonda puudutavate sotsiaalsete protsesside negatiivseks kõrvalnähtuseks olla perekondliku kollektiivi nõrgenemine või koguni lagunemine. Sellest seisukohast tuleb hinnata ka naise tööle hakkamist. Kui naise töötamisega kaasneb laste järelevalvetus, nende kodusesse kasvatusse pealiskaudne suhtumine ja perekonnasiseste suhete lõdvenemine, võib tekkida hoopis uus sotsiaalsühholoogiline situatsioon laste suhtes, nende kerge allumine väljast tulevatele negatiivsetele mõjudele ja lõpptulemusena nende sattumine kuritegevuse teele.

Kriminoloogilises kirjanduses märgitakse, et inimese käitumise sotsiaalse reguleerimise nõrgenemise korral on vaja seda korvata nn. kompenseerivate ehk tasakaalustavate

tegurite abil.¹²¹ Tähtsat osa peavad siin etendama töökollektiivide tugevdamine ja nende autoriteedi tõstmine, igas kollektiivis püsiva, terve tuumiku moodustamine, nõukogulikule ellusuhtumisele vastava avaliku arvamuse kujundamine, ühiskondlike meeleolude suunamine, perekonna püsimise tagamine jne. Ei tohi alahinnata ka noorsoo õiguskasvatust ning elanikkonna õigusteadvuse taseme edasist tõstmist. Eriti tuleb aga vältida alaealiste järelevalvetust ja nende käitumise väljalibisemist ühiskondliku kontrolli alt.

Kuritegevuse põhjuste käsitlemisel ei saa ignoreerida ka meie vabariigi ajaloolise ja kultuurilise arenemise keerukaid tingimusi. Läheduse tõttu kapitalistlikule maailmale kanduvad kodanlik elumaneer ja asjade kultus mitmesuguste kanalite kaudu inimeste teadvusse. Tihti matkivad noored seda moodsa pähe. Eriti tuleb seejures arvestada informatsiooni laadi ja intensiivsust, mis individuaalses korras ulatub Eesti NSV-sse välismaal elavate tuttavate ja sugulaste kaudu, kes viibivad ajutiselt siin või kellega välismaal kokku puututakse. Enamasti on see informatsioon ühekülgne ning loob ekeliku kujutluse, nagu võiks kapitalistliku maailma elutaseme üle otsustada nipsasjakeste ja nende hinna järgi. Siit saab aga alguse üleolev või põlglik suhtumine meie ühiskonna sotsiaalsetesse väärtustesse, lipitsemine välismaalaste ees ning soov välistaiseid esemeid omandada kas või enda väarikust alandades. Seegi mõjustab otseselt või kaudselt kuritegevuse seisundit Eesti NSV-s.

Kuritegevusel on kahtlemata ka ideoloogilised põhjused, millega enamasti põimuvad läbi puudujäägid organisatsioonilises töös.

Inimeste teadvus võib küll ennetada ühiskondlikku arengut - teisiti poleks mõeldav progressiivsete, edasiviivate ideede ja tõekspidamiste tekkimine -, ent tavaliselt jääb teadvus mõnevõrra maha ühiskondlikust olemisest ega ole sellega täiesti adekvaatne. Teatavas sotsiaalsühho-

¹²¹ vt. A.M. Яковлев. Предмет социально-правового исследования. - "Советское государство и право", 1970, № 8, стр. 58.

loogilises situatsioonis, eriti aga ühiskondliku õigusteadvuse lünklikkuse või väärtushinnangute puudulikkuse ja vastuolulisuse korral võib see muutuda kuritegevuse koldeks.

Kui näiteks kõneldakse ainult saavutustest ning kodanike õigustest, seejuures aga enneaegselt kuulutatakse, et üks või teine nõudmine on juba täidetud, siis võib tekkida ja levida inimestel, kes igapäevases elus ei koge nimetatud nõudmist täitmist, arvamuse, nagu oldaks nende suhtes ülekohtused, ja nad hakkavad omal käel, oma väärkujutluste tõverpeeglis elama nii, et kõik nende liialdatud vajadused oleksid rahuldatud. Seejuures ei valita abinõusid.

Organisatsioonilistele puudustele kui kuritegevuse põhjusele viitavad sellised asjaolud nagu bürokratism või kaubandusvõrgu halb töö, nõutavate kaupade varjamine ostjate eest jms. Loomulikult ei ole need nähtused nõukogude riigiaparaadi ja kaubandusorganisatsioonide töös seaduspärased. Nad saavad võimalikuks vastutustunde puudumise või töö halva organiseerimise tõttu. Kuid nad võivad tekitada arvamuse, et seaduslike huvide rahuldamist tuleb mõnikord taotleda ka ebaausate vahenditega.

Kuritegevuse põhjustest tuleb eristada kuritegevust soodustavaid asjaolusid. Need mõjustavad küll kuritegevuse parameetreid, kuid iseenesest ei tingi seda. Nii kaasneb näiteks kriminaalvastutuseks vajaliku vanusepiiri saavutanud elanike arvu kasvuga reeglipäraselt ka kuritegevuse suurenemine. Elanikkonna vanuse tõusuga kaasneb ka kuritegevuse vähenemine, kuna eakate inimeste kuritegelik aktiivsus on üpris madal. Sellest seisukohast on tähtis ka elanikkonna sooline jagunemine: mehed panevad suhteliselt sagedamini kuritegusid toime kui naised. Kuritegevuse seisund oleneb sellestki, kui suur on elanikkonnas lapsealiste protsent.

Nõukogude kriminoloogilises kirjanduses on kuritegevust soodustavate asjaolude probleem üksikasjalikumalt veel läbi töötamata.

Kirjandust

Eestikeelse kriminoloogilise kirjanduse bibliograafia leidub väljaandes TRÜ Toimetised. Vihik 291. Kriminoloogia-alaseid töid III. Tartu, 1972. lk. 125-136. Sellepärast ei esitata allpool töid, mis on ära toodud nimetatud bibliograafias. Hiljem ilmunud kriminoloogia-alaseid töid võib leida kogumikest TRÜ Toimetised. Vihik 300. Õigusteaduslikke töid XV. Tartu, 1972; TRÜ Toimetised. Kriminoloogia-alaseid töid IV. Tartu, 1974. Bulletinis "Nõukogude Õigus" pärast nimetatud bibliograafia avaldamist ilmunud kriminoloogilistest töödest võiksid huvi pakkuda järgmised:

- H a z a k , Gabriel. Aluseks olgu analüütiline töö. - "Nõukogude Õigus", 1974, nr. 1, lk. 33-37.
- K i n g s , H. Kuriteo prognoosimisest. - "Nõukogude Õigus", 1973, nr. 2, lk. 113-118.
- N u u m a , P. Õiguserikkumine ja avalik arvamus. - "Nõukogude Õigus", 1971, nr. 2, lk. 70-72.
- R a n d a l u , H. Poistest ja tüdrukutest, kes vajavad erilist hoolitsust. - "Nõukogude Õigus", 1971, nr. 4, lk. 227-230.
- R a n d a l u , H. Alaealiste kuritegevuse struktuurist ja selle uurimise vajadusest. - "Nõukogude Õigus", 1972, nr. 3, lk. 196-200.
- R a n d a l u , H. Alaealiste asjade komisjonid koordineerivad oma tegevust. - "Nõukogude Õigus", 1973, nr. 3, lk. 197-200.
- R a n d a l u , Hillar. Alaealiste kuritegevuse ontogeneesist. - "Nõukogude Õigus", 1974, nr. 1, lk. 37-40.

Eri raamatuna on ilmunud

R e b a n e , Ilmar. Algteadmisi kriminoloogias. Tln., 1975.

Vene keeles on ilmunud käesolevas (4.), samuti eelmises (3.) peatükis käsitletud küsimuste seisukohast huvipakkuvaid tüüdi mitteperioodilistes kogumikes "Вопросы криминалистики" (ilmus kuni 1964. a., kokku 12 vihikut) ja "Вопросы борьбы с преступностью" (seni ilmunud 22 vihikut). Peale selle tuleb osundada järgmisele kirjandusele: Алкоголизм – путь к преступлению. Отв. ред. А. Герцензон. М., 1966.

Б а б а е в М.М. Криминологическая оценка социально-экономических и криминологических факторов. – "Советское государство и право", 1972, № 6, стр. 97-102.

Вопросы методики изучения и предупреждения преступлений. Под ред. А.А. Герцензона. М., 1962.

Г е р ц е н з о н А.А. Введение в советскую криминологию. М., 1965.

Г е р ц е н з о н А.А. Уголовное право и социология. М., 1970.

Д а г е л ь П.С. Причины неосторожных преступлений в СССР. – "Советское государство и право", 1973, №3, стр. 67-74.

З в и р б у л ь В. и др. Выявление причин преступления и принятие предупредительных мер по уголовному делу. Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. М., 1967.

Изучение и предупреждение преступлений. Вильнюс, 1971.

Изучение и предупреждение правонарушений среди несовершеннолетних. Под ред. Д.С. Карева. М., 1970.

- Карпец И.И. Проблема преступности. М., 1969.
- Криминология. М., 1968.
- Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. (О структуре индивидуального преступного поведения.) М., 1968.
- Кудрявцев В.Н. Структура преступности и социальные изменения. - "Советское государство и право", 1971, № 6, стр. 101-109.
- Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М., 1969.
- Кузнецова Н.Ф. Современная буржуазная криминология. М., 1974.
- Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. Л., 1968.
- Орехов В.В. Социальное планирование и вопросы борьбы с преступностью. Л., 1972.
- Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. М., 1972.
- Предупреждение преступности несовершеннолетних. Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. М., 1965.
- Проблемы искоренения преступности. Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. М., 1965.
- Проблемы социологии права. Вып. I. Вильнюс, 1970.
- Решетников Ф.М. Современная американская криминология. М., 1965.
- Сахаров А.Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР. М., 1961.
- Сахаров А.Б. Учение о личности преступника. - "Советское государство и право", 1968, № 9, стр. 64-69.

Сахаров А.Б. Социальная система предупреждения преступлений. - "Советское государство и право", 1972, № II, стр. 66-72.

Социология преступности. Под ред. Б.С.Никифорова. М., 1966.

Шикунсв В.С. Криминология ФРГ. Минск, 1969.

США: преступность и политика. Отв. ред. Б.С.Никифоров. М., 1972.

Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. (Социально-психологические закономерности преступного поведения.) М., 1971.

Эффективность применения уголовного закона. Отв. ред. Н.Ф.Кузнецова, И.Б.Михайловская. М., 1973.

J ä r e l m ä r k u s

Käesolev väljaanne on mõeldud e s i j o o n e s õppevahendina kasutamiseks TRÜ Õigusteaduskonna üliõpilastele. Siiski on materjal selles esitatud hoopis ulatuslikumalt, kui on vaja Nõukogude kriminaalõiguse üldosa kursuse eksamiks valmistumiseks. Sellest tulenevalt võib käesolevas väljaandes esitatud õppematerjali omandada eksamiks valmistumisel mõnevõrra konspektiivsemalt. Õppevahend on koostatud samadel printsiipidel nagu varem TRÜ rotaprintil paljundatud Nõukogude kriminaalõiguse üldosa kursuse vihikud (autor - käesolevate ridade kirjutaja).

Kirjanduse loeteludes on vastavate peatükkide juures monograafilise kirjanduse kõrval ka artikleid.

Käesolev väljaanne on lõpetatud 1974. a. 1. detsembri seisuga.

A u t o r

Ü l d k i r j a n d u s t

- Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne. Parandatud ja täiendatud trükk. Koost. I. Rebane. Tln., 1972 (1972. a. 1. jaanuari seisuga).
- K a d a r i , H. , R a a l , E. , R e b a n e , I. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Tln., 1963.
- Курс советского уголовного права. Ред. колл. А.А. Пионтковский, П.С.Ромашкин, В.М. Чжиквадзе. Т. II. Преступление. М., 1970.
- Курс советского уголовного права. (Часть Общая). Т. I. Отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. Л., 1970.
- Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917-1952 гг.). Под ред. И.Т. Голякова. М., 1953.
- Советское уголовное право. Библиография. Отв. ред. И.И. Соколкин. М., 1961.
- Советское уголовное право. Часть Общая. Под ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова, Г.А. Кригера, В.Н. Кудрявцева. М., 1974.
- Советское уголовное право. Часть Общая. Под ред. М.А. Гельфера, П.И. Гришаева, Б.В. Здравомыслова. М., 1972.
- Уголовное законодательство Союза ССР и союзных республик. Т. I - II. Отв. ред. Ф.И. Калинин. М., 1963.
- Уголовное право. Часть Общая. Под ред. Н.И. Загородникова, С.В. Бородина, В.Ф. Кириченко. М., 1966.
- Уголовное право. Часть Общая. Под ред. Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. М., 1969.
- Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание. Сост. и ред. русского издания И. Ребане. Таллин, 1968. (По состоянию на 1 января 1968 г.).

Комментарий к уголовному кодексу РСФСР. Отв. ред. Г.З.Анаш-кин, И.И. Карпец, Б.С. Никифоров. М., 1971.

J u r i d i l i s t p e r i o o d i k a t

"Nõukogude õigus". Ilmub alates aastast 1967.

"Eesti NSV Ülemkohtu Bületään". Ilmus aastail 1962-1967.

"Советское право". Ilmub Tallinnas alates aastast 1967.

"Бюллетень Верховного Суда СССР".

"Вестник Ленинградского университета. Серия экономики, фило-
софии и права".

"Вестник Московского университета. Серия XII. Право".

"Известия высших учебных заведений. Правоведение".

"Советское государство и право".

"Социалистическая законность".

"Советская юстиция".

"Человек и закон".

A m e t l i k k e v ä l j a a n d e i d

"Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Va-
litsuse Teataja".

"Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистиче-
ских Республик".

NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi ja Eesti NSV Ülemkohtu pleenumi määruste valikkogu 1960-1970. Koost. V. Nurme. Tln., 1970.

Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924-1970. М., 1970.

Вопросы уголовного права и процесса в практике Верховных судов СССР и РСФСР (1938-1969 гг.). Под ред. С.В.Бородина. М., 1971.

L ü h e n d e i d

Ametlike väljaannete ja õigusallikate üldkasutatavate lühendite loetelu leidub "Eesti-vene ja vene-eesti õigusteaduse sõnastikus" (Tln., 1971, lk. 229-230), samuti "Üliõpilastööde vormistamise ning viitamise- ja tsiteerimistehnika põhireeglites" (Koost. I. Rebane, Tartu, 1972).

Peale selle on käesolevas väljaandes kasutatud veel järgmisi lühendeid:

"Alused" -

"Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик", кинитatud NSV Liidu 1958. a. 25. detsembri seadusega (ühes hilisemate muudatuste ja täiendustega). - "Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических республик", 1959, № I, ст. I; või "Основы законодательства Союза ССР и союзных республик". М., 1971.

"Juhtivad põhimõtted" - "Руководящие начала по уголовному законодательству РСФСР". Постановление

НКЮ РСФСР от 12 декабря 1919 г..

"põhialused" -

"Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик".
Постановление ЦИК СССР от 31 октября 1924 г. (ühes hilisemate muudatuste ja täiendustega).

Eespool, lühendites näidatud normatiivaktide tekstidega on võimalik tutvuda teose järgi Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. Под ред. И.Т. Голякова. М., 1953. Selles teoses leiduvad ka Vene NPSV 1922. a. ja 1926. a. KrK-de tekstid. Eesti NSV KrK ametlik tekst muudatuste ja täienduste seisuga 1. veebruar 1974 on ilmunud eri raamatuna Tallinnas 1974. a.

SISUKORD

1. P E A T Ü K K

KURITEO KLASSIOLEMUS

§ 1. Kuriteo klassiolemus ekspluataatorlikus ühiskonnas	3
§ 2. Kuriteo klassiolemus sotsialistlikus ühiskonnas	19

2. P E A T Ü K K

KURITEO MÕISTE

§ 1. Kuriteo mõiste formaalne määratlus kodanlikus kriminaalõiguses	22
§ 2. Kuriteo mõiste määratlus Nõukogude kriminaalõiguses	27
§ 3. Kuritegu kui ühiskonnaohtlik tegu	29
§ 4. Kuritegu kui kriminaalseaduses ettenähtud tegu	46
§ 5. Kuritegu kui tegu	51
§ 6. Kuritegu kui kriminaalkorras karistatav tegu.	58
§ 7. Kuritegude klassifitseerimine	60
§ 8. Kuritegude erinevus muudest õiguserikkumistest	66

3. P E A T Ü K K

KURITEGEVUSE MÕISTE JA PARAMEETRID

§ 1. Kuritegevuse mõiste	72
§ 2. Kuritegevuse parameetrid	75

4. P E A T Ü K K

ÜKSIKKURITEO JA KURITEGEVUSE PÕHJUSED

§ 1. Üksikkuriteo ja kuritegevuse põhjuste uurimise metodoloogilistest alustest	89
§ 2. Üksikkuriteo toimepanemise põhjused ja seda soodustavad asjaolud	115
§ 3. Kuritegevuse põhjused ja kuritegevust soodustavad asjaolud NSV Liidus	148
J ä r e l m ä r k u s	167
Ü l d k i r j a n d u s t	168
L ü h e n d e i d	170

ОГЛАВЛЕНИЕ

Г Л А В А I

КЛАССОВАЯ ПРИРОДА ПРЕСТУПЛЕНИЙ

§ 1. Классовая природа преступлений в эксплуататорском обществе	3
§ 2. Классовая природа преступлений в социалистическом обществе	19

Г Л А В А 2

ПОНЯТИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

§ 1. Формальное определение понятия преступления в буржуазном уголовном праве	22
§ 2. Определение понятия преступления по советскому уголовному праву	27
§ 3. Преступление - общественно опасное деяние	29
§ 4. Преступление - деяние, предусмотренное уголовным законом	46
§ 5. Преступление - конкретный акт поведения	51
§ 6. Преступление - деяние, наказуемое в уголовном порядке	58
§ 7. Классификация преступлений	60
§ 8. Разграничение преступлений и иных правонарушений	66

Г Л А В А 3

ПОНЯТИЕ И ПАРАМЕТРЫ ПРЕСТУПНОСТИ

§ 1. Понятие преступности	72
§ 2. Параметры преступности	75

Г Л А В А 4

ПРИЧИНЫ КОНКРЕТНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ПРЕСТУПНОСТИ

§ 1. О методологических основах исследования причин конкретного преступления и преступности	89
§ 2. Причины конкретного преступления и обстоятель- ства, способствующие его совершению	115
§ 3. Причины преступности и обстоятельства, способ- ствующие преступности в СССР.....	148
З а к л ю ч и т е л ь н о е п р и м е ч а н и е .	167
О б щ а я л и т е р а т у р а	168
С о к р а щ е н и я	170

И. Ребане. СОВЕТСКОЕ УГОЛОВНОЕ ПРАВО. Общая часть. Учение о преступлении. I часть. На эстонском языке. Тартуский государственный университет. ЭССР, г.Тарту, ул.Дликооли, 18.

Vastutav toimetaja K.Nigola. Korrektor J.Laane-
kask. Paljundamisele antud 11.07.75. Rotaa-
toripaber 30x42.1/4. Trükipoognaid 11,0.Ting-
trükipoognaid 10,23. Arvestuspoognaid 8,63.
Trükiarv 800. MB 06229, Tell.nr.1011.TRÜ tru-
kikoda, ENSV, Tartu, Palsoni t. 14.

Hind 30 kop.

30 kop.